

MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE, EDUCATION AND ART

2020

<http://www.usb-blagoevgrad.swu.bg>

UNION OF SCIENTISTS IN BULGARIA — BRANCH BLAGOEVGRAD

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ:

South-West University “Neofit Rilski”- Blagoevgrad, Bulgaria

- ❖ Assoc. Prof. Krasimira Marulevska, PhD
- ❖ Prof. Nikolina Ognenska, PhD
- ❖ Prof. Ilia Giujdenov, PhD
- ❖ Prof. Raia Madgerova, PhD
- ❖ Prof. Vaska Stancheva – Popcostadinova, PhD
- ❖ Prof. Boris Manov, PhD
- ❖ Assoc. Prof. Emilia Patarchanova, PhD
- ❖ Assoc. Prof. , Elena Stavrova, PhD
- ❖ Assoc. Prof. Valentin Vasilev, PhD
- ❖ Assoc. Prof. Atanas Chapkanov, PhD
- ❖ Assoc. Prof. Viara Kiyrova , PhD
- ❖ Assoc. Prof. Ivanka Georgieva, PhD
- ❖ Assoc. Prof. Tatiana Dzimbova, PhD
- ❖ Assoc. Prof. Daniela Tuparova, PhD
- ❖ Assoc. Prof. Snejanka Rakova, PhD
- ❖ Professor Assistant Milena Levunlieva, PhD
- ❖ Professor Assistant Magdalena Lobutova, PhD
- ❖ Assistant Radoslava Topalska, PhD

National Research University Higher School of Economics – Moscow, Russia

- ❖ Prof. D.s. Elena Nikolaevna Knyazeva

Cherepovets State University - Cherepovets, Russia

- ❖ Prof. D.s. Nataliia Vitalyevna Ivanova
- ❖ Prof. D.s. Elena Viktorovna Yakovleva

Goce Delcev University – Stip, Republic of North Macedonia

❖ Prof. Sonja Petrovska, PhD

University of Niš, Faculty of Arts of Niš, Niš, Serbia

❖ Prof. Danijela Ilić, PhD

Korkyt Ata Kyzylorda State University – Kazakhstan

❖ Assoc. Prof. Almakul Abdimomynova Shakirbekovna, PhD

❖ Assoc. Prof. Kuralai Djrauova Serikovna, PhD

❖ Assoc. Prof. Timur Ibraevich Kenshinbai, PhD

Aleksander Xhuvani University – Elbasan, Republic of Albania

❖ Assoc. Prof. Altin Idrizi, PhD

❖ Assoc. Prof. Lindita Durmishi, PhD

СЪДЪРЖАНИЕ

КОУЧИНГ ПОДХОД ПРИ ПРОВЕЖДАНЕ НА СТАЖАНТСКА ПРАКТИКА НА СТУДЕНТИ БЪДЕЩИ УЧИТЕЛИ ПО ТЕХНОЛОГИИ И ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО	5
Любима Зонева	
MATH ANXIETY, MATH ATTITUDE, AND BELIEFS, MATH SELF-EFFICACY INFLUENCE ON STUDENTS ACHIEVEMENT IN A TECHNOLOGICAL SECONDARY SCHOOL	11
Iris Shavit	
МАНАСТИРИ ОТ ТЕРИТОРИЯТА НА ЮГОЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ	21
Мирослава Георгиева, Десислава Георгиева	
SELF-REGULATION AND RESILIENCE TRAINING PROGRAM FOR STUDENTS IN TEACHERS' TRAINING INSTITUTIONS	51
Meir Davidesco	
NATURE AND DIMENSIONS OF THE AGE CRISIS IN OLD AGE	66
Teodor Gergov	
ПОДГОТОВКА И РАЗВИТИЕ НА СПЕЦИАЛИСТИТЕ ПРИ УПРАВЛЕНИЕТО НА ДИСТАНЦИОННОТО ОБУЧЕНИЕ	82
Панделия Панделиев	
OPPORTUNITIES TO INCREASE THE MOTIVATION OF HEALTH PROFESSIONALS THROUGH TRAINING	88
Tsvetelina Mihaylova, Evgeni Ivanov, Desislava Todorova	
ФИАСКОТО НА „БЪРЗИТЕ ХАПКИ“	96
Иво Николов	
ВЪПРОСИ НА ТВОРЧЕСКОТО ПРОГРАМИРАНЕ В ИЗКУСТВОТА	100
Татяна Стоичкова	

КОУЧИНГ ПОДХОД ПРИ ПРОВЕЖДАНЕ НА СТАЖАНТСКА ПРАКТИКА НА СТУДЕНТИ БЪДЕЩИ УЧИТЕЛИ ПО ТЕХНОЛОГИИ И ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО

Любима К. Зонева

Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград, 2700, България

РЕЗЮМЕ

В статията са разгледани възможностите за прилагане на коучинг подход при провеждане на стажантска практика на студентите от специалност педагогика на обучението по технологии и предприемачество. В контекста на личностно ориентираното обучение е проучен иновативният потенциал, ограничения и наставнически функции на образователния коучинг. Обобщени са резултатите от проведени педагогически наблюдения и реализирано през 2019г. анкетно изследване със завършващи стажант учители.

КЛЮЧОВИ ДУМИ: коучинг, предприемачество, менторство, технологично обучение, педагогически компетентности

COACHING APPROACH IN CONDUCTING INTERNSHIPS FOR STUDENTS, FUTURE TEACHERS OF TECHNOLOGY AND ENTREPRENEURSHIP

Lyubima K. Zoneva

South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad, 2700, Bulgaria

ABSTRACT

The article examines the possibilities for applying a coaching approach in conducting internships for students majoring in pedagogy of technology and entrepreneurship education. In the context of personality-oriented learning have been studied the innovative potential, limitations and mentoring functions of educational coaching. The results of conducted pedagogical observations and realized in 2019 surveys with graduate trainee teachers have been summarized.

KEYWORDS: Coaching, internships, mentoring, technology training, pedagogical competences

Модернизацията на съвременното образование поставя високи изисквания към подготовката на бъдещите учители. Утвърждаването на личностно ориентираният подход в обучението предполага прилагане на иновативни методи и подходи поставящи студента в центъра на образователния процес. Това императив се отнася както за теоретичната, така и за формите на практическа педагогическа подготовка, каквато е и стажантската практика на бъдещите учители. Актуална педагогическа технология използвава професионално консултиране с цел рефлексия, изпълнения на конкретни задачи и личностно развитие е коучинга. В методологичен аспект коучинг подхода създава условия за прилагане на конструктивизъм в процеса на овладяване на определени професионални компетентности.

Коучингът е партньорство за подкрепа на хора в изпълнение на техните цели. Чрез целенасочени разговори базирани на активно слушане, умело задаване на въпроси и др. умения свързани с емоционална интелигентност се цели да се повиши информираността и насърчи отговорността. Коучингът е процес на индивидуално придружаване, насочено към постигане на определена цел. (Проект CoMeIn: Коучинг методология за учители в средните училища, 2013, стр. с.17). Коучинг процеса цели да се оцени положително и поощри коучирания за да му се вдъхне увереност, да се разшири пространството на неговите възможности; да се стимулира саморазвитие и усъвършенстване. Д. Уитмор (Whitmore, 2009) посочва, че коучингът отключва потенциала на хората да максимизират собственото си представяне.

В контекста на образованието О. Самохвалова (2018) идентифицира коучинга със способ за оптимизация на взаимоотношенията между участниците в процеса на обучение целящ актуализация на вътрешните ресурси на учащите се за проявление на субективна активност, осъзнаване на желаните цели, развитие на личностния потенциал за търсене на решение на поставените задачи и постигане на успех. А. Райтер (Самохвалова, 2018) определя педагогическия коучинг като ефективен, специфичен, целенасочен практико-ориентиран формат на консултиране предназначено да повиши рефлексивните способности и самоконтрол на обучавания. Според английската национална рамка за коучинг и наставничество CUREE (Lofthouse R., Leat, D., Towler, C., 2010) коучингът в обучението е продължителен структуриран, устойчив процес осигуряващ възможност за развитие на специфичен аспект от професионални учебни практики. К. Мънро (Coaching in education: an introduction, 2016) счита, че коучинга е високоефективен катализатор за формиране на професионални знания и умения

Педагогическите коучинг технологии притежават големи потенциални възможности за реализиране на целите свързани с професионално изграждане и самостоятелност на студентите при планиране на кариерно развитие в областта на учителската професия. Прилагането на коучинг подход при провеждане на стажантска практика на студенти, бъдещи учители е насочено към сваляне на поведенческите и мисловни ограничения, които пречат за достигане на успех при изпълнение на основни педагогически функции. Обезпечава се обогатяване на формираните базисни педагогически компетентности, осъзнаване на индивидуалния капацитет, постигане на по-голяма самостоятелност, развитие на способности за самоуправление и планиране, изграждане на траен интерес и мотивация за професионална реализация.

Р. Лофтхаус, Д. Лийт и К. Тоулър (Lofthouse R., Leat, D., Towler, C., 2010) посочват, че коучингът и наставничеството са тясно свързани, допълващи, но различни процеси независимо, че понякога се използват като заменяеми термини. Наставничеството разкрива връзката между експерт и начинаещ или по-малко опитен индивид, докато при коучинга доминира стимулирано от въпроси сътрудничество за решаване на проблеми. При наставничеството се извършват дейностите инструктиране, даване на съвети, съобщаване, обясняване, даване на насоки, информиране. За коучинга определящите глаголи са слушане с цел

разбиране, задаване на въпроси, изясняване, споделяне на опит, проява на съпричастност, емпатия.

По време на стажантската практика в различни ситуации наставника прилага различни форми на консултиране отчитайки контекста и периодично изпълнява качества на тютор или коуч. Коучинг процеса обикновено се провежда чрез професионален диалог за подпомагане на студента да изяви специфични професионални качества и подобри преподавателските си умения. Не се дават готови решения, а се предоставя възможност за размисъл, осмисляне и решаване на проблеми. Осъществяват се неформални разговори в подкрепящ стил, изграждат се партньорски отношения, тоест субект-субектни отношения със стажант учителите. Основните инструменти, които се използват са активно слушане, задаване на въпроси, емпатия и интуиция.

Важно изискване към учителите наставници за прилагане на коучинг модели е да задават въпроси, съхранявайки позицията на неутралност, искрен интерес и вяра във възможностите на стажанта. Те трябва да активизират използване на вътрешните ресурси за достигане на поставените цели.

Лофтхаус и др. (Lofthouse R., Leat, D., Towler, C., 2010, p. 17) обръщат внимание, че когато фокусът е насочен към уменията за проектиране и реализиране на учебен процес е необходимо провеждане на коучинг срещи и разговори преди и след изнасяне на урока. Преди реализиране на организационната форма на обучение трябва да се обсъдят целите на урока, избраните педагогически технологии и средства. Учителя трябва да помогне на студента да проучи, разбере въздействието на някои от взетите решения свързани с планиране, методическа, практическа и технологична подготовка. Счита се, че по-високо ниво в развитие на този процес е съвместното разработване на определени идеи и съвместно планиране на уроци чрез надграждане приносите на отделните партньорите. Съвместното планиране показва когнитивно развитие възникнало след разговор. Това е моментът когато осмислянето се свързва с учене чрез коучинг.

Прилагането на коучинг подхода на етапа обсъждане на резултатите от проведен от студента урок предполага подтикване към осмисляне на извършените действия, анализ на резултатите от познавателна и практическа дейност на учениците и собствените възприятия на студента, осъзнаване на възможни проблеми и идентифициране на действия за тяхното преодоляване.

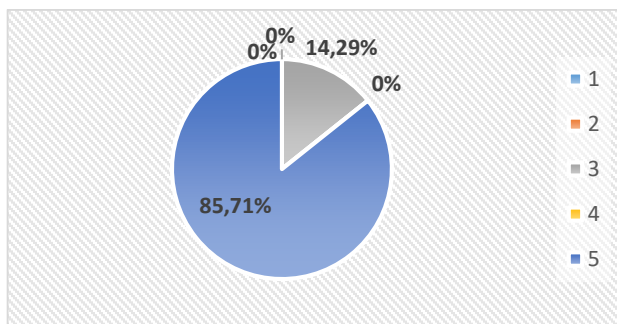
След провеждане на коучинг разговор в качеството си вече на експерт наставника формира качествена оценка за проведената организационна форма, която записва в стажантския дневник.

В приложен аспект коучинг подхода е използван при провеждане на стажантската практика със студенти от специалност педагогика на обучението по технологии и предприемачество през 2019г. Функциите на коуч са изпълнявани от учителите наставници в три базови училища на територията на гр. Благоевград, където практикуват 57% от студентите от курса. Останалите 43% провеждат стажантска практика в училища извън Благоевград. След приключване на практиката е проведено анонимно анкетно изследване със стажант учителите. За целите на анкетирането е ползвана включената в студентските стажантски книжки

анкетна карта предвиждаща пет степенна оценка на поставените питання, като 1 е най-ниска оценка, а 5 най-висока.

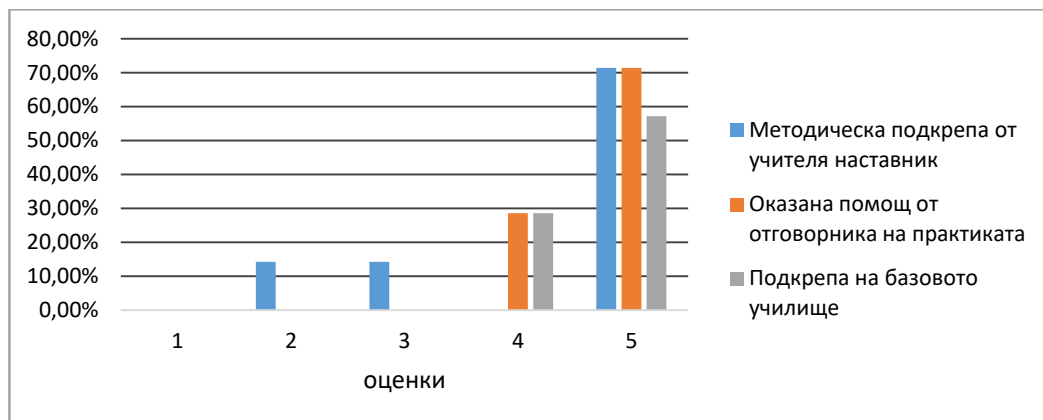
Всички избрани учители наставници са възприети много добре от студентите. 85,71% от анкетираните са оценили подбора на учителите с максимална оценка. Няма поставени ниски оценки изразени със стойности 1 и 2 .

Фиг. 1. Одобрение на избраните учители наставници

Наблюденията по време на практиката и в трите базови училища, използващи коучинг подход показват изградени отношения на доверие между участниците в практиката, съвместно планиране и обсъждане на изнасяните от студентите уроци, водене на разговори за осмисляне на резултатите. Без да се дават готови решения се предоставят възможности за самостоятелност при дидактическото планиране и ресурсно дидактическо осигуряване на учебния процес. Учителите от своя страна проявяват интерес и желание да използват в повнататъшната си работа много от разработените от студентите, учебни компютърни презентации, интерактивни обучителни материали и други средства за обучение, което е показател за признаване на дигиталните им умения и добри партньорски взаимоотношения.

Оказаната по време на стажантската практика методическа подкрепа от учителите наставници е високо оценена от всички студенти. Както се вижда от фиг. № 2 максимална оценка са поставили 71,43% от стажант учителите, няма ниска оценка -1. Регистрираните по 14,29% с оценки 2 и 3 са определени от групата на студентите провеждащи практиката си извън Благоевград, където на учителите наставници не са възложени коучинг функции. Подкрепата оказана от базовите училища е определена с 57,14% максимални оценки и 28,57 добри. 14,28% о не са отговорили на този въпрос.

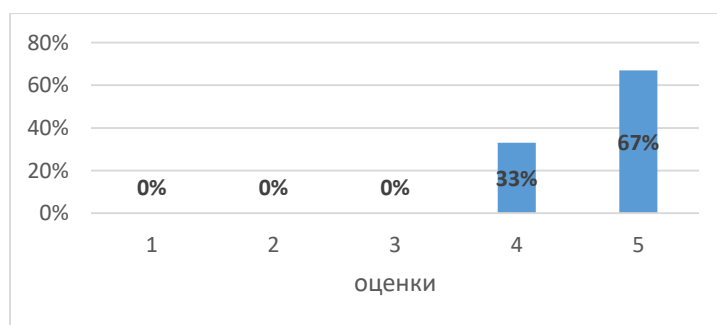

Фиг. 2 Оказана методическа подкрепа

Резултатите сочат високо ниво на методическа подкрепа и от страна на ръководителя на практиката. 71% от анкетираните са оценили оказваната им помощ от университетския преподавател с максимална оценка - 5, а 21% са поставили оценка -4. Поради факта, че част от комуникациите са осъществявани с електронни средства получените данни показват възможности за дистанционно прилагане на някои коучинг модели.

Показател за нивото на усвоени компетентности е много доброто представяне на студентите при проведено текущо оценяване и държавния практико-приложен изпит.

Осмислянето на натрупания педагогически опит личи от преценката за обективност на поставените оценки на изнесените уроци за текущ контрол. 67% от анкетираните са определили обективността с максимална оценка , а 33% с висока оценка 4.

Фиг. 3. Преценка за обективност на оценките от текущ контрол

Този резултат отразява познаване на критериите и показателите за оценяване, добро осмисляне на собствените педагогически действия, адекватна самооценка, разбиране и приемане на изразеното експертно мнение.

Изследването показва, че в определени моменти от процеса на провеждане на стажантската практика наставническите функции могат рационално да се съчетават с използване на коучинг методи и похвати. Процеса изисква добра подготовка и ценностно осмисляне от страна на учителите наставници.

Добрият коучинг насърчава бъдещите учители да бъдат по рефлексивни, проучващи, метакогнитивни по отношение на педагогическата дейност и нейното въздействие върху учениците. Те стават по-уверени, обективни в преценките си и осъзнават капацитета си на учители. Обогатяват се базисните им педагогически компетентности.

Литература

- Проект CoMeIn: Коучинг методология за учители в средните училища. (2013). Коучинг методология за обучение на учители в изкуството да бъдеш педагог-коуч/ Наръчник на учителя-коуч. <<http://comein.nbschool.eu/doc/learning%20materials/Handbook%20Teachers%20BG%20web.pdf>>
- Самохвалова, О. (2018). *Применение коучингового подхода к управлению воспитательно – образовательным процессом в условиях модернизации образования. Методическое пособие.* пгт.Ижморский.
- Coaching in education: an introduction. (2016). *E-Learning Management strategies for school leader*(27). Retrieved 2020, from <https://www.growthcoaching.com.au/PDF/e-leading-chris-munro.pdf>
- Dammerer, J., Ziegler, V., Bartonek S. T. (2019). Tutoring and Coaching as Special Forms of Mentoring for Young Teachers Starting Their Careers. *Ярославский педагогический вестник, № 1(106)*.
- Knight, J. (2019,). Instructional Coaching for Implementing Visible Learning: A Model for Translating Research into Practice. *Education Sciences, 9(2):101* .
- Lofthouse R., Leat, D., Towler, C. (2010). *Coaching for teaching and learning: a practical guide for schools.* CfBT Education Trust. Retrieved 2020, from <https://www.ncl.ac.uk/media/wwwnclacuk/cflat/files/coaching-for-teaching.pdf>
- Whitmore, J. (2009). *Coaching for performance: GROWing human potential and purpose: The principles and practice of coaching and leadership* (4th ed.). London: Nicholas Brealey.

MATH ANXIETY, MATH ATTITUDE, AND BELIEFS, MATH SELF-EFFICACY INFLUENCE ON STUDENTS ACHIEVEMENT IN A TECHNOLOGICAL SECONDARY SCHOOL

Iris Shavit

ABSTRACT

The purpose of this study was to examine the relationships among mathematics anxiety, beliefs about mathematics, and mathematics self-efficacy, and performance on a mandatory mathematics test by technological (secondary) school math students.

The participants in this study were limited to technological (secondary) school math students matriculating at mathematics curriculum in south Israel.

One hundred and eight agreed to participate in the study.

A 50-item survey instrument measured the variables.

The survey data were used to address two questions (from seven in total research questions). The results of factor analysis led to changes in the research questions.

Research Question One

How do technological (secondary) school math students report their mathematics anxiety, beliefs about mathematics, mathematics self-efficacy, and mathematics self-efficacy for complex tasks?

Study results indicated that these students experienced slightly mathematics anxiety, and they indicated small levels of mathematics anxiety. There were 41 specific remarks about mathematics test anxiety identified in the open-ended questions. A majority of students expressed confidence in their ability to perform both basic and complex mathematics tasks. Sixteen responses concerned student feelings of increased confidence because of practice and success in solving calculations. For long term retention of content material, cognitive scientists suggest over learning, that is a continued study of material that one already knows.

Research Question Two

What are the relationships among technological (secondary) school math students' mathematics anxiety, beliefs, and mathematics self-efficacy for basic and complex tasks?

There was a small inverse relationship between mathematics anxiety and beliefs about mathematics indicating that high scores on mathematics anxiety were associated with low scores on beliefs about mathematics. There also was a small inverse relationship between mathematics anxiety and mathematics self-efficacy for complex tasks. That means that high scores on mathematics anxiety correlated with low scores on mathematics self-efficacy for complex tasks. There also was a small positive correlation between beliefs about mathematics and mathematics self-efficacy for basic tasks. The means of it is that positive beliefs about mathematics demonstrate a small positive relationship with higher scores on mathematics self-efficacy for basic tasks.

The results suggest that confidence with complex mathematics tasks is associated with confidence with basic mathematics tasks.

Introduction

One of the purposes of the researcher was to examine the relationships among mathematics anxiety, beliefs about mathematics, mathematics self-efficacy, and performance on a mandatory mathematics test for at-risk technological (secondary) school math students after an Intervention Program.

The study's part of the researcher dissertation.

The researcher that it is part of secondary technological school staff participate in various aspects of the Intervention Program especially in the area of the student assessment

The following research questions were initially planned to guide this article (two questions from seven questions researched):

1. How do technological (secondary) school math students report their mathematics anxiety, beliefs about mathematics, and mathematics self-efficacy?
2. What are the relationships among technological (secondary) school math students' mathematics anxiety, beliefs about mathematics, and mathematics self-efficacy?

Theoretical Framework

Typically in our culture, people accept that it is okay not to be good at math. Widely held beliefs include: “there is a mathematics gene”; “boys are better at mathematics than girls.” Or parents saying to their children, “I was never good at math, so I do not expect you to be good at it either”; commonly hearing from their teachers, peers, through multimedia, or in public, “I’ve never been good at math” or “I hate math” (Boyd et al., 2014).

When we accept that it is okay not to be good at mathematics, we have no incentive to change and improve ourselves.

Therefore, those who have a particular mental model explaining why they are unable to perform in mathematics continue to struggle.

Boyd et al. (2014) discovered that societal influences caused students to label themselves as either good or bad at mathematics, ultimately affecting their self-efficacy. However, because individuals are usually unaware of the external and internal influences of mental models, students continue to underperform despite the best intentions by the teachers.

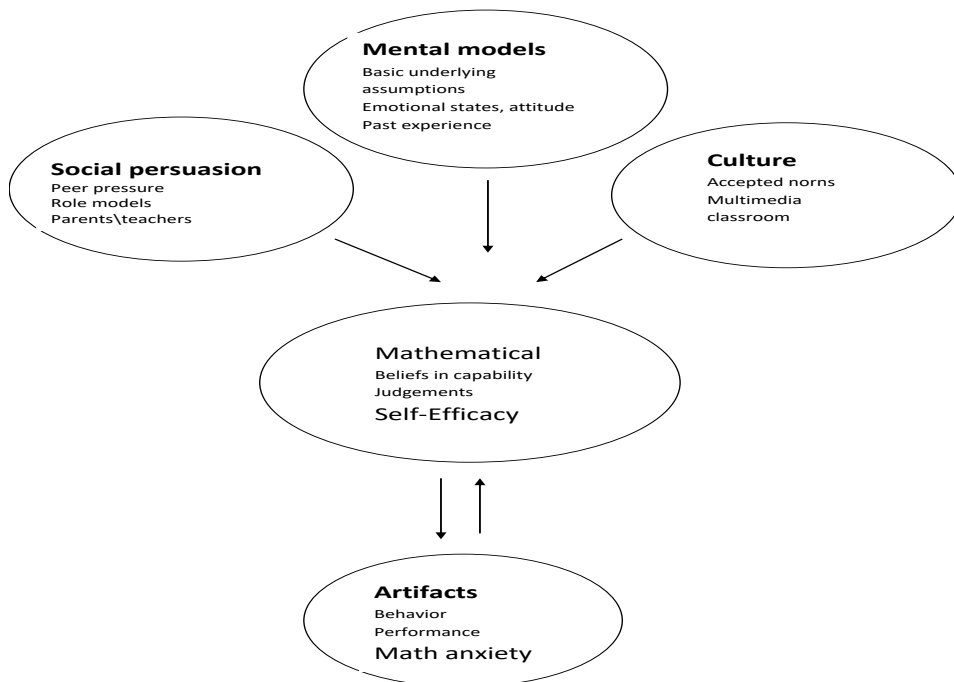
Another influential factor affecting one's self-efficacy in mathematics is culture. These can include the culture of the classroom, culture of the school, culture of the student's home, and culture of a society (i.e., widely held common beliefs).

Schein divided culture into three central concepts: basic underlying assumptions, espoused values, and artifacts. Schein (2009 a, b) described basic underlying assumptions as “unconscious, taken-for-granted beliefs, perceptions, thoughts and feelings,” which is similar to Senge's mental models (Senge, 1990).

The concepts presented by Schein are interrelated to the theories of Bandura. According to Bandura (1986, 1993, 1996, 1997), self-efficacy is one's beliefs that are acquired and altered through four pathways: emotional states, personal performance and accomplishments, vicarious experience, and social persuasion. Examples of social constructs that can affect our self-efficacy include peer pressure, the behavior of role models (e.g., teachers, parents), propensity towards anxiety, flight or fight response, and past performance on exams. The following visual of the conceptual framework was constructed utilizing an integration of the above three theorists and their diagrams.

Graph: Framework - table 1

Research Design and Methodology

Selection of Subjects

The participants in this study were limited to technological secondary school math students matriculating in South Israel. There were 118 students enrolled in the class at the time of the study. On the day the survey was administered, 108 students were present and agreed to participate in the study, yielding a 91.5 percent return. The respondents ranged in age from 13-19

Instrumentation

The survey used for this study divided into three parts. The first part of the survey, 46 questions, was designed to measure mathematics students' mathematics

anxiety, beliefs about mathematics, and mathematics self-efficacy. The second part of the survey, items, 47 - 49, asked respondents demographic information as to age, at-risk, and Math MATKONET BAGRUT scores. The last section of the survey, item 50, consisted of open-ended questions.

The Mathematics Anxiety, Beliefs, and Self-Efficacy Assessment Questionnaire presented in a previous article (*A tool to Study Math anxiety, Math Attitude, and Beliefs, Math Self-efficacy influence on Students Achievement*):

The results of factor analysis led to changes in the research questions. The following refined research questions guided this article :

- How do technological (secondary) school math students report their mathematics anxiety, beliefs about mathematics, mathematics self-efficacy for basic tasks, and mathematics self-efficacy for basic and complex tasks?

- What are the relationships among technological (secondary) school math students' mathematics anxiety, beliefs, and mathematics self-efficacy for basic and complex tasks?

In most cases, students' scores recorded in the students' records at school. The majority of students in the mathematics curricula were nontraditional students, and previous math scores not used as admission criteria.

Data Collection

During a regular class period, the students were asked to complete the Mathematics Beliefs, Anxiety, and Self-Efficacy Assessment Questionnaire.

Data Analysis

Factor Analysis

The data from the completed surveys compiled, and construct validity was determined using a factor analysis procedure with 108 respondents. The purpose of the factor rotation was to refine the factors to make more precise distinctions among mathematics anxiety, beliefs about mathematics, and mathematics self-efficacy.

Research Question One:

Descriptive statistics were used to report the mean, standard deviation, range, and frequencies in order to address the question.

Research Question Two:

Correlation analysis computed for research question two.

DATA ANALYSIS AND FINDINGS

Descriptive Analysis of Research Questions

Descriptive statistics were used to answer research question one to determine the respondents' mathematics anxiety, beliefs, mathematics self-efficacy for basic tasks, and complex tasks.

For each variable, a low score indicated a lesser level of the construct, and a high score indicated more — the items for each dimension of the survey identified in

Table 1.

Table 1 Represented in The Mathematics Beliefs, Anxiety, and Self-Efficacy Questionnaire

Variable	Items on Survey	Range	a
Mathematics Anxiety	1r, 6, 7, 8, 9, 10	6 - 03	.89
Beliefs about Mathematics	12r, 13r, 15r, 17r, 18r, 20, 23r, 25r	8 - 40	.64
Math Self-Efficacy Basic Tasks	29,30,33,42,43,44,45	7 - 35	.72
Math Self-Efficacy Complex Tasks	31,34,35,36,39,40,41,46	8 - 40	.83

Research Questions*Research Question One*

How do technological (secondary) school math students report their *mathematics anxiety, beliefs, self-efficacy for complex tasks?*

Mathematics Anxiety

Table 2 presented the descriptive statistics for mathematics anxiety. The mean score of 16.7 indicates that the respondents did not agree that they experience mathematics anxiety.

Table 2: Descriptive Statistics for Mathematics Anxiety

	Minimum	Maximum	M	SD
Mathematics Anxiety	6	29	16.7	5.8

Table 3 displays descriptive statistics for items comprising mathematics anxiety. Table 4 shows frequency distribution for the items comprising Mathematics Anxiety.

Table 3: Descriptive Statistics for Mathematics Anxiety Items

	Mathematics Anxiety Item	N	M	SD
ma6:	I get uptight during math tests.	108	3.1	1.3

ma7:	I get a sinking feeling when trying hard math problems.	108	3.1	1.2
mal:	It would bother me to take more extra math classes.	106	3.0	1.3
ma9:	Mathematics makes me feel uncomfortable and nervous.	108	2.7	1.2
ma8:	My mind goes blank, and I'm unable to think clearly when doing mathematics.	107	2.5	1.1
mal0:	Mathematics makes me feel uneasy and confused.	108	2.4	1.1

Mathematics Self-Efficacy

Table 4 displays the descriptive statistics for mathematics self-efficacy for basic tasks. The mean score of 28.7 indicates that the respondents agreed that they could do basic tasks in mathematics.

Table 4 Descriptive Statistics for Mathematics Self-Efficacy for Basic Tasks (N = 108)

	Minimum	Maximum	M	SD
Self-Efficacy for Basic Tasks 16		35	28.7	3.8

Table 5 displays the descriptive statistics for items comprising mathematics self-efficacy for basic tasks. Table 20 provides an item analysis that shows the frequency distribution for the respondents on each item of mathematics self-efficacy for basic tasks.

The item with the highest mean was item mse33, "Multiply and divide using a calculator," with 98.1 percent of the respondents expressing much and complete confidence in their ability to achieve the task. Item mse44, "Figure out which of two summer jobs is the better offer" had the next highest mean, 4.3, with 87.9 percent of the respondents indicating much and complete confidence.

Table 5: Descriptive Statistics for Mathematics Self-Efficacy for Basic Tasks Items (N = 108)

		M	SD
mse29:	Add two large numbers in your head.	3.4	1.0
mse30:	What is the amount of sales tax on a clothing purchase?	3.7	1.0

mse33:	Multiply and divide using a calculator.	4.8	.4
mse42:	Figure out how much you would save if there is a 15% markdown.	4.2	.9
mse43:	Estimate your grocery bill in your head as you pick up items.	4.1	.9
mse44:	Figure out which of two summer jobs is the better offer.	4.4	.7
mse45:	Figure out the tip on your part of a dinner bill split eight ways.	4.1	.9

Table 6: Descriptive Statistics for Mathematics Self-Efficacy for Complex Tasks (N = 108)

	Minimum	Maximum	M	SD
Self-Efficacy for Complex Tasks	15	39	29.6	5.6

Table 7 displays the descriptive statistics for each item comprising mathematics self-efficacy for complex tasks. The respondents indicate that they have weaknesses in complex mathematical tasks that require numbers and spatial relationships (mse46), graphs (mse41), multiple variables (mse31 and mse40), and mileage to volume (mse34).

Table 7: Descriptive Statistics for Mathematics Self-Efficacy for Complex Task Items (N = 108)

	Mathematics <u>Anxiety</u> Item	M	SD
mse31:	Figure out how much material to buy in order to make curtains.	3.2	1.1
mse34:	Compute your family car’s gas mileage.	3.9	1.1
mse35:	Calculate recipe quantities for dinner for four when the original recipe is for 12.	4.2	1.0
mse36:	Balance your checkbook without a mistake.	4.3	.8
mse39:	Set up a monthly budget for yourself.	4.3	.9

mse40:	Compute your family income taxes for the year.	2.9	1.2
mse41:	Understand a graph accompanying an article on business profits.	3.4	1.1
mse46:	Figure out how much lumber you need to buy in order to build a set of bookshelves.	3.2	1.2

Item mse36, "Balance your checkbook without a mistake," had a mean of 4.3. Of the subjects, 85.2 percent indicated much and complete confidence. Item mse39, "Set up a monthly budget for yourself," had a mean of 4.3. Approximately 84.2 percent of the participants expressed much and completed confidence in completing this task. Item mse35, "Calculate recipe quantities for dinner for four when the original recipe is for 12 people," had a mean of 4.2. Seventy-five percent of the respondents indicated that they had much or complete confidence in their ability to complete this task. Of the participants, 32.4 percent noted much and complete confidence with this task.

Research Question Two

What are the relationships among technological (secondary) school math students' mathematics anxiety, beliefs, mathematics self-efficacy for basic and complex tasks?

Research question two was analyzed using correlation analysis (Table 8).

There was a small negative relationship between mathematics anxiety and beliefs about mathematics, $r(103) = .26, p < .01$. The r^2 statistic showed that approximately 7 percent of the variance in mathematics anxiety correlated with beliefs about mathematics.

There was a small negative relationship between mathematics anxiety and mathematics self-efficacy for complex tasks, $r(103) = .25, p < .05$. The r^2 statistic showed that approximately 6 percent of the variance in mathematics anxiety correlated with mathematics self-efficacy for complex tasks. There was a positive correlation between mathematics beliefs and mathematics self-efficacy for basic tasks, $r(106) = 0.23, p < .05$. The r^2 statistic showed that approximately 5 percent of the variance in mathematics beliefs is accounted for by mathematics self-efficacy for basic tasks. A moderate positive correlation identified between mathematics self-efficacy for basic tasks and mathematics self-efficacy for complex tasks, $r(103) = .58, p < .05$. The r^2 statistics showed that this accounted for approximately 34 percent of the variance.

Table 8: Correlations among Mathematics Anxiety, Beliefs about Mathematics, Mathematics Self-Efficacy for Basic Tasks, Mathematics Self-Efficacy for Complex Tasks and Actual Test Scores on the Mandatory mathematics test

Math Efficacy test

Actual

	Math Beliefs	Complex Tasks	Basic Tasks	Score
Math Anxiety	-.26(**)	-.25 (*)	-.19	-.013
Math Beliefs		.16	.23(*)	0.14
Math Efficacy				
Complex task			.58(**)	-.009
Math Efficacy				
Basic Tasks				-.016

** Correlation is significant at 0.01 level.

* Correlation is significant at 0.05 level.

Summary

Quantitative and qualitative analysis of the data gathered from the Mathematics Beliefs, Anxiety, and Self-Efficacy Questionnaire revealed the following:

- The students did report that they experienced mathematics anxiety, but it was not an overwhelming issue for the majority of students. There were 41 specific remarks about mathematics test anxiety identified in the open-ended questions.

- The majority of students reported that they believed mathematics was essential and relevant in their lives. They also believed that spending time in order to solve mathematics problems and to understand them was. There were 20 specific comments on the importance of mathematics for mathematics and technological solutions identified in the open-ended questions.

- A majority of students expressed confidence in their ability to perform both basic and complex mathematics tasks. Sixteen responses concerned student feelings of increased confidence because of practice and success in solving calculations. A small number of student responses indicated that they felt secure in mathematics and mathematics as a discipline. Five students remarked that the mathematics necessary for calculations in basic mathematics and not tricky.

- Higher levels of mathematics anxiety negatively correlated with both beliefs about mathematics and confidence for complex mathematics tasks.

- Higher scores on the beliefs about mathematics items are correlated with confidence positively in performing basic mathematics tasks.

The findings demonstrated that the respondents were not overly anxious about mathematics.

Recommendations for Future Research

The results of this study reflect one Technological (secondary) school mathematics curricula. The study is too small to generalize to other mathematics curricula's throughout the country or other regions in the state or nation. Subsequent

research should be conducted to determine whether the findings identified in this study apply to other regions and other mathematics curricula.

References

- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Bandura, A. (1993). Perceived self-efficacy in cognitive development and functioning. *Educational Psychologist*, 28, 117-148.
- Bandura, A. (1994). Self-efficacy. In V. Ramachandran (Ed.), *Encyclopedia of human behavior*, vol. 4, pp. 71-81). San Diego, CA: Academic Press.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: W.H. Freeman.
- Bandura, A. (2006). "Guide for constructing self-efficacy scales," in *Self-efficacy Beliefs of Adolescents*, Vol. 5. eds F. Pajares and T. Urdan (Greenwich, CT: Information Age Publishing), 307-337.
- Boyd, W, Foster, A, Smith, J & Boyd, WE 2014, 'Feeling good about teaching mathematics: addressing anxiety amongst pre-service teachers,' *Creative Education*, vol. 5, no. 4, pp. 207-217.
- Schein, E. H. (2009a). *Helping*. San Francisco: Berrett-Koehler.
- Schein, E. H. (2009b). Reactions, reflections, rejoinders, and a challenge. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 45(1), 141-158.
- Schein, E. H. (2017). *Organizational culture and leadership* (5th ed.). San Francisco: Jossey-Bass.
- Senge, Peter M., 1990. *The Fifth Discipline- The Art and Practice of the Learning Organization*.

МАНАСТИРИ ОТ ТЕРИТОРИЯТА НА ЮГОЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ

Мирослава Георгиева, Десислава Георгиева

*Югозападен университет „Неофит Рилски“, ул. „Иван Михайлов“ 60,
Благоевград 2700, България*

MONASTERIES FROM THE TERRITORY OF SOUTHWEST BULGARIA

Miroslava Georgieva, Desislava Georgieva

ABSTRACT

This article is dedicated to the monasteries on the territory of Southwestern Bulgaria (today's Blagoevgrad region), which covers the administrative boundaries of the eparchy of Nevrokop. Despite the lower spread of monastic life in this region, unlike other parts of the country, the monasteries built here are centers of spiritual and cultural life. The most of the monasteries were formed during the Middle Ages and with some interruptions continued their existence until the end of the 19th - beginning of the 20th century, and some of them to this day.

KEYWORDS: monasteries, churches, cult places, spiritual life, Southwest Bulgaria, Eparchy of Nevrokop

Настоящата статия е посветена на манастирите от територията на Югозападна България (дн. област Благоевград), която покрива административните граници на Неврокопска епархия. Преобладаващата част от съществуващите днес манастири в региона водят началото си още от периода на Средновековието. Други престават да действат, но оставят след себе си спомена за „свято място“, което продължава да се почита от местното население до днес. Съхранени са също наименования на местности, като „манастирище“, „черковище“ и др., свързани с разрушени култови обекти. Приемствеността на култовите места е толкова силна, че в някои случаи е проявена още от античността и раннохристиянския период. През всички исторически периоди манастирите несъмнено са важни духовни средища и съществена част от духовното и културно наследство на региона.

В най-северната част от разглеждания регион се намира *Тросковският манастир „Св. Архангел Михаил“*, в землището на с. Брестово, община Симитли.¹ Той отстои на около 25 км югозападно от Благоевград във Влахина планина, в горното течение на Стара река, която се влива в р. Струма при с. Железница. Манастирът е разположен приблизително на еднакво разстояние от най-важните пътни артерии, които в миналото минават по долините на Струма и Брегалница. Неговото построяване се отнася към периода на Второто българско царство и се свързва с активната дейност на цар Иван II Асен във връзка с изграждането на

¹ Манастирите в текста следват географския принцип, като са представени последователно по долините на реките Струма и Места.

църкви и манастири в югозападните предели на царството, след битката при Клокотница през 1230 г. Археологическите наблюдения на обекта установяват четири строителни периода – първи – XIII–XIV в., втори – средата на XIX в., трети – началото на XX в. и съвременен. Най-отчетливо те са засвидетелствани в църквата, построена в северната половина на манастира. Средновековните градежи са запазени на голяма височина при трите апсиди на църквата. В първоначалния си план тя представлява трикорабна, триапсидна базилика, с външни размери 11.40 x 9.00 м. Според Б. Цветков през XV–XVI век Тросковският манастир е едно от главните духовни средища на Крупнишката епископия. Около средата на XVII век манастирът е западнал. През 40-те години на XIX век той е възобновен.²

Фиг. 1–2. Тросковският манастир „Св. Архангел Михаил“ в с. Брестово, Благоевградско
(ДА – Благоевград, Ф. 575, оп. 7, а.е. 40, л. 2, 4)

² Цветков 2000, с. 44–45; Цветков 2006, с. 167–172, обр. 1.

По данни на първия Неврокопски митрополит Иларион (1894–1912 г.), през XIX век църквата е управлявана от местния старец Серафим, който се постригва в монашество, намира средства и построява 16 стаи за посетители поклонници. Според митрополита монахът успява да присвои всички недвижими имоти (ниви, ливади, гори и др.) около църковната сграда. След него църквата се управлява от тросковския свещеник Никола Стаменов, ръкоположен през 1866 г. в Кюстендил от тогавашния митрополит Игнатий. През 1904 г. храмът е разрушен от земетресение, но свещеник Никола Стаменов го възстановява със свои средства и с помощта на местното население. Църковните стаи служат за място на селското училище. Според митрополит Иларион, който посещава църквата през 1900 г., свещеник Стаменов разполага с големи приходи, като има „40–50 свини, два чифта волове и др.“³ По-късно, през 30-те и 40-те години на XX век, манастирът не се споменава като действащ в документите на Неврокопска митрополия.⁴

По поречието на река Струма, не е изключено съществуването на *манастир около средновековната триконхална църква при с. Крупник, община Симитли*, известна като „Света Троица“. Обектът е проучен чрез археологически разкопки още през 40-те години на XX век под ръководството на проф. Станчо Ваклинов. Самото село се намира на десния бряг на р. Струма, в източните склонове на Влахина планина. От неговото землище произхождат редица археологически

³ ДА – Благоевград, Ф. 1316, оп. 1, а.е. 174, л. 9.

⁴ Георгиева 2019, с. 132–140.

находки, които показват наличие на живот от древността.⁵ Откритата култова сграда спада към групата на триконхалните куполни кръстовидни църкви (свободен кръст). Нейният план има отвън кръстовидна форма, защото северното и южното рамо на вътрешния сводов кръст се издават извън общия корпус и завършват с широки полукръгли конхи, еднакви с апсидата. Широките подкуполни сводове придават на вътрешното пространство правилно очертана кръстовидна форма, в центъра на която се е издигал куполният барабан с диаметър около 4 м. От запад църквата завършва с просторен притвор, разчленен в надлъжните си стени с по една плитка аркосойлна ниша. В апсидата е изграден синтрон, което насочва, за предназначението на този храм като катедрален. Установени са два пласта стенописи, като се предполага, че вторият (горен) пласт е от времето, когато Крупник става седалище на епископ. Изграждането на църквата е отнесено от нейния проучвател в XIV век, а функционирането ѝ – до втората половина на XVII век.⁶ Крупнишки митрополити се споменават през XV век, което е показател, че храмът функционира и през периода на османското владичество.⁷ Известно е, че първият Крупнишки митрополит е Яков, който умира през 1448 г. Неговите синове, както съобщава Владислав Граматик, Йоасаф, Давид и Теофан отиват в Рилския манастир и с позволение на султан Мохамед II успяват да пренесат мощите на Св. Йоан Рилски от Търново и да обновят запустелия Рилски манастир. Вторият от братята – Давид, построява през 1479 г. църквата „Св. Апостоли Петър и Павел“ в метоха Орлица под манастира, а Йоасаф подарява на Рилския манастир т.нар. Крупнишко евангелие през 1577 г. Крупник се запазва като епископство и през следващия XVI век.⁸ Въпреки че Крупнишката епископия съществува и към края на XVI век, нейното бъдеще е предрешено от усилената ислямизация на региона.⁹

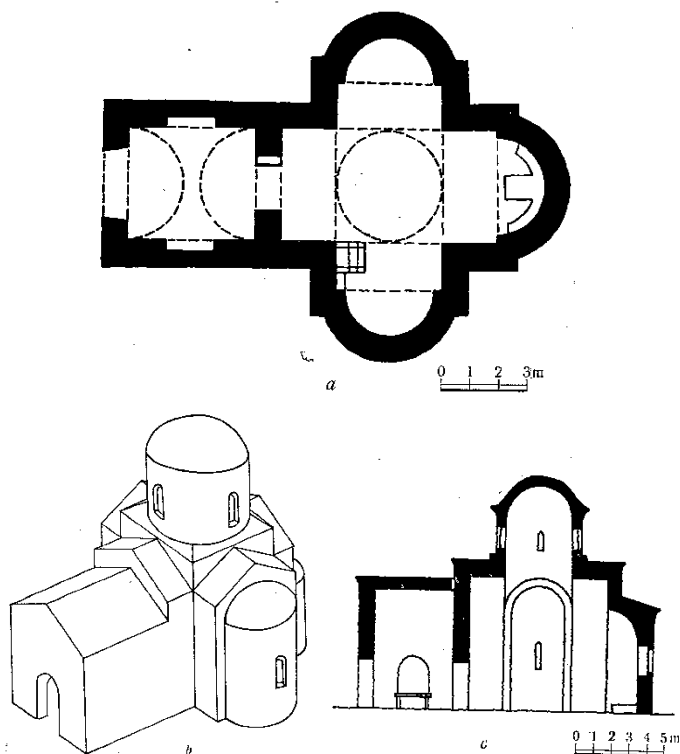
⁵ За археологическите обекти тук – вж.: Georgieva 2020, р. 193–205. При мястото, където е открита църквата се намира оброчище, където според местно предание е издигната джамия, когато селото е „потурчено“.

⁶ Относно датиранието на църквата е налице относително единство в научното пространство – вж.: Станчев 1960, с. 43–49; Миятев 1965, с. 192; Чанева-Дечевска 1984, с. 155; Димова 2008, с. 348.

⁷ Станчев 1960, с. 43–49; Миятев 1965, с. 192, обр. 219; Чанева-Дечевска 1970, с. 15; Дремсизова-Нелчинова 1987, с. 81, № 168, обр. 54; Комитова 1997, с. 164–167.

⁸ Иванов 1917, с. 41–43; Иванов 1970, с. 205–206; Станчев 1960, с. 49; Миятев 1965, с. 192; Чавръков 2000, с. 143–144. Здравко Пляков отнася учредяването на епископия в Крупник още през втората половина на XIV век – Пляков 1987, с. 343–344.

⁹ Вж.: Матанов 2000, с. 67.

Фиг. 3. План, аксонометрия, реконструкция и надлъжен разрез на църквата при с. Крупник, Благоевградско (по Чанева-Дечевска 1984, 154)

В монографията си, посветена на архитектурата на българските манастири, Н. Тулешков отбелязва по-специфичния план на Крупнишката църква, която има цилиндрично засводени рамена и пред страничните конхи. Наличието на следи от синтрон в апсидата показва според него, че „манастирът е бил седалище на Крупнишката епископия“.¹⁰

В Крупник за манастир „Св. Архангел“ се споменава в регистъра за Кюстендилския санджак от 1570/73 г., чието местонахождение днес е неизвестно. К. Минчева предполага, че църквата „Св. Архангел Михаил“ в Крупник (построена през 30-те години на XX век) е издигната на мястото на тази обител, а също така, че тук се намира някогашното седалище на Крупнишката епископия.¹¹ Трябва да се отбележи обаче, че без археологически проучвания тези предположения са твърде предварителни. Освен това наличието на синтрон в апсидата на триконхалната църква „Св. Троица“ насочва към използването на храма за епископски служби.

¹⁰ Тулешков 1989, с. 49, черт. 38.

¹¹ Минчева 2010, с. 144–145.

По долината на Струма, край с. Горна Брезница, община Кресна (м. Елин Чешма) се намира *манастирът „Св. Пророк Илия“*, за който се допуска, че съществува още от Средновековието. Според местните предания манастирът е „много стар“, за което показател са имената на близките местности, като Поповец и Калугерово, в които се срещат фрагменти от стъкло и керамика. В близост до манастира е открит и водопровод от глинени тръби. В началото на 90-те години на XX век на мястото на стария манастир е изграден нов със същото име. В района на Кресненско се мисли за съществуването и на други стари манастири, съхранени в спомените на местните хора, в топонимията на местностите и с минимални материални останки, заличени с годините. Такива например са манастирът „Св. св. Козма и Дамян“ в с. Влахи (махала Драколово), манастирът „Св. Петър“ в Кресненския пролом и др.¹²

На територията на община Струмјани съществуването на манастири се предполага при селата Горна Рибница (край р. Цапаревска), Добрилаки (м. Градището – манастир „Св. Атанас“), Клепало (манастир „Св. Георги“), Махалата, Никудин (манастир „Св. Никола“).¹³

На 1 км североизточно от гр. Сандански (ст. Свети Врач), в местността Смилово, се намира *манастирът „Св. св. Безсребърници Козма и Дамян“*, действащ и днес. В местните предания е съхранено схващането, че самите светци обитават тези земи и практикуват медицина, откъдето идва и наименованието на града Свети Врач.¹⁴ В района на манастира са открити тръби от водопровод, късноантични и средновековни гробове, както и керамични фрагменти от Късната античност до Късното средновековие. Предполага се, че на мястото на манастирската църква е имало базилика и че манастирът води началото си още от ранновизантийската епоха. Според М. Златков има вероятност на това място през Средновековието да се издига манастирът „Св. Георги“, за който има данни в

¹² Сандански 1992, с. 16–21; Сандански, Тасев 2001, с. 62–63, 65, 70, 72, 108–109; Сандански 2016, с. 45–56.

¹³ Сандански, Тасев 2001, с. 79–80, 82, 84, 86. За най-ранен се смята манастирът „Св. Никола“ при с. Никудин (от периода на Късната античност), а от периода на Средновековието – манастирите „Св. Атанас“ при Добрилаки и „Св. Георги“ при с. Клепало. За останалите няма сведения. Разбира се, тези датировки са много относителни, тъй като археологически проучвания не са извършвани. Манастир с неопределима хронология е регистриран от Б. Цветков при Илинденци (м. Горна Врабча) в близост до крепост от Второто българско царство и Късното средновековие – Автоматизирана информационна система „Археологическа карта на България“ – АИС АКБ (Б. Цветков 1993 г.).

¹⁴ Сандански, Тасев 2001, с. 49–50. Според Яна Гергова по-скоро става въпрос за християнизирание на култа към Асклепий в култа към братята Козма и Дамян, тъй като в житията на светците няма сведения, които да насочват към тяхното пребиваване тук – Гергова 2015б, с. 47–49. В действителност култът към Асклепий е разпространен в района (вж.: Димитрова-Милчева 2002, с. 275, обр. 7), обусловено от наличието на минерални извори, но липсата на археологически проучвания, не дават основания да се твърди, че манастирът възниква на мястото на светилище, посветено на този езически бог.

регистъра за Кюстендилския санджак от 1570/73 г.¹⁵ Съществуват непотвърдени сведения, че в манастира са се съхранявали мощите на светите братя лечители Козма и Дамян, които са взети по времето на кръстоносните походи (1189 г.) и са отнесени първо в Белград, а след това – във Венеция.¹⁶ Църквата на манастира е построена по време на управлението на митрополит Макарий (1916–1934 г.) през 1928 г. При изграждането ѝ са използвани колони от древната църква, съществувала на това място. В близост до манастирската църква има аязмо, смятано за лековито, наречено „Мирото“.¹⁷

Сред най-важните религиозни и културни центрове в региона е *Роженският манастир „Рождество Богородично“*, който е с непрекъснат период на съществуване, дори и с различен интензитет. Той се намира върху плато, на 700 м западно от с. Рожен и на около 4.5 км североизточно от гр. Мелник. Запазеният до наши дни манастирски комплекс се състои от църквата „Рождество Богородично“, с два параклиса в нея, манастирска трапезария, костница и жилищни и стопански крила. Построяването на манастира се отнася в периода на Второто българско царство към началото на XIII век. Най-ранното историческо сведение за него се съдържа в приписката към гръцки пергаментен кодекс с Тълкувания към Книгата на Йов от XIII век в гръцки ръкопис, в която се съобщава, че той принадлежи на манастира „Св. Богородица“ над Мелник.¹⁸ Манастирът не е проучван чрез системни археологически разкопки, но е извършено наблюдение по време на консервационно-реставрационните дейности. Наблюденията в градежа на съборната църква показват, че тя в действителност е изградена през XIII век. Предполага се, че първоначално църквата е еднокорабна по своя план, каквито са почти всички църкви в Мелник през Средновековието. Установено е, че през XIII век в двора на манастира се развива некропол, за което се съди по открития гроб с находки от този период и сведенията на реставраторите за наличието на други гробове. Допуска се, че по време на османското завоевание манастирът е опожарен, но скоро след това – възстановен. В началото на XVI век Константинополският

¹⁵ Димитрова-Милчева 2002, с. 282; Златков 2016, с. 162–163; Zlatkov 2017, р. 307. Според други мнения, този манастир е идентичен с обителта „Св. Георги Божик“ в гр. Мелник – Минчева 2010, с. 192.

¹⁶ Сандански, Тасев 2001, с. 50; Гергова 2015а, с. 202–204; Гергова 2015б, с. 55–56.

¹⁷ Енциклопедия „Пирински край“ (1995), с. 544; Димитрова-Милчева 2002, с. 282. На територията на община Сандански наличие на „стари“ манастири се предполага и при селата Бельово, Джигурово, Катунци, Ковачево (м. Дъбая), съществуващи още преди османското завоевание. Метоси на Рилския манастир са засвидетелствани в с. Долене (още от Средновековието) и в Свети Врач през Възраждането – Сандански, Тасев 2001, с. 6, 17, 18, 23, 25, 48.

¹⁸ Според Никола Мавродинов този ръкопис е от XIV век и е един от най-хубавите, украсени с миниатюри ръкописи, писан в Роженския манастир, който се пази в църквата на Гроба Господен в Йерусалим, занесен там от Йерусалимския патриарх Доситей в 1674 г. – Мавродинов 1933, с. 301–304. Днес този ръкопис се съхранява в Йерусалимската библиотека под № 5. Патриарх Доситей отнася в Йерусалим още един ръкопис от XV в. (към който през XVI в. са добавени още 17 листа), съхраняващ се днес в Йерусалимската библиотека под № 402 – Минчева 2010, с. 191–192.

патриарх Йеремия I (1522–1546 г.) потвърждава с писмо, че Роженският манастир притежава църквите „Св. Богородица Кехаритомени“ и „Св. Архангели“ в Мелник. Сведение за съществуването на обителта през първите векове на османското владичество се съдържа и в гръцки ръкопис от 1551 г., преписан от тогавашния игумен йеромонах Козма. В него манастирът за пръв път е споменат със сегашното си име „Богородица Розинотиса“ – т.е. Роженски. Ръкописът се намира в сбирката от ръкописи на Великата лавра „Св. Атанасий“ в Атон.¹⁹ Оцелелите ръкописи от манастира свидетелстват за развиваната в него книжовна дейност.

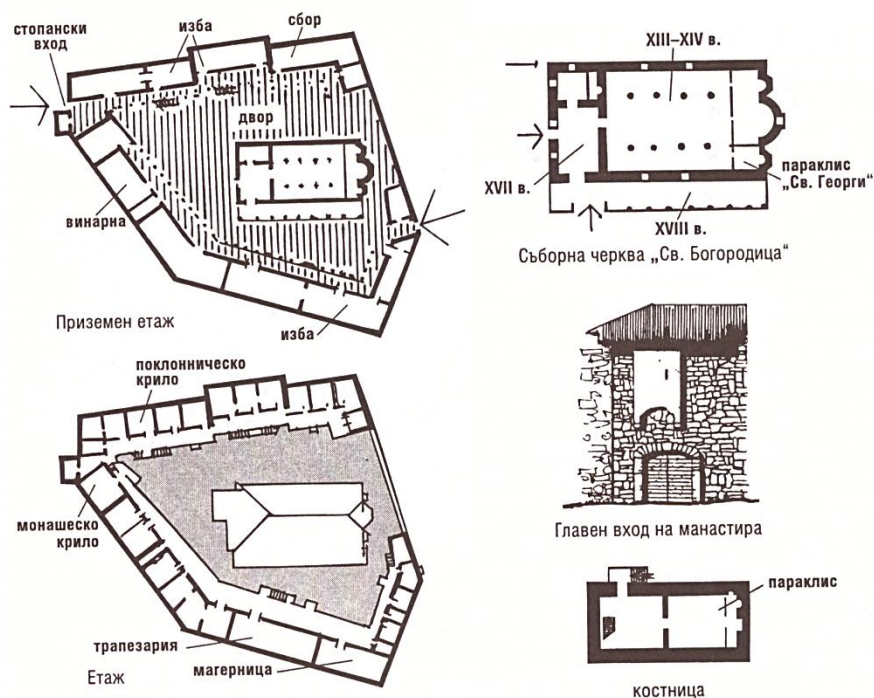
Фиг. 4. Роженският манастир по време на конзервационно-реставрационни дейности, 1980–1981 г. (ДА – Благоевград, Ф. 1599, оп. 1, а.е. 342, л. 1)

Роженският манастир е включен в регистъра за Кюстендилския санджак от 1570/73 г. Манастирът е напълно обновен през XVI–XVII век.²⁰ Съборната църква на манастира, която в днешния си вид е триапсидна псевдобазилика с нартекс, е

¹⁹ Нешева 1983, с. 5–11; Бакалова 1990, с. 5–6; Геров, Пенкова, Божинов 1993, с. 9–12; Нешева 1996, с. 334; Цветков 2002, с. 123.

²⁰ Минчева 2010, с. 187–188.

възстановена върху старите си зидове вероятно през XVI век.²¹ Допуска се, че тя включва доста големи части, съхранени от стените на първоначалния храм. Вероятно в края на XVI – първата половина на XVII век към църквата е пристроен притвор, а през XVIII век – открита галерия пред южната стена на храма. Върху западната стена на притвора е изписана годината 1597. Двускатният покрив, обединяващ отделните строителни етапи, датиращ от XVII век, създава единство в общото въздействие.²²

Фиг. 5. Роженският манастир (по Харбова 1999, 178)

²¹ Бакалова 1990, с. 10; Геров, Пенкова, Божинов 1993, с. 12; Харбова 1999, с. 146, 176; Чавръков 2000, с. 138. Според други мнения църквата е обновена още през XV век – Стамов 1997, с. 127. Трябва да се има предвид обаче, че възраждането на трикорабната църква, вече като трикорабна псевдобазилика става основно през XVI–XVII век. Типът е наречен псевдобазилика, тъй като наосът е покрит с единен двускатен покрив, без типичното за същинските базилики издигане на средния кораб – вж.: Харбова 1999, с. 96.

²² Бакалова 1990, с. 7; Харбова 1999, с. 176. Н. Мавродинов, който посещава обекта отбелязва, че църквата е от типа на новата митрополия в Мелник (т.е. трикорабна псевдобазилика) и има като нея дървен покрив и две апсиди – централна и южна – Мавродинов 1933, с. 301–302.

Северно от манастирските жилищни сгради, извън манастирския двор, се намира т.нар. „костница“ – малка по размери двуетажна сграда, изградена в края на XVI век. Градежът ѝ се състои от ломени камъни и дървени сантрачи. И в двете нива са налични притвори, свързани помежду си посредством отвор с капак в пода. Мортуралният параклис е изографисан през 1662 г. по времето на игумена Теодосий. Стенописите са посветени на „Св. Йоан Предтеча“.²³

Най-ранните запазени стенописи в манастира (в църквата и трапезарията) се отнасят към XVI век. Според надпис вдясно от входната врата, през 1611 г. е изписана външната южна стена, където е разположена сцената „Страшният съд“ и „Лествица“. От 1715 г. датират витражите по източните прозорци. През 1732 г. северната част на притвора е преградена с параклис, посветен на „Св. св. Безсребърници Козма и Дамян“, за което средства дарява монахинята Мелания, изобразена тук с модел на параклиса в ръка. През същата година е завършено и цялостното вътрешно оформление на наоса – стенописи, дърворезбени иконостаси, църковна мебел.²⁴

През втората половина на XVII век в манастирската обител избухва пожар, в резултат на което изгаря част от манастира и вероятно голяма част от книжовното му богатство. През втората половина на XVIII век поради финансови затруднения Роженският манастир губи своята самостоятелност и става метох на Иверския манастир в Атон, което е отразено в патриаршески сигилий от 1761 г. Това обяснява влиянието на светогорските традиции в украсата му.²⁵ Според свещ. Василий Шумарев,²⁶ който дава сведения за манастира, в него има по един или няколко монаси гърци, изпращани от Светогорския Иверски манастир. Те събират доходите от манастирските земи, които обхващат селата – Рожен, Любовица, Кашина, Ковачево, Черешница, Горна Сушица, Горно Спанчево, Пирин, Бельово и др. Населението плаща данък в натура и обработва безплатно земите му. В замяна на това то получава право осем пъти в годината да се събира в манастира.²⁷ През 1912 г. Роженският манастир минава под ведомството на Българската екзархия, но не се поддържа добре, тъй като след оттеглянето на гръцките монаси,

²³ Стамов 1997, с. 131; Чавръков 2000, с. 139. Н. Мавродинов посочва 1662 г. за изграждането на костницата, по времето на Мелнишкия митрополит Силвестър – Мавродинов 1933, с. 301–302.

²⁴ Бакалова 1990, с. 11; Геров, Пенкова, Божинов 1993, с. 12; Стамов 1997, с. 127–28; Чавръков 2000, с. 137–138.

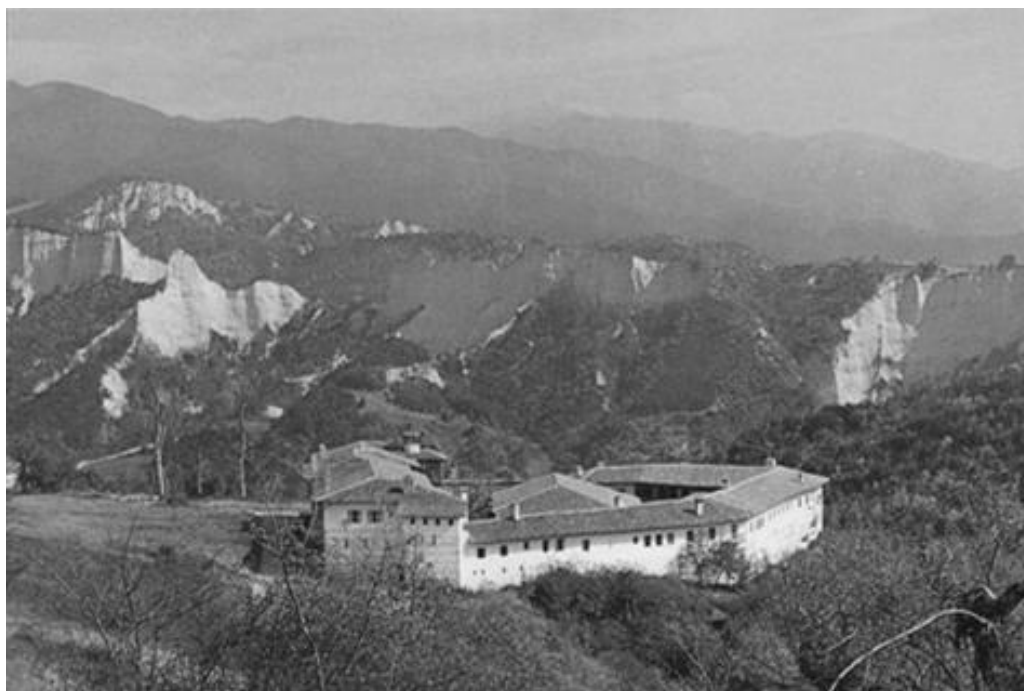
²⁵ Геров, Пенкова, Божинов 1993, с. 12–14; Стамов 1997, с. 130–131; Минчева 2010, с. 52, 187–188.

²⁶ Василий Шумарев е един от най-изявените духовници в Неврокопска епархия през XX век. Заради своята активна дейност в защита на Църквата в региона той става обект на репресии от страна на новата власт непосредствено след 9 септември 1944 г. След завръщането си в епархията духовникът развива активна религиозно-обществена и творческа дейност. По-подробно за В. Шумарев вж.: Георгиева 2018, с. 66–75.

²⁷ Тези данни свещ. В. Шумарев изнася въз основа на писмо (№ 1400 от 25 януари 1911 г.) на управляващия Мелнишка епархия свещеник Сава Попов до Българската екзархия в Цариград – ДА – Благоевград, Ф. 1574, оп. 1, а.е. 14, л. 4.

няма български монаси, които да се грижат за него. Усилия за поддържането на обителта полага местният свещеник от с. Рожен и населението. Поради липса на средства и монашеско ръководство той запустява и подлежи на разруха.²⁸ По данни на Неврокопска митрополия, цитирани от Г. Трайчев, в началото на 30-те години на миналия век, манастирът притежава около 100 дка ниви, 10 дка лозя, 5 дка ливади, 5 дка черничевы градини, 2 чифта волове, 4 мулета, 10 крави, 100 овце, 50 кози, 3 свине и 20 кошера пчели. Храмовият празник на манастира е на 8 септември – Малка Богородица и на Кръстовден, когато масово се посещава от цялата околия.²⁹ В своята летописна книга отец Ангел Столинчев (архиерейски наместник на Санданска духовна околия) отбелязва, че манастирът получава своето развитие едва по времето на митрополит Пимен, който още с идването си в Неврокопска епархия през 1953 г. полага усилия за настаняване на монаси в него и за ремонтни дейности по сградите и църквата.³⁰

Фиг. 6. Изглед на Роженския манастир, 1987 г. (ДА – Благоевград, ЧП 962)

Когато става въпрос за територията на Мелник, не могат да не се споменат и манастирите, които съществуват тук още през средновековното минало на града. На първо място трябва да се подчертае значението на най-голямата и стара църква

²⁸ Столинчев 2015, с. 251.

²⁹ ДА – Благоевград, Ф. 1574, оп. 1, а.е. 14, л. 4–5; Трайчев 1933, с. 192–193.

³⁰ Столинчев 2015, с. 251.

– базиликата „Св. Никола“ (известна като „Старата митрополия“), разположена в най-високата част на едноименното плато, южно над Мелник. Нейните многовековни архитектурни напластявания и стенописите ѝ привличат вниманието на изследователите още преди Освобождението. Теренните археологически проучвания на комплекса се извършват през 70-те и 80-те години на XX век и имат съществена роля за изясняването на неговата история и хронология. Установени са шест строителни периода, които показват използването на едно древно култово място в продължение на много години. След множество преустройства, правени в различно време, паметникът оцелява до началото на XX век. Днес църквата е руина, реставрирана частично. Установеният общ план в резултат на археологическите проучвания отразява последния ѝ строителен период, който се отнася към периода на Възраждането, когато тя променя функцията си – от митрополитска на манастирска – трикорабна, триапсидна базилика, с почти квадратен наос, с предапсидно просторство с три, изявени отвътре и отвън полукръгли апсиди.³¹

Църквата „Св. Никола“ в Мелник е типичен пример за устойчивата приемственост на култовите места през отделните периоди. Най-напред на мястото на бъдещата църква съществува тракийско светилище, посветено на Артемида-Бендида, чийто култ е силно разпространен по долината на Средна Струма, а през римската епоха е изградено ново светилище, в който е почитан императорският култ. През ранновизантийския период (втор. полов. на VI в.) на мястото на разрушеното антично светилище е построена трикорабна базилика, с която се осъществява приемственост на святото място и едновременно се символизира победата и триумфът на новата християнска религия над езичеството. По време на Първото българско царство базиликата „Св. Никола“ е възстановена по същия архитектурен план – трикорабна, триапсидна базилика с почти квадратен наос, с предверие от юг и с баптистерий, свързан с водохранилище от запад. Въз основа на историческите данни за църковното устройство на югозападните земи – Македония, към които принадлежи Мелник и долината на Средна Струма през този период, според проф. В. Нешева може да се приеме, че възстановяването на църквата е свързано с Климентовата мисия в тези земи и тя е била под юрисдикцията на създадената от цар Симеон през 893 г. епископия Велика. Не е изключено, според нея, поради разположението ѝ на границата на България с Византия, тя да е една от Борисовите базилики, за които съобщава Теофилакт Охридски.³²

През периода на Второто българско царство базиликата „Св. Никола“ продължава да играе основна роля в долината на Средна Струма. Първостепенно значение за това оказва фактът, че през XII век църквата става епископска (център на епископия), което е засвидетелствано в нейния архитектурен план, а в края на XIII век – митрополитска. Разкопките показват, че по времето на деспот Алексий Слав, който превръща между 1209 и 1230 г. Мелник в столица на своя самостоятелна държава, църквата е възстановена. Нейният архитектурен тип не е променен – трикорабна скъсена базилика с обособено предапсидно пространство,

³¹ Георгиева 1974, с. 28–37; Нешева 2008, с. 145–146.

³² Нешева 2006, с. 175–176; Нешева 2008, с. 188.

засводено с надлъжен полуцилиндричен тухлен свод, със среден кораб, който се извисява над страничните. Тя се състои от наос, притвор от запад и с камбанария от югозапад. При възстановяването на църквата деспот Алексей Слав построява кулата-камбанария и дарява за нея откритата неотдавна камбана с надпис на гръцки език. Предполага се, че височината на кулата достига ок. 15–16 м и по този начин тя доминира в силуета на митрополитския ансамбъл, заемащ централната част в цитаделата. Като се има предвид стратегическото значение на мястото, В. Нешева предполага съчетаването на функцията на съоръжението на камбанария и стражница. В края на XVI век църквата е разрушена в резултат на земетресение. Новият строителен период обхваща времето от края на XVI–XVII век. Той се характеризира с части от сега запазените зидове, които са със спойка от сивкав ронлив хоросан и с находки. Към края на XVIII – началото на XIX век църквата претърпява отново голямо разрушение, вероятно пак от земетресение, при което е засегнат наосът, галериите, кулата-камбанария, жилищната сграда. През този период те са построени изцяло наново, но без промяна в плана, с изключение на камбанарията. Не е ясно кога църквата става псевдобазилика – през петия или през шестия строителен период. Тя продължава да играе важна роля в живота на града като митрополитска до средата на XVIII век, а след това като манастирска и функционира до 1913 г.³³ Според някои автори се допуска изграждането на манастир около църквата „Св. Никола“ още в първите векове на османското владичество.³⁴

На платото „Св. Никола“ в Мелник са проучени още два манастирски комплекса – „Св. Богородица Спилеотиса“ (известен още като „Св. Зона“) и „Св. Харалампий“. За ктитор на първия се смята самият деспот Алексей Слав. В тази връзка важно значение сред култовите комплекси в града заема *манастирът „Св. Богородица Спилеотиса“* с църковните сгради към него, проучвани археологически.³⁵ Въз основа на писмените и археологически извори се счита, че това е най-значителният мелнишки манастир, просъществувал седем столетия – от началото на XIII до началото на XX век. Разположен е върху тераса в източния край на монашеската зона на Мелнишката крепост (Славова крепост) върху платото „Св. Никола“. Освен култово значение този комплекс има и важна историческа стойност, тъй като е свързан с важния за средновековната история на Мелник сигилий (дарствена грамота) на деспот Алексей Слав от 1220 г., който е единствен оцелял до наши дни негов документ. В него деспотът отрежда първостепенно място на манастира в църковния живот на града, наричайки го „деспотски и царски“. Манастирът е основан на мястото на скален скит – пещера, откъдето идва и наименованието му Богородица Спилеотиса. Днес обителта е в руини, сред които се намира действащият параклис „Св. Зона“, построен върху останките на главния

³³ Нешева 2003, с. 33–39; Нешева 2008, с.120, 189, 194–195, 198.

³⁴ Минчева 2010, с. 115.

³⁵ Археологическите проучвания на манастира са извършени под ръководството на проф. В. Нешева през 1979–1982 г., а резултатите от тях са публикувани в том 2 от поредицата „Мелник“ (1994 г.).

храм „Св. Богородица Спилеотиса“. Построен в началото на XIII век (между 1209 и 1211 г.), манастирът „Св. Богородица Спилеотиса“ се нарежда сред най-ранните образци на градското манастирско строителство в българските земи от периода на зрялото средновековие. Манастирът е от типа на частно-владетелските манастири, строени на Балканите през този период. При разкопките са установени два основни строителни периода през Средновековието (нач. на XIII; кр. на XVI в.) и един през Възраждането (XVIII в. с ремонти и през XIX в.). Първоначално манастирът е под юрисдикцията на Мелнишката митрополия. По-нататък статутът му се променя – той става ставропигиален, подчинен директно на Константинополския патриарх (1316 г. според В. Нешева). Съдбовно за манастира събитие е предаването му във владение като метох на Атонския Ватопедски манастир през 1365 г. от Йоан Углеш, владетел на Серската сръбска държава, в чиито предели се намира и Мелник през този период. Така Славовата обител загубва завинаги своята самостоятелност. През следващите векове на османското владичество обаче, тази позиция му осигурява сериозна закрила в лицето на един от най-мощните Атонски манастири. Този статут се запазва до рухването на обителта и нейното изоставяне в началото на XX век. Ансамбълът на манастира, подобно на манастира „Св. Харалампий“ се състои от две части – предверие (от юг) и същинска манастирска сграда (от север). Първоначално заеманата от него площ възлиза на около 1650 кв.м. По композиция наподобява малките градски манастири на Царевец във Велико Търново, а по силует и разположение – на атонските и метеорските манастири. Природни катаклизми през вековете довеждат до срутвания в пропастта, заедно със ската, на части от него и тази площ значително намалява. Освен монашеския скит (пещера), оформен като малък еднокорабен засводен параклис (3.60 x 3.50 x 2 м), манастирът има класическа планова и пространствена композиция. В духа на епохата той е изграден като затворен архитектурен ансамбъл от най-необходими постройки – трапезария, игуменарница, зала за гости, библиотека, монашески килии, заграждащи вътрешен двор, в средата на който се намира главната църква (католиконт) – „Св. Богородица“.³⁶

Другият мелнишки манастир, построен на платото „Св. Никола“ е „Св. Харалампий“, известен още като „Св. Архангели“. Той е сред най-значимите култови паметници от църковното минало на Мелник, който функционира до края на XIX век. След изоставянето му претърпява разрушения от земетресенията в началото на XX век. Археологическото проучване на комплекса се извършва в края на XX – началото на XXI век под ръководството на проф. В. Нешева. Днес той е в руини, с липсваща югозападна част, срутен в пропастта. Манастирът е разположен на важно стратегическо място – в средната част на платото, извън крепостната стена, ограждаща цитаделата на средновековния град от запад. Налице са добри пътни и визуални връзки с най-значителните ансамбли в акропола, разгърнат на платото – замъка с Епископията-Митрополия и църквата ѝ „Св. Никола“ и

³⁶ Мавродинов 1933, с. 300–301; Нешева 1994, с. 13–21; Нешева 1996, с. 332–333; Нешева 2008, с. 265–269; Коркутова 2013, с. 147–148.

манастира „Св. Богородица Спилеотиса“. От височината на обителта са контролирани пътищата, които водят към Мелник.³⁷

До започването на археологическите разкопки през 1992 г. се смята, че този манастир е построен през епохата на османското владичество. В резултат на проучванията са коригирани както план-схемата на манастира, направена още от френския изследовател П. Пердризе (посетил Мелник в кр. на XIX – нач. на XX в.), така и на плановете на двете манастирски църкви, изготвени от Н. Мавродинов. Разчистени са руините на католикона, а от параклиса до него не е останало почти нищо. При археологическите проучвания са констатирани три строителни периода за целия манастирски комплекс. Първият се отнася в началото на XIII век, от когато датира целият ансамбъл, без параклиса от север. Първоначално направената датировка – средата на XIII век, впоследствие е коригирана с началото на XIII век. Според В. Нешева това е най-ранният мелнишки манастир, построен най-вероятно през 1205–1206 г., след заселването на пловдивските гърци в Мелник. Този факт е известен от приписка в т.нар. Мелнишко евангелие – ръкопис с илюстрации, сод. 2645, № 34 в Каталога на илюстрираните византийски ръкописи от фондовете на Националната библиотека на Гърция в Атина. Това е Изборно евангелие от втората половина на XI век, съдържащо общо пет приписки. Най-пространната приписка определя Евангелието като дар на манастира от севаст Василий Вамбулинос. Евангелието пребивава в Мелник до 1913 г., като е описано от учените, които минават през града в края на XIX – началото на XX в. Според В. Нешева най-вероятно през 1206 г. Василий Вамбулинос предвожда етническата група на преселените от цар Калоян в Мелник пловдивски ромеи, както и че манастирът е изграден по тяхна воля и средства и дори от майстори, дошли с тях, веднага след преместването им в Мелник. В полза на това твърдение тя привежда като доказателство един изчезнал днес ктиторски надпис от католикона на манастира.³⁸ Според Елена Костова съпоставянето на данните от археологическите проучвания и писмените сведения (приписката от Мелнишкото евангелие) дава основание изграждането на манастира да се отнесе към последните години на XII – началото на XIII век. Според авторката обаче, въз основа на съществуващите до момента писмени сведения, не може категорично да се приеме, че обителта е построена от севаст Василий Вамбулинос и още по-малко, че това става със средствата на ромейските фамилии в града.³⁹

Вторият строителен период на манастира „Св. Харалампий“ („Св. Архангели“) се отнася във втората половина на XVI век. При археологическите проучвания е установено, че подобно на манастира „Св. Богородица Спилеотиса“, тази обител също пострадва при едно от известните през този период земетресения в Мелник – през 1560 и 1585 г. Комплексът е възстановен веднага, като са

³⁷ Нешева 2000, с. 78; Коркутова 2013, с. 140.

³⁸ Нешева 2000, с. 78–90; Νέσσεβα 2001, 335–344; Нешева 2008, с. 222–226.

³⁹ Костова 2020, с. 36–40.

извършени някои промени, които не изменят плана и композицията му. Третият строителен период се отнася към XVIII век.⁴⁰

Ансамбълът на манастира се състои от две взаимосвързани структури – предверие и основна манастирска сграда, разположена по една надлъжна ос с посока югоизток-северозапад. В предверието се намира църквата „Св. Йоан Продромос“ с аязмото, която представлява параклис с по-ограничена функция. Ролята на този параклис в манастирския живот е свързана с поклонниците, подчертано с местоположението му пред главния вход на манастира. Главната църква (католиконът) е ситуирана в западната част на комплекса, но впоследствие голяма част от манастира пропада в пропастта. Католиконът, който се състои от две църкви – „Св. Архангел Михаил“ и „Св. Харалампий“, свързани конструктивно и под един покрив, се намира срещу портата. До него от север е разкрито напълно запазено изцяло вкопано в стената водохранилище. Не са съхранени, но се допуска съществуването на други верижни постройки – едно- или двуетажни, край оградните стени, в които има монашески килии и складове, обори (монашеска и стопанска зона). Предполага се, че общата площ на манастира възлиза на около 1650–1700 кв.м, приблизително равна на площта на близкия манастир „Св. Богородица Спилеотиса“, който има сходна планова композиция.⁴¹

С църквата „Св. Архангели“ се свързва една от откритите неотдавна бронзови камбани с надписи в църквата „Св. Никола“ в Мелник. Камбаната е със същите размери, като тази на деспот Слав, но е по-широка в горната си част. Надписът ѝ гласи: „Боже, помагай на своя раб Теодосий йеромонах, създал за пръв път (осветил) камбана за архистратега Михаил, този който е в Мелник, тази поставена при царуването на Михаил Палеолог...“. От надписа ѝ става ясно, че тя е дарение на Св. Архангел Михаил в Мелник, т.е., че е предназначена за църква в града, чийто патрон е този светец. Надписът дава името на ктитора – йеромонах Теодосий, първият и единствен известен засега монах в манастира „Свети Архангели“. Камбаната е скрита в земята на едно място с тази на деспот Слав. Това дава основание на В. Нешева да допусне, че след като манастирът прекратява своите функции в края на XIX век и имуществото му е пренесено в Митрополията, камбаната е преместена за съхранение в манастира „Св. Никола“.⁴²

Третата обител в Мелник, основана също от деспот Алексей Слав в началото на XIII век, е „Св. Богородица Пантанаса“, която днес е в руини. Както беше отбелязано, манастирът се намира извън платото „Св. Никола“, на една от височините в източната част на Мелник, върху възвишение с площ от около 2 дка между две дървета. И този култов комплекс е от типа на частно-владетелските манастири, строени за възхвала и помен на подвижите на владетелите и други висши аристократи-ктитори и техните семейства. Комплексът е проучван чрез археологически разкопки в периода 2005–2012 г. под ръководството на проф. Виолета Нешева. Манастирът е свързан с исторически документи, които се

⁴⁰ Нешева 1996, с. 333–334; Нешева 2000, с. 82, 84; Коркутова 2013, с. 140.

⁴¹ Нешева 2008, с. 230–238.

⁴² Нешева 2003, с. 39; Герасимова 2003, с. 44–48.

съхраняват във Ватопедския манастир на Атон. Сред тях голямо значение има грамотата на деспот Константин Драгаш от 1393 г. за предаването му на Ватопед, според която този „свещен и царски манастир“ е построен от деспот Алексей Слав. Комплексът се състои от два двора – източен, представителен и западен, със стопански функции и болница. Функционира до края на XVIII – първата половина на XIX век, когато е разрушен и остават да действат само двете му църкви („Св. Богородица Пантанаса“ и „Св. Троица“) до Балканските войни. При проучванията са установени два основни строителни периода – 20-те/30-те години на XIII в. и кр. на XVI в. Вторият строителен период е възстановителен, след голямо разрушение на манастира от земетресение. Ремонтни дейности на храма са извършени в края на XIX век. Подобно на „Св. Богородица Спилеотиса“ и манастирът „Св. Богородица Пантанаса“ отначало е със ставропигиален статут, а по-късно – метох на Ватопедския манастир на Атон (от 1393 г.).⁴³ Вероятно в по-късен етап през османското владичество ватопедското братство го подчинява на мелнишкия манастир „Св. Богородица Спилеотиса“.⁴⁴

За територията на Мелник има сведения за още манастири, действащи през ранните векове на османското владичество. Един от тях е „Св. Параскева“, намиращ се в близост до „Св. Богородица Спилеотиса“. При проучването на църквата „Св. Параскева“ (известна още като „Св. Петка“) са установени общо четири строителни периода – първи (VI в. – изградена върху основите на ранновизантийска базилика), втори (първ. полов. на XIII в.), трети (кр. на XVI – нач. на XVII в.), четвърти – възрожденски. Няма сведения кога църквата става манастирски храм, но в края на XVI век е посочена като такъв в регистъра за Кюстендилския санджак от 1570/73 г. В манастирския опис е отбелязано, че обителта е подчинена на Мелнишкия митрополит. В края на XVI век църквата „Св. Параскева“ е разрушена от земетресение, каквато е съдбата и на други храмове в Мелник. Археологическото проучване показва нейното възстановяване, но не са известни писмени сведения за съществуването на манастира през следващите векове.⁴⁵

По долината на Средна Струма, в района на Петричко, се предполага съществуването на манастири още през периода на Първото българско царство. Манастир и църква от този период са регистрирани в местността Св. Димитър при с. Ключ, по долината на р. Струмешница.⁴⁶ Към този период се отнася и известната църква при с. Кулата, проучена чрез археологически разкопки в края на 50-те

⁴³ Нешева, Комитова, Коркутова, Петков, Златков, Фърков 2013, с. 473–475; Коркутова 2013, с. 153–154.

⁴⁴ Минчева 2010, с. 119.

⁴⁵ Нешева, Комитова 2005, с. 100–108; Минчева 2010, с. 117–118. Подобно е положението и с други средновековни църкви от гр. Мелник, които се споменават през XVI век като манастири. Такива са например „Св. Димитър“ (една от двете средновековни църкви, носещи това име), „Св. Врач“, „Св. Георги“ и др. Има и такива манастири, изградени вероятно през османския период, точното местоположение, на които е неизвестно – като „Продром“, „Св. Атанас“, „Св. Страти“. – вж.: Минчева 2010, с. 120–123.

⁴⁶ Обектът е регистриран при теренни обхождания от Борис Цветков през 1990 г. – АИС АКБ.

години на XX век от проф. Атанас Милчев. Вероятно тя носи името „Св. Атанасий“, ако се съди по едно от наименованията на местността. Още в миналото мястото е възприемано за култово от местното население – като „църквище“ и „стар манастир“. По своята планово-обемна схема, разкритата при археологическото проучване църква се оказва единствена от територията на България – триконхална куполна сграда с вписан кръст, вграден в правоъгълен корпус. Построяването ѝ се отнася от проучвателя към X век, като съществува през цялото Средновековие, след което е разрушена.⁴⁷ Най-вероятно при своето изграждане църквата при с. Кулата, Петричко е манастирска. От една страна, към това насочва нейната планово-конструктивна схема (триконхална куполна църква), изключително характерна за манастирските храмове. От друга страна, едно от наименованията на местността е „Манастирът“, а и сред местното население съществува поверие, че в миналото тук има манастир, опожарен през османското владичество. Местността е обитавана още през ранновизантийската епоха, документирана с находки и един проучен гроб. Вън от очертания план на църквата са разграничени два културни пласта – горен и долен, съответно от VI–IX и от IX–X век, което показва наличието на ранновизантийско, а по-късно и на славянско селище. По време на османското владичество мястото е превърнато в некропол, за което се съди по документиранияте гробове вътре и вън от църквата. Аналогии на паметника при с. Кулата могат да се търсят на територията на днешна Гърция и Македония.⁴⁸ Храмът е определен като манастирски и в труда на Н. Тулешков, посветен на архитектурата на българските манастири.⁴⁹

На 6 км югозападно от гр. Петрич, в местността Манастирска поляна, са регистрирани останки от манастира „Света Петка“. Обителта се отнася към периода на Второто българско царство и Късното средновековие. Останали са руини от църква с размери: дължина 10 м (северна стена), 5.5 м (южна стена), с дебелина на зидовете – 1/1.20 м. В източната част е запазен олтарът. Църквата е изградена от плоски камъни, със спойка от кал.⁵⁰ По данни на свещ. Василий Шумарев манастирът е „образуван и създаден“ в края на XIX век,⁵¹ когато възобновяват дейността си и други манастири в региона. Празниците на обителта са два – Светли петък – Живоприемний източник и Света Петка Епиватска (Българска) – 14 октомври. Църквата е малка, но добре обзаведена. Манастирът се ползва с голяма почит от населението от Петричка духовна околия.⁵²

⁴⁷ Милчев 1960, с. 401–449. Построяването на църквата в с. Кулата се отнася от изследователите в широките хронологически граници от IX до XII век – вж.: Миятев 1965, с. 196; Чанева-Дечевска 1984, с. 153; Тулешков 1989, с. 63; Цветков 2002, с. 81; Димова 2008, с. 86.

⁴⁸ Милчев 1960, с. 447–448; Чанева-Дечевска 1984, с. 153–155.

⁴⁹ Тулешков 1989, с. 63, черт. 68.

⁵⁰ Обектът е регистриран още по време на българо-полската археологическа експедиция през 1979 г. – АИС АКБ; Цветков 2002, с. 61, 120.

⁵¹ ДА – Благоевград, Ф. 1574, оп. 1, а.е. 14, л. 8.

⁵² Пак там.

В землището на с. Чурилово, Петричко се намира *Чуриловският манастир „Свети Георги“*, който отстои на 2 км североизточно от с. Гега (наследник на средновековното селище Игуменица). Манастирът е разположен в южните склонове на Огражден. Предполага се, че е основан през Средновековието.⁵³ За църквата „Свети Георги“ има сведения във фермана на султан Абдул Меджид, издаден в периода 27 март – 5 април 1857 г. Със султанския ферман се позволява разширяването на черквата в с. Гумниче (Игуменец), Петричко. Размерите на църковната сграда според фермана са: дължина – 34 аршина, широчина – 24 аршина и височина – 13 аршина.⁵⁴ В съществуващите надписи се посочва, че на 10 март 1858 г. църквата е обновена, а през 1890 г. – построена камбанарията. Текстовете свидетелстват, че на мястото на църквата е съществувал по-стар храм. Към манастира е разкрито килийно училище. В миналото манастирът и училището обслужват духовните нужди на населението от дванадесетте махали на някогашното с. Игуменец. Църквата „Свети Георги“ е трикорабна псевдобазилика с открит притвор от запад и открити галерии от север и юг. Наосът е разделен на три кораба от два реда дървени колони. Входовете на църквата са два – от запад и от север. Подът е постлан с керамични плочи. По план и начин на градеж напомня църквата „Свети Димитър“ в с. Тешово. Майсторите вероятно произхождат от западните краища на българските земи. Интерес представлява съхранената стенописна украса и особено сцените „Страшният съд“ и „Митарствата на душата“ в притвора.⁵⁵

По долината на река Места изграждането на манастирски комплекси се отнася още към раннохристиянския период. Останки от такъв култов обект са документирани около раннохристиянската църква, върху която по-късно през средните векове е изградена *т.нар. „Писана църква“ при гр. Разлог, в м. Круше* (на 8 км югозападно от града, вдясно от пътя за хижа „Яворов“). Откритите монети при археологическото проучване датират комплекса в края на V – първата половина на VI век, като продължава да се използва и през Средновековието.⁵⁶ Това е пример за възобновяването или изграждането на нови църкви върху по-стари раннохристиянски сгради. Застъпването на стари и нови култови места се оказва напълно закономерно. Тази практика е засвидетелствана навсякъде в българските земи, включително и в югозападните. От разглеждания регион освен при „Писаната църква“ в гр. Разлог такава тенденция се наблюдава, както вече видяхме, при базиликата „Св. Никола“ в Мелник и при църквата в м. Шипотско в гр. Банско.⁵⁷ Запазването на преданието за наличие на свято място, свързано с християнски храм,

⁵³ Юбилеен сборник „Българското село“ (1930), с. 202; Цветков 2002, с. 71.

⁵⁴ ДА – Благоевград, Ф. 203К, оп. 1, а.е. 1, л. 2–4.

⁵⁵ Енциклопедия „Пирински край“ (1995), с. 544; Енциклопедия „Пирински край“ (1999), с. 406. Повече за стенописите на църквата „Св. Георги“ вж.: Димитров 2010, с. 42–49. Манастир „Св. Никола“ в Петрич (махала Лешница) съществува през периода на османското владичество, включен в регистъра за Кюстендилския санџак от 1570/73 г. – Минчева 2010, с. 186.

⁵⁶ Комитова 2008, с. 725–728.

⁵⁷ Меламед 2009, с. 701–704.

се проследява по време на Първото българско царство и по друг признак. Върху развалини на раннохристиянски църкви след покръстването на българите възникват техни некрополи.⁵⁸ От изследвания регион такъв е примерът с обекта в местността Шипотско в Банско, където през Средновековието върху олтарната част на съществуващата там раннохристиянска базилика е построена малка църква, около която се развива голям некропол, датиран в края на X–XIII век. Същото се отнася и за обекта при „Писаната църква“, където са проучени 6 гроба от средновековен некропол на изток и юг от църквите.⁵⁹

Манастир от ранновизантийската епоха е засвидетелстван също при базилика № 1 в околностите на римския и ранновизантийски град *Nicopolis ad Nestum* (с. Гърмен, Гоцеделчевско).⁶⁰ Подобно на базиликата „Св. Никола“ в Мелник и тази базилика е изградена най-вероятно върху останките от римско светилище. Според проучвателката на обекта В. Попова, базиликата е предназначена да събира голямо количество богомолци в обширния си атрий, нартекс и страничните кораби и е католикон на голям манастир.⁶¹

В землището на с. Обидим, Разложко, по долината на Горна Места, се намира *манастирът „Свети Пантелеймон“ (Обидимският манастир)*. Според свещ. В. Шумарев, манастирът води началото си от XVIII век, като е образуван от „Светогорски монаси и пастири“, които есенно време пребивават със стадата си в Пирин планина.⁶² Най-напред е донесена иконата на Св. Богородица „Достойно ест“, която става повод за създаването на обителта. Храмът, както и сградите на манастира са малки. В северната част е разположена стара сграда със стопански функции, а южните сгради служат за канцеларии и гости. Обителта има 30 дка земя и 80 дка гори. Манастирът е девически, като по думите на свещ. Шумарев в него живее една монахиня. Празниците на манастира са Рождество Богородично през месец септември и Св. Пантелеймон през месец август. Църквата е осветена през 1953 г. от Неврокопския митрополит Пимен. Посещава се от християните на селата Обидим и Добринище и градовете Банско и Разлог.⁶³

По долината на Средна Места най-значителният манастир, който продължава съществуването си до днес е *манастирът „Св. Георги“ в Хаджидимово*, намиращ се на 12 км южно от гр. Гоце Делчев (ст. Неврокоп). Манастирът „Св. Георги“ се е намирал в землището на някогашното с. Горно

⁵⁸ За това вж.: Николова 2002, с. 22–25.

⁵⁹ В един от гробовете е открита силно корозирала „средновековна корубеста монета“ (на таза на погребания индивид), а в насипа на един детски гроб – втора монета, латинска константинополска имитация – тип А, малък модул от второ-пето десетилетие на XIII в. – Комитова 2009, с. 694–697.

⁶⁰ Идентичен е манастирът от този период в Стара Загора – вж: Тулешков 1989, с. 22, обр. 14.

⁶¹ Попова 2011, с. 280–289.

⁶² ДА – Благоевград, Ф. 1574, оп. 1, а.е. 14, л. 8. Според други сведения манастирът е основан през 20-те години на XX век от Георги Цветинчев от гр. Куманово – Енциклопедия „Пирински край“ (1995), с. 544.

⁶³ ДА – Благоевград, Ф. 1574, оп. 1, а.е. 14, л. 8.

Сингартия, по-късното с. Горняни, присъединено впоследствие към с. Хаджидимово.⁶⁴ Предполага се, че е построен на мястото на по-стар манастир, опожарен при османското нашествие. По сведения над северната врата на манастирската църква е съществувала плоча, отнасяща се към втората половина на XV век, за която се смята, че е вградена в южната оградна стена на манастира.⁶⁵ В летописната книга на манастира, която се съхранява в Държавен архив – Благоевград е посочено, че църквата при обителта е построена през 1864 г. със султански ферман, като е осветена през следващата година.⁶⁶ Според Г. Трайчев и свещ. В. Шумарев, ктитор на храма е дядо Атанас Лазаров, който „при разкопки намерил тук напълно запазена иконата на св. В.М. Георги“, датирана от специалисти в 1750–1800 г. След намирането на иконата местното население подравнява мястото, тъй като според преданието тук преди векове съществува християнски храм. По данните на Шумарев в тази дейност взимат участие „местните турци, даже турският бей, който владеел огромен чифлик в полето и на два пъти лично ходил до Цариград, за да издейства султански ферман за постройка на църква“. Докато се пристъпи към изграждането на манастирската църква в днешния ѝ вид е построен малък параклис.⁶⁷

В летописната книга на обителта е отбелязано, че от 1885 г. гърците, живеещи в Неврокоп, започват да правят опити за „завладяването на манастира“. В това начинание те използват османската власт, в резултат на което са арестувани 5–6 „по-видни българи, които са бранили манастиря от гръцките попълзновения“. В крайна сметка гърците не успяват „да изхвърлят славянския език при Богослужението, нито да наложат грък свещеник.“ След пристигането си в Неврокопска епархия през 1894 г., първият български Неврокопски митрополит Иларион започва редовно да посещава манастира и да служи в него. По време на Балканската война (1912 г.) обителта е разграбена.⁶⁸ При управлението на митрополит Макарий, през 1919 г. игумен на манастира става йеромонах Михаил,

⁶⁴ Старото име на Хаджидимово е Долно Сингартия (село в България от 1912 г.). През 1934 г. селото е преименувано на Жостово (с м.з. 2820/обн. 14.VIII. 1934), а през 1951 г. (с ук. 334/обн. 13.VII.1951) – на Хаджидимово. През 1959 г. към Хаджидимово е присъединено с. Горняни (стар. Горно Сингартия от 1912 до 1934 г.). През 1995 г. с. Хаджидимово е обявено за град – Мичев, Коледаров 1989, с. 83, 276; Енциклопедия „Пирински край“ (1999), с. 368.

⁶⁵ Трайчев 1933, с. 190; Енциклопедия „Пирински край“ (1995), с. 544.

⁶⁶ ДА – Благоевград, Ф. 238К, оп. 1, а.е. 122, л. 2.

⁶⁷ Трайчев 1933, с. 189; ДА – Благоевград, Ф. 1574, оп. 1, а.е. 14, л. 6.

⁶⁸ ДА – Благоевград, Ф. 238К, оп. 1, а.е. 122, л. 2 гр. Свещеници при църквата „Св. Георги“ според летописната книга на манастира от нейното основаване до 30-те години на XX век са: поп Атанас от с. Долно Сингартия (1864–1871 г.), поп Вангел от с. Ляски (1871–1877 г.), поп Иван от с. Гърмен (1877–1878 г.), поп Димо от с. Скребатно (1878–1880 г.), поп Тодор от с. Скребатно (1880–1881 г.), поп Димитър от с. Марчево (1881–1883 г.), поп Никола от с. Мосомища (1883–1884 г.), поп Иван от с. Балдево (1884–1885 г.), поп Димитър от с. Ловча (1885–1886 г.), поп Стоян от с. Либяхово (1886–1889 г.), поп Малин от с. Долно Сингартия (1889–1890 г.), поп Никола от с. Долно Сингартия (1890–1893 г.), поп Костадин от с. Горно Сингартия (1893–1925 г.), йером. Михаил (1919–1924 г.), йером. Прокопий (1924–1927 г.), свещ. Христо Бахчевански (1927–1931 г.).

който полага усилия за стопанисването на имотите му. Обителта се състои от нова част, съдържаща 26 стаи, трапезария и параклис. Има и стара сграда с 13 стаи. Имотът включва 150 дка ниви, 3 дка лозя, 25 глави волове и крави, 150 глави овце и кози, 4 коне, свине и домашни птици. Годишният бюджет възлиза на около 25 000 лв.⁶⁹

Фиг. 7. Манастирът „Св. Вм. Георги“ в с. Горно Сингартия, Неврокопска духовна околия (по Трайчев 1933, 189)

Манастирът е масово посещаван, особено на неговия храмов празник Свети Георги. Според В. Шумарев в него идват поклонници от Кавала, Драма, Серес и от различни краища на страната. Обителта е известна с изцелението на душевно болни хора. Почитан е и от българите мюсюлмани. При основаването на ТКЗС в селото през 1957 г. имотите му са включени в него. Впоследствие, когато се назначава постоянен работник и „прислужник“, по искане на манастирското управление, се освобождават по взаимно съгласие от ТКЗС 30 дка земя, от които 10 дка естествена ливада, 5 дка овощна градина, 1.5 дка лозе, а останалите 14.5 дка са засети с овощни дръвчета и люцерна, които са от главните доходни пера на манастира. През 60-те години на XX век са извършени ремонтни дейности на храма и манастирските

⁶⁹ Трайчев 1933, с. 190.

сгради. През 1979 г. манастирската църква изгаря, като са унищожени ценни икони, старопечатни книги, църковна утвар и др., но е възстановена през следващата година.⁷⁰

Фиг. 8. Външен изглед на манастира „Св. Георги“ в Хаджидимово и интериор от манастирската църква, 1983 г. (ДА – Благоевград, Ф. 661, оп. 10, а.е. 3, л. 33)

Фиг. 9. Манастирът „Св. Георги“ в Хаджидимово, Неврокопска духовна околия. Съвременен изглед

⁷⁰ ДА – Благоевград, Ф. 1574, оп. 1, а.е. 14, л. 7; Енциклопедия „Пирински край“ (1995), с. 544.

На 2 км западно от гр. Гоце Делчев, в едно от източните разклонения на Пирин планина, се намира *манастирът „Света Богородица“ (Живоприемний източник)*. Неговият храм празник е на Светли петък – празникът Живоприемний източник, на който се стича християнско население от града и околността. В двора на манастира има археологически материали – мраморни колони, един постамент, капители с кръстове и цветя, бази и части от мраморни колони с гроздове – вероятно останки от раннохристиянска църква,⁷¹ което не изключва възможността манастирът да е образуван още през този период.⁷² Според местни предания манастирът е разрушаван до основи три пъти – в края на XIV век при падането на България под османска власт, след което не съществува близо два века. През XVI век е възобновен, но в 1590 г. отново е опустошен. Третото му разрушаване става през XVIII век, когато е опожарен.⁷³

Църквата на манастира е малка по размери (дължина 10.5 м), еднокорабна, с добре оформен нартекс на западната страна. Олтарната преграда е дървена, иконите са късни със светогорско влияние. Манастирският двор има около 2 дка пространство, оградено със стени. Върху западните стени на оградата са построени 7–8 стаи. Манастирът притежава 60 дка земя, някогашни лозя.⁷⁴

На западния вход на църквата е вградена мраморна плоча с надпис, от който се научава, че строителството на манастира в съвременния му вид е започнато на 1 март 1888 г. и, че църквата е завършена през 1901 г. Освен данните за построяването на чешма, засаждането на лозе и т.н., надписът съобщава още, че построяването на манастира става с помощта на православните българи от с. Юч Дурук (дн. с. Делчево, Гоцеделчевско).⁷⁵

На 15 август 1911 г., на празника Успение Богородично, църквата е осветена от Неврокопския митрополит Иларион. Според В. Шумарев в манастира има монаси почти през цялото време от неговото съществуване, но имената им остават неизвестни. Знаят се само (през 1923 г.) имената на йеромонах Прокопий и монах Варнава. След няколко години в една от стаичките на манастира живее един учител по френски език от Педагогическата гимназия в града – Симеон Марчевски, по народност руснак. Впоследствие той приема монашество в Рилския манастир, където завършва живота си с монашеското име архимандрит Сергей.⁷⁶

⁷¹ Паскова, Вълчев 2007, с. 373.

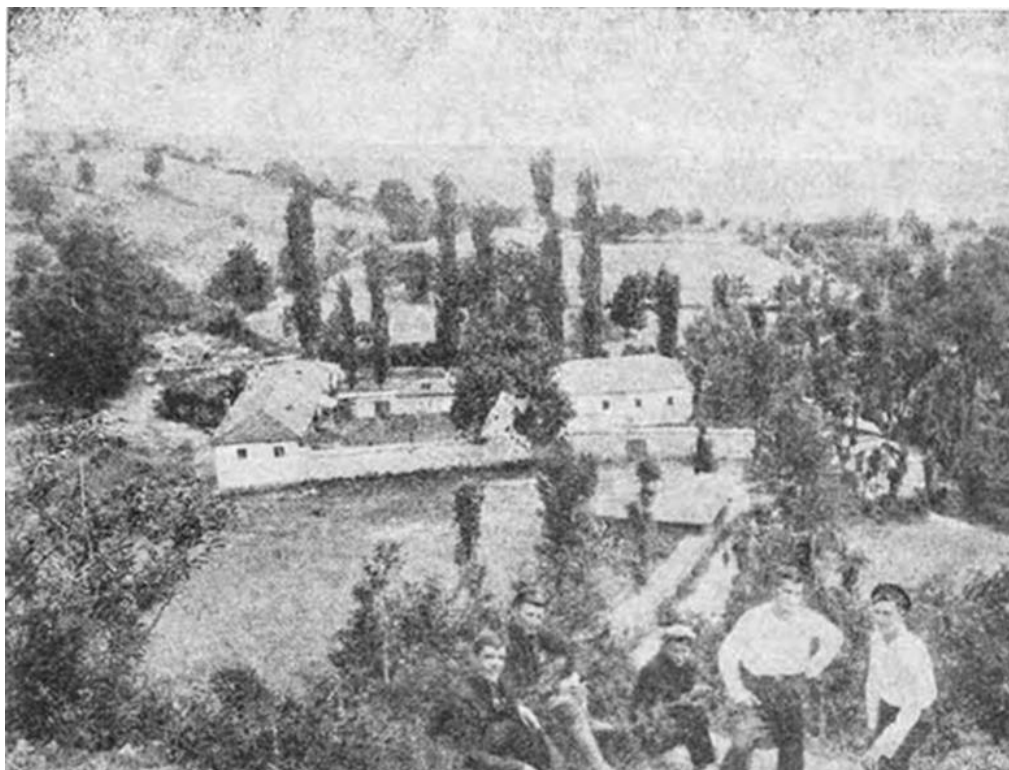
⁷² По долината на Средна Места вероятно идентично е положението с обектите при селата Дъбница, Дебрен и Копривлен, където не е изключено изграждането на манастири още през раннохристиянския период.

⁷³ ДА – Благоевград, Ф. 1574, оп. 1, а.е. 14, л. 9–10.

⁷⁴ Трайчев 1933, с. 190; Енциклопедия „Пирински край“ (1995), с. 544.

⁷⁵ Трайчев 1933, с. 191; Енциклопедия „Пирински край“ (1995), с. 544.

⁷⁶ ДА – Благоевград, Ф. 1574, оп. 1, а.е. 14, л. 10.

Фиг. 10. Манастирът „Света Богородица“ при Неврокоп (по Трайчев 1933, 191)

През 30-те години на миналия век манастирското стопанство се въздига. Отглеждат се породисти крави, свине, кокошки. Засаждат се овощни дръвчета и се проектира възобновяване на старите лозя. Неврокопският митрополит Борис (1935–1948 г.) посочва манастира „Света Богородица“, наред с Роженския „Св. Богородица“ и манастира „Св. Георги“ в с. Горняни (дн. Хаджидимово), като единствените обители на територията на епархията през този период. Докато храмовете при последните два манастира служат за енорийски църкви при съответните селища, манастирът „Св. Богородица“ край гр. Неврокоп се управлява направо от Неврокопска митрополия. Според данните на митрополита имотното му състояние възлиза на около 40–50 дка земя. По времето на социализма манастирът притежава около 100 дка имоти, от които половината – голяма нива, засаждана ежегодно с тютюн, а останалата част – естествена ливада, зеленчукова градина и овощни градини, стопанисвани от манастира.⁷⁷

⁷⁷ Трайчев 1933, с. 190–191; ДА – Благоевград, Ф. 198К, оп. 1, а.е. 179, л. 11; Ф. 1574, оп. 1, а.е. 14, л. 10.

Както навсякъде в страната, така и в този регион, първите манастири се образуват още след налагането на християнството през периода на Късната античност. Като примери могат да се посочат комплексът, проучен при „Писаната църква“ в землището на гр. Разлог и манастирът при базилика № 1 в околностите на Никополис ад Нестум. Не е изключено през този период да са образувани и манастирите „Св. св. Козма и Дамян“ до гр. Сандански и „Света Богородица“ (Живоприемний източник) до гр. Гоце Делчев. Данните за периода на Първото българско царство са оскъдни. Манастир и църква са регистрирани в местността Св. Димитър при с. Ключ, Петричко, по долината на р. Струмешница. Към този период се отнася и триконхалната църква при с. Кулата, Петричко. Въпреки че при археологическото проучване не са документирани структури, които да доказват съществуването на манастирски комплекс има голяма вероятност църквата да е манастирска. Към това насочва както нейното планово-пространствено изграждане, така и съхранените поверия сред местното население и наименованието на местността – „Манастирът“. Много повече данни разполагаме за периода на Второто българско царство. Тогава са образувани Тросковският манастир (XIII в.), Роженският манастир (XIII в.), мелнишките манастири „Св. Харалампий“ (основан в кр. на XII – нач. на XIII в.) и създадените от деспот Алексей Слав в нач. на XIII век „Св. Богородица Спилеотиса“ и „Св. Богородица Пантанаса“. Манастирите „Св. св. Козма и Дамян“ при Сандански и „Св. Богородица“ (Живоприемний източник) до Гоце Делчев вероятно съществуват и през Средновековието, както и Чуриловският манастир „Св. Георги“, Петричко и манастирът „Св. Петка“ до Петрич. Една част от манастирите продължават да съществуват и през периода на османското владичество. През втората половина на XVI век някои от средновековните църкви в Мелник например прерастват в манастирски храмове („Св. Параскева“, „Св. Димитър“ и др.), което е видно от писмените сведения. В тях се споменават и манастири, изградени вероятно през османския период, точното местоположение, на които е неизвестно („Св. Атанас“, „Св. Страти“ и др.). През периода на Възраждането се смята, че е образуван Обидимският манастир „Св. Пантелеймон“ (XVIII в.). От средата на XVIII век (а според някои и по-рано) и известната базилика „Св. Никола“ в Мелник, действаща през цялото Средновековие, като важен култов обект, се превръща в манастирска обител и съществува като такава чак до началото на XX век. До края на XVIII – нач. на XX век съществуват и манастирските комплекси в Мелник – „Св. Богородица Пантанаса“ (кр. на XVIII – нач. на XIX в.), „Св. Харалампий“ (кр. на XIX в.), „Св. Богородица Спилеотиса“ (нач. на XX в.). Непрекъснат период на съществуване е засвидетелстван в Роженският манастир, който през втората половина на XVIII век става метох на Иверския манастир в Атон до 1912 г., след което минава под ведомството на Българската екзархия. През XIX век са възстановени Тросковският манастир „Св. Архангели“, манастирът „Св. Петка“ до Петрич, Чуриловският манастир „Св. Георги“, манастирът „Св. Георги“ в Хаджидимово, манастирът „Св. Богородица“ (Живоприемний източник) до Гоце Делчев, а през XX век – манастирите „Св. св. Козма и Дамян“ при Сандански и „Св. Пророк Илия“ при с. Горна Брезница. Като по-активни в отчетите на Неврокопските митрополити през

първата половина на XX век се посочват Роженският манастир, Хаджидимовският манастир „Св. Георги“ и манастирът „Св. Богородица“ близо до Гоце Делчев. Въпреки малкото на брой манастири в Неврокопска епархия през този период, в сравнение с други епархии в страната, те са център на духовния и културен живот на населението в Пиринския край. Без съмнение такава роля играе и намиращият се в близост Рилски манастир, който често се посещава от духовниците и миряните в епархията.

Литература

- Бакалова, Е. (1990) Роженският манастир. София: Държавно издателство „Септември“.
- Георгиева, Д. (2018) Живот и дейност на свещеник Василий Шумарев (1919–1977 г.) (по документи от ДА – Благоевград, ЦДА и АКРДОПБГДСРСБНА). – сп. „Християнство и култура“, бр. 6 (133), 66–75.
- Георгиева, Д. (2019) Неврокопска епархия на Българската православна църква (1935–1952 г.). Дисертация за присъждане на образователната и научна степен „Доктор“. Благоевград.
- Георгиева, С. (1974) Археологически проучвания на късносредновековната църква „св. Никола“ в Мелник. – Археология, 2, 28–37.
- Герасимова-Томова, В. (2003) Две камбани от Мелник с надписи от XIII в. – Археология, 3, 42–49.
- Гергова, Я. (2015а) Култът към светци безсребърници в България: образи, вярвания и ритуални практики. София: ИК „Гутенберг“.
- Гергова, Я. (2015б) От здравеносните божества до светците безсребърници (по примери от Югозападна България). – В: Изследвания на културната памет, културното наследство и идентичности. София: ИК „Гутенберг“, 44–63.
- Геров, Г., Пенкова, Б. Божинов, Р. (1993) Стенописите на Роженския манастир. Издателство „Български художник“.
- Димитров, В. (2010) Храмът „Свети Георги“ при село Игуменец. – Проблеми на изкуството, 3, 42–49.
- Димитрова-Милчева, М. (2002) Сандански (Свети Врач) от античността до средновековието. – В: Сб. „Римски и ранновизантийски градове в България“. Том I. София, 269–294.
- Димова, В. (2008) Църквите в България през XIII–XIV век. София: Издателство „Агато“.
- Дремсизова-Нелчинова, Цв. (1987) Археологически паметници в Благоевградски окръг. София.
- Енциклопедия „Пирински край“ (1995) Том I. Благоевград: Редакция „Енциклопедия“.
- Енциклопедия „Пирински край“ (1999) Том II. Благоевград: Редакция „Енциклопедия“.
- Златков, М. (2016) Град Сандански през Средновековието по писмени и археологически данни. – Годишник на Националния археологически музей. Том 13. Национален Археологически институт с музей – БАН, 153–177.

- Иванов, Й. (1917) Св. Иван Рилски и неговият манастир. София.
- Иванов, Й. (1970) Български старини из Македония. Второ допълнено издание. София.
- Комитова, Цв. (1992) Теренни обхождания на Станчо Ваклинов по долината на Средна Струма. – В: Приноси към българската археология. I. София, 164–167.
- Комитова, Цв. (2008) Проучване на „Писаната църква“ в м. Круше, землището на гр. Разлог. – Археологически открития и разкопки през 2007 г. София, 725–728.
- Комитова, Цв. (2009) Теренно археологическо проучване на югозапад от „Писаната църква“ в м. Круше, землището на град Разлог. – Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 694–687.
- Коркутова, З. (2013) Еднокорабни църкви с двускатно покритие от Югозападна България XII–XIV век (по археологически данни). София: „Иврай“.
- Костова, Е. (2020) Средновековният Мелник (края на XII – края на XIV в.). Пловдив: Фондация „Българско историческо наследство“.
- Мавродинов, Н. (1933) Църкви и манастири въ Мелникъ и Рожень. – ГНМ, V (1926–1931). София, 285–306.
- Матанов, Хр. (2000) Възникване и облик на Кюстендилски санджак (XV–XVI в.). София.
- Меламед, К. (2009) Раннохристиянска базилика, средновековно село, църква и некропол в Шипотско, Банско. – В: Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 701–704.
- Милчев, Ат. (1960) Археологически разкопки и проучвания в долината на Средна Струма. Открита кръстовидно-куполна триконхална църква в околностите на с. Кулата. – ГСУ ФИФ, 1959, т. 53. София: Държавно издателство „Наука и изкуство“, 401–449.
- Минчева, К. Манастири и манастирска мрежа в Кюстендилския санджак през XV–XVII век. – *Studia Slavico-Byzantina et Mediaevalia Europensia*, Vol. X. София: Издателство „Вакон“.
- Мичев, Н., Коледаров, П. (1989) Речник на селищата и селищните имена в България 1878 – 1987. София: Наука и изкуство“.
- Миятев, Кр. (1965) Архитектурата в средновековна България. София: Издателство на БАН.
- Нешева, В. (1983) Принос към проучването на Роженския манастир. – *Векове*, XII, 3, 5–14.
- Нешева, В. (1994) Манастирът „Св. Богородица Спилеотиса“. Историко-археологическо изследване. – В: Мелник. Том 2. София, 13–21.
- Нешева, В. (1996) Мелнишките църкви (по данни от археологически проучвания). – Годишник на Департамент Археология – Нов български университет, II–III. София, 326–339.
- Нешева, В. (2000) Принос към проучването на Мелнишкия манастир „Св. Харалампий“ – „Св. Архангели“. – *Нумизматика и сфрагистика*, VII, кн. 2, 78–90.

- Нешева, В. (2003) Нешева. Деспот-Славовата кула-камбанария на църквата „Св. Никола“ в Мелник. – Археология, 3, 33–41.
- Нешева, В. (2006) За култа на Свети Никола в Мелник. – Известия на Регионален исторически музей – Русе. Книга X, 172–182.
- Нешева, В. (2008) Мелник. Богозиданият град. София: „Иврай“.
- Нешева, В., Комитова, Цв. (2005) Църквата „Св. Параскева“ („Св. Петка“) в Мелник. – Археология, 1–4, 100–1008.
- Нешева, В., Комитова, Цв., Коркутова, З., Петков, В., Златков, М., Фърков, Ю. (2013) Археологически резерват „Античен, средновековен и възрожденски град Мелник“. Манастир „Св. Богородица Пантанаса“. Теренно археологическо проучване през 2012 г. АОР през 2012 г. София, 473–475.
- Николова, Б. (2002) Православните църкви през Българското средновековие IX–XIV век. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.
- Паскова, С., Вълчев, И. (2007) Ранното християнство в Никополис ад Нестум и градската му територия (IV–VI в.). – ИИМКн. Том XIII. Кюстендил 2007. Велико Търново, 369–380.
- Пляков, З. (1987) Областта на Средна Струма през XIII – XIV в. (Поселищен живот). – В: Втори международен конгрес по Българистика. Доклади. Т. 6. Българските земи в древността. България през средновековието. София, 332–355.
- Сандански, Б. (1992) Църквите в Кресненско. Кресна: Храм „Св. Иван Рилски“.
- Сандански, Б. (2016) Духовни светини в Кресненско. Благоевград.
- Сандански, Б., Тасев, Х. (2001) Свети места в Санданска духовна околия. Сандански.
- Стамов, С. (ред.) (1997) Български манастири. София: Издателска къща „Христо Ботев“.
- Столинчев, Отец Ангел (2015) Църква. Летопис на духовна околия Сандански. И на църковния разкол в отечеството летопис. Том втори. София: ИК „Синева“.
- Трайчев, Г. (1933) Манастирите в Македония. София.
- Тулешков, Н. (1989) Архитектура на българските манастири. София: Държавно издателство „Техника“.
- Харбова, М. (1999) Три храма, три религии. Една земя, наричана българска. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.
- Цветков, Б. (2002) Селищната мрежа в долината на Средна Струма през Средновековието IX–XVII век (по археологически данни). София.
- Цветков, Б. (2006) Принос към историята на Тросковския манастир. – В: Приноси към българската археология. Т. III–IV. София, 167–172.
- Чавръков, Г. (2000) Български манастири. София.
- Чанева-Дечевска, Н. (1970) Триконхалните църкви от IX–XIV в. по българските земи. – Археология, 4, 8–21.
- Чанева-Дечевска, Н. (1984) Църковната архитектура на Първата българска държава. София: Издателство на БАН.
- Юбилеен сборник „Българското село“ (1930). София.

- Georgieva, M. (2020) Monumental burial complex of the Roman Age from the territory of Bulgaria. – In: Revista Inclusiones Vol: 7 num Especial, 193–205.
- Zlatkov, M. (2017) The Town of Sandanski During the Middle Ages According to Written and Archaeological Data. – In: Nankov, E. (editor) SANDANSKI AND ITS TERRITORY DURING PREHISTORY, ANTIQUITY AND MIDDLE AGES. CURRENT TRENDS IN ARCHAEOLOGICAL RESEARCH. Proceedings of an International Conference at Sandanski, September 17–20, 2015. Papers of the American Research Center in Sofia, vol. 3. Veliko Tarnovo: FABER Publishers, 301–322.
- Νέσεβα, Β. (2001) Προσθήκη στην ιστορία της πόλεως του Μελενίκου. – In: Αφιέρωμα στη μνήμη του Σ. Κίτσα. Θεσσαλονίκη, 335–344.
- ДА – Благоевград, Ф. 198К – Неврокопска митрополия – Благоевград (Горна Джумая)
- ДА – Благоевград, Ф. 203К – Църковно настоятелство при храм „Св. Богородица“ – с. Гега, Благоевградско
- ДА – Благоевград, Ф. 238К – Църковни настоятелства в Благоевградски окръг
- ДА – Благоевград, Ф. 575 – Редакция на вестник „Пиринско дело“ – Благоевград
- ДА – Благоевград, Ф. 661 – Държавно предприятие „Фотография“ – Благоевград
- ДА – Благоевград, Ф. 1316 – Мельов, Антон Вадимов
- ДА – Благоевград, Ф. 1574 – Шумарев, Василий Георгиев
- ДА – Благоевград, Ф. 1599 – Колекция „Фотодокументи от движението „Народната памет разказва“
- ДА – Благоевград, ЧП 962

SELF-REGULATION AND RESILIENCE TRAINING PROGRAM FOR STUDENTS IN TEACHERS' TRAINING INSTITUTIONS

Meir Davidesco

South-West University Neofit Rilski – Blagoevgrad

ABSTRACT

Following Davidesco's (2020), which deepened its understanding of the importance and complexity of the concept of resilience to the functioning of teachers, this paper presents a short training program for novice teachers. The program is based on a generic process of self-regulation and is based on three principals: Promoting metacognitive awareness, Dealing with insults and developing discourse as a means of developing thinking, and Asking Questions. Such a program enhances the professionalism, skill, and objectivity of teachers in dealing with conflicts. In line with this, it will make teachers more open to promoting innovation and experience in schools with the aim of improving the entire education system.

BACKGROUND

The appropriate perspective for understanding research findings needs to understand the context in which the education system operates and its characteristics in recent years. As discussed extensively in previous chapters, the education system today exposes difficult and complex problems, and is even seen as a crisis-prone system. Examples of this are many and varied, including low achievement, inefficient use of budgetary resources and, moreover, increasing disparities between students from different populations and classes, along with ongoing trends in teacher status and ability (Amit, 2014).

This ongoing trend has created considerable interest, both theoretically and practically, to create change for the better. Some of the arguments argued that the problem lay at the level and administrative structure of the creation of huge and multiple bureaucratic mechanisms. These centralized mechanisms, on the one hand, have created a growing sense of embarrassment, lack of control and organizational inefficiency, and, on the other, hierarchy and centralization that have been initiated and created by those engaged in education (Wolansky and Friedman, 2003). As a result, policies aimed at reducing centralization and transferring educational and organizational powers to schools and from teachers to teachers could be seen. These policies included, among other things, the promotion of educational innovation projects, autonomy in education, encouraging local educational initiatives, and promoting the involvement of teaching staff in the management of education (Winniger, 2017). These approaches were reflected in a more decentralized concept of responsibility in the educational process, curriculum, teaching methods, and in the management of teacher staff and resource allocation (Khalid & Abu-Romi, 2016). Known examples in this context that have also been reviewed in this work are self-concept (Santibaneza, Abreu-Lastra, & O'Donoghue, 2014), project management education (Svejvig & Andersen, 2015), or promoting innovation in education (Vidislavsky, 2016).

However, it soon became apparent that many teachers, and certainly new teachers, lacked the right knowledge and skills, had a supportive and inclusive

environment that would enable them to implement the high expectations they had. Alongside these, it was also found that lack of appropriate guidance for teachers who demonstrate a willingness to learn, innovate, initiate beneficial changes and grow professionally, and promote decisions that foster decentralized leadership at Butkevica & Zobena (2017, 60). Despite the growing interest in educational leadership aspects as key components of reforms, it has become clear that theoretical research in the field of teacher management and leadership initiatives is insufficient (Yariv & Gorev, 2018; Wenner & Campbell, 2017). Two topics that have been the focus of this study are one of the disciplinary aspects of classroom management and the encouragement of student involvement in learning processes, and on the other, the quality of classroom management, teacher self-efficacy, and stress and burnout factors (Dicke et al., 2015).

The recently completed Davidsco (2020) study focused on examining resilience among new teachers. His findings indicated the need to understand teachers' behavior patterns throughout their career development, with significance to the context of teachers' training processes before they are actually engaged in teaching. These processes need to place more emphasis on developing the resilience of teachers in general, and in particular aspects of resilience that precede challenging experiences, namely aspiration for new experiences and new experiences that, by their nature, pose a personal challenge to personal and professional development (Davidsco, 2020).

His findings indicate that there is room for the development of a teacher training program that will work to enhance the new teachers' sense of resilience, both at a value level that strives to promote the intrinsic motivation to engage in teaching as well as the experiential, challenging and entrepreneurial level. Such a program may lay the groundwork for new teachers to adopt a pattern of action that promotes experience, exploration, looks and aspiration to improve even in the face of anticipated difficulties and even failures (Davidesco, 2020).

The development of such a program in the early stages of teacher training and in their early years of teaching is likely to influence their perceptions of ability and, together with it, reduce the difficulties these new teachers experience or experience in their role in dealing with conflicts. At the same time, such a program is expected to enhance teachers' professionalism, skill and objectivity in dealing with conflicts. In line with this, it will make teachers more open to promoting innovation and experience in schools with the aim of improving the entire education system. This is the backdrop for introducing such a teacher training program that will be at the center of the current paper.

LITERARY REVIEW

Teachers' resilience

The concept at the center of this study is the resilience of teachers in general, and of beginning teachers in particular. In this sense, the resilience of teachers can be seen as a human ability to cope, overcome, and even be strengthened in times of distress (Le Cornu, 2009). According to Moreno Jiménez et al. (2014) The concept of resilience embodies three dimensions. The first dimension is resilience that expresses a desire for

new experiences and new challenges that pose a personal aspiration for challenge to personal and professional development. This dimension is also referred to as resilience that promotes challenging experience (Davidsco, 2020). The second dimension addressed the perception of the ability to control events, among other things through careful and pre-calculated preparation and perceived control over possible processes and situations. This dimension is referred to by many as focused control resilience (Davidsco, 2020). The third dimension (intrinsic motivational resilience) expressed a willingness for long-term investment that originated from both internal and self. Davidsco's (2020) findings indicate that all three metrics are interrelated, and that the most significant measure of resilience among respondents is the intrinsic motivational resilience dimension.

Significant resilience and coping among teachers it is clear from previous literature that there are relatively few studies that have examined the contribution of resilience to teachers' coping abilities and their ability to face significant processes. Among other things, it has become clear that higher resilience may positively affect a teacher's ability to make effective and productive decisions in his or her role in a way that can help his well-being as well as better perform his / her job, resulting in more significant benefit to the educational system in which he / she works (Tait, 2008). But, at the same time, it has also become clear that research in the field has focused on the limited area of resilience's impact on teachers' perceptions of competence and ability (Bandura, 1993).

The starting point for examining the theoretical background on the issue should consider employee-organization fit (or rather the likelihood of misfit). From this perspective, the teaching profession is characterized by a value and social mission alongside professional perceptions of those engaged in the work (Conley et al., 1989), which is reflected in the concept of autonomy and independence in decision making, professional development, and the management of various effective and beneficial and challenging interactions with a variety of stakeholders (Harrison, 2009). Many times, throughout the teachers' long career, especially in the early years of teaching, there is a discrepancy between teacher characteristics and the system characteristics in which they operate. Teachers who find it difficult to work with the school principal or staff, who have to cope with lack of support and sense of alienation and loneliness and incompatibility to live up to parents' and students' expectations, will also have difficulty in their teaching and performance will also be poor in the context of student achievement and coping with increasing disciplinary and job dissatisfaction, professional, frustration and even burnout feelings (Yariv, 2011).

Recall that the responsibility of beginning teachers is quite similar to that of experienced teachers. New teachers and experienced teachers alike need to achieve educational outcomes through the fulfillment of teaching tasks, supervision and supervision in front of pedagogical and parental committees and the fulfillment of a series of administrative tasks (Le Cornu, 2009). The difficulty of a new teacher to meet the full range of requirements he may face may seem that such a teacher is not performing according to the accepted professional standards, whose achievement is low, or that his or her pedagogical abilities in classroom discipline are poor and his or her behavior aggressive or insensitive. Such teachers were often referred to as "incompetent" and

having difficulty performing poor performance (Bridges, 1986, 1992). Given that new teachers are at risk of leaving the profession, the research rationale suggests that the resilience of new teachers may be the key factor in helping beginning teachers become more secure, and more committed to their long-term work (Le Cornu, 2009).

In order to substantiate the research rationale for the contribution of resilience to beginning teachers, it is first necessary to understand in depth the characteristics of conflicts faced by teachers. First, as noted several times throughout the work, teacher work difficulty is due first and foremost to the need to simultaneously deal with a number of separate but related arenas with diverse stakeholders (Van Droogenbroeck, Spruyt, & Vanroelen, 2014). First are the students, whom the teachers want to educate and inspire and motivate. When difficulties arise in achieving these professional goals (for example, when students are unresponsive, disinterested in learning, disruptive and low achievement) teachers will feel less important and meaningless and may suffer from mental exhaustion (Martin, Sass, & Schmitt, 2012). Other stakeholders the teachers face are the parental public, who in many cases do not share or be an integral part of the educational process in a way that aligns with teachers' perceptions (Fisherman, 2014), but disregards and tends to assume full responsibility for the situation of students (Cohen et al., 1999). School principals are also important stakeholders because they can stimulate a shared sense of purpose and provide room for self-belief and self-efficacy for both teachers and students, as well as influence efficiency and perceptions (Tschannen-Moran, & Hoy, 2007). Difficulty in maintaining such symbiotics and creating an unsuitable climate will have a direct impact on the professional confidence and emotional and mental fatigue of teachers (Van Droogenbroeck, Spruyt, & Vanroelen, 2014). There are, of course, other important stakeholders, such as the teacher's peers and other systemic elements in the education system (Fisherman, 2014; Ross et al., 2011) who may contribute to the pressure and development of negative emotions and difficulty in performing the job adequately.

The significance of these difficulties faced by teachers is the need to deal with various conflicts within the work of teachers. Interestingly, the research literature points out that despite the importance and difficulty of dealing with classroom management, which involves coping and managing complex conflicts, the topic has been widely addressed in teacher education programs, and in a minority in the investigation of academic and international institutions (Yariv and Gorev, 2018; Bazezew & Neka, 2017). A variety of classroom management techniques for managing and managing interpersonal conflicts in the classroom such as constraint, collaboration / integration, compromise, avoidance and non-response, conflict and empowerment, empathy and student empowerment, and boundary journalism. The techniques are more complex and require more experience, and mor Other techniques may be simpler and some are taught in teacher training institutions, such as beginning teachers dealing with the phenomenon through other methods such as fostering positive relationships and humor with students, however, teachers and beginning teachers need to know how to combine the methods and adapt them to the case. They have to deal with classroom conflicts consciously and intelligently, without getting into a power war with the student or insulting him, in sum. In this way, teachers will be more aware of the problems and possibilities of dealing with classroom

conflicts and their consequences. Teacher training and teaching students may contribute to essential skills and activities for mediating teachers and students and between students and themselves (Shahmohammadi, 2014).

Teacher resilience, self-efficacy, and conflict management

The relationship between teachers' resilience, self-efficacy, and coping with conflicts was examined in Davidsco's (2020) study. Further to Friedman and Kess (2001), Davidsco (2020) addressed teachers' self-efficacy in three dimensions that express the teachers' coping arenas: The students' self-concept in dealing with teaching tasks, their teachers' perceptions of their ability to influence decisions and policies in the organization (Organizational impact), as well as perceptions of teachers' self-efficacy in their interpersonal interactions with students. At the same time, the analysis of the findings suggested that teachers' self-concept in dealing with instructional tasks is closely related to their ability to perceive their capacity in the informal interpersonal framework (Davidsco, 2020). Professional incompetence is often translated by teachers of self-incapacity in social fields as well (Kess, 2000). Similarly, it has also been argued that many teachers' difficulties are the result of incompatibility with the resentment of many teaching tasks involving much frustration over much of the social and political rhetoric required by the profession as well as lack of adequate resources and lack of adequate support from those around them (Dicke et al., 2014).

Similarly, Davidsco (2020) also addressed teachers' coping patterns of conflict. In accordance with Kaplan's consulting model of Kaplan (Ehrhard, 2008), four dimensions were mapped to deal with conflicts within the work of the teacher. The first dimension expresses a "negative" aspect of coping in the sense of difficulty coping due to lack of knowledge. By referring to various sources for building the teacher's knowledge, including professional literature, proper guidance from professional bodies or formal knowledge deficiencies, the dimension expresses the need for teachers to act on intuition and emotion rather than on a realistic and structured basis, and thus reflects to a greater extent to deal with the various conflicts.

The other three dimensions in the context of measuring conflict are "positive" in nature and refer to the successful use of skills and methodological tools to achieve a desired response or for effective intervention in dealing with conflicts, confidence and self-ability in their self-conflicts and conflicts, and in the conflict. Davidsco's (2020) analysis pointed to the existence of very high correlations between the three positive dimensions in dealing with conflicts, and, in conformity, the three dimensions were combined into a single dimension reflecting external attribution to the required coping approach, which is the result of the successful and integrated operation of skills, Professionalism and objectivity (Miller, 2003).

The ability to cope with conflicts is influenced by emotional resilience and self-efficacy. As resilience is a central component of the motivation process it also affects coping abilities. People with a sense of high self-efficacy will generally choose to perform more challenging tasks and set high goals for themselves. Their actions are planned and they expect optimistic outcomes for their actions. Facing conflicts, a more resilient individual will be more effective and will be more inclined to influence and control the

situation. Moreover, after failure such resilient individuals will recover faster and better, while maintaining their commitment to achieving their goals. Alternatively, less resilient individuals will find it hard to motivate themselves to cope and struggle because they will not believe they have what it takes to succeed (Schwarzer & Hallum, 2008).

Individuals' resilience and self-efficacy may differ as different teachers face different situations and stressors. Emotional resilience, expressed, among other, by teachers' self-belief will predict more effectively their behavior and coping. However, it should also be noted that self-beliefs are mostly a result of acquired skills and knowledge, which means that they are based on experience and past perceptions. Thus, as argued by Dicke et al. (2014), teachers who are more emotionally resilient will tend to perceive the classroom as less threatening, implement better strategies, and consequently will perform better and experience a more positive classroom environment.

Pearce and Morrison (2011) argue that teachers with high resilience and self-belief in their abilities recover faster and are more likely to persist in difficult situations. These teachers adapt to change more quickly, and may ultimately be less likely to leave the profession. A strong sense of self-efficacy helps teachers deal with conflicts because such teachers make better decisions and are more purposeful and self-insightful, as well as desire for achievement and use effective coping strategies. Conversely, teachers with less faith in themselves who have difficulty managing the emotional aspects of their working lives will be more prone to stress and burnout. Professional work challenges such as heavy workload, challenging classroom environment, lack of adequate preparation and training process, or lack of support were also found to adversely affect teachers' self-belief and pose a potentially greater risk for less resilient teachers, and especially so for novice teachers.

Recent studies (Chong & Low, 2009) have examined factors that have contributed to improving the teacher's resilience. Their findings suggest that these factors include traits such as altruism, strong internal motivation, perseverance, a sense of humor, emotional intelligence and willingness to take risks. Hence, these features can help new teachers recover from failures and better cope with challenges and conflicts at work. In addition, Pearce and Morrison (2011) argued that there are unique talents associated with teachers' resilience among which are teachers' ability to simultaneously evaluate and consider a variety of solutions along with an ability to accept, learn from and recover from failures. The authors also argue that often such teachers have strong interpersonal skills that enable the development of social support networks (Pearce and Morrison, 2011).

In summary, teachers' resilience is an expression of a teacher's long-term interaction with her environment. Teachers' personal characteristics, such as self-belief, self-confidence and coping abilities, play a significant role in helping overcome and better deal with challenging situations and conflicts. Over time, as teachers gain more experience in dealing with conflicts and challenging situations they become more adapt to handling these obstacles while maintaining their personal well-being. However, as pointed out by Mansfield, Beltman, Price, & McConney (2012).

Rationale behind program development

Davidasco (2020) showed that the higher the sense of self-capacity and resilience, the more professional and skillful coping strategies will be used. He assumed that the way in which teachers' resilience and self-concept are reflected in an external attribution concept for coping with conflicts (Miller, 2003).

The implication of Davidasco (2020) findings is that higher resilience among teachers is also reflected in the capacity for professional, skilled and successful coping with conflicts that arise in teachers' work. Similarly, the findings also indicate that this professional and skilled coping pattern is associated with a higher self-concept. To a large extent, these findings corroborate the insights of Pearce and Morrison (Pearce, & Morrison, 2011), who argued that resilience and a strong sense of self help to deal with conflicts because decision making will be more purposeful and have self-insights, desire for achievement, and use of coping strategies. These researchers also argued that there are unique talents related to teacher resilience that can be addressed in dealing with a variety of solutions and the ability to fail, learn and move on are strong interpersonal skills that enable the development of social support networks. Correspondingly, it is also argued that resilience, and therefore self-ability, embodies traits of altruism, strong intrinsic motivation, perseverance, sense of humor, emotional intelligence, and willingness to take risks (Brunetti, 2006; Chong & Low, 2009). This claim reinforces the recognition that these traits may help teachers to recover and face challenges and conflicts during work, especially during their early years of work.

Similarly, the research literature has often dealt with the fact that conflicts are often viewed as an interpersonal conflict, which is a direct threat to the teacher, even though this is not a reality. Studies such as Tzidkiyahu et al (2008) emphasize that effective coping with conflicts requires alertness and early identification of the potential for its occurrence. They argue that conflict management and understanding are based on answering three fundamental questions: (1) Who and why does student behavior interfere? Emphasizing the distinction between disorder and learning and the classroom or the dignity or well-being of the teacher, (2) what drives student behavior? And in accordance with (3) what are the results that may arise from the teacher's response? It is interesting to see that this concept of coping with conflict requires an extensive pedagogical knowledge base, either for clarifying the concept of the job and the status of the teacher, or for internalizing aspects of the responsibilities of authority associated with the teacher's role, and in particular a realistic recognition of the power limitations.

Clearly, a teacher who lacks basic knowledge (even if it is a basic knowledge of his concept, as in the case of an inexperienced teacher) will find it difficult to understand the complex and subtle aspects of conflict. For example, such teachers may be characterized by an egocentric view of the conflict and refuse to put the student at the center (Shimoni et al., 2000 in Tzidkiyahu et al., 2008). Additional practices for dealing with conflicts in such cases are forcing & obliging or avoiding & sidestepping (Goksoy & Argon, 2016; Bazezew & Neka, 2017). Common to these techniques is adherence to dry administrative practices or unfamiliar denial, and their effectiveness is questionable, and may even create negative feelings for students and cause other undesirable behavior in the future (Shahmohammadi, 2014).

These techniques do not take into account the children's needs, expectations, conflicts themselves, or students' behavioral problems. They concentrate, almost fully, on the teacher's perception and the consequences of his situation. One of the aspects that comes into play in such cases concerns their controlling perception, and the fact that conflict has the potential to undermine this perception. It is easy to understand, therefore, why there is no relationship between personal resilience that comes from a perception of circumstantial control and difficulty in coping, since such personal resilience is based on a futile attempt to formulate a deterministic conception of what is happening, as found in the research findings. In contrast, resilience that promotes challenging experiences that undermine "routine" and "known" also leads to greater sensitivity to such events as well as greater openness to contain and deal with them. These aspects also stem from the development of "inner truth" expressed in teachers' inner motivational resilience, and the expression also reflects teachers' ability to influence organizational moves and their ability to handle instructional tasks and less formal and / or predictable aspects of interpersonal interactions. These aspects are clearly implied by the findings of the study and largely express Isaacson's (2016) concept of developing positive techniques based on openness, understanding, and inclusion along with assertiveness for dealing with classroom conflicts.

These are the basic premises for formulating a training program of approximately 3 academic classes. The focus of which is the concept of self-regulation in learning (Lichtinger, 2011a). The concept of self-regulation in learning is not new. According to Lichtinger (2011a, p.57) this concept is referred to as "*an active process in which the learner sets learning goals and attempts to monitor, regulate, and control cognition, motivation and behavior, and the environment. By its goals and by the environmental context in which it is located*". Self-regulation is based on a balanced combination between the implementation of cognitive and metacognitive strategies and the proper and efficient management of resources in a way that allows the learner to orientate himself to the appropriate and best strategy for coping with the challenge he faces and at the same time to monitor and regulate the effort he / she needs to face. In this context, cognitive and metacognitive strategies refer to a person's knowledge and control and control over the processes and outcomes of his or her cognitive system. In metacognitive thinking, man thinks about different aspects of his cognitive processes. That is to say, the thinking was about the knowledge one has and one's acquisition processes. Raising the thought processes into awareness involves reflective thinking in which the thought process itself becomes the object of observation and analysis (Flavell, 1976; Brown, 1987, both in Lichtinger, 2011a).

A generic process of self-regulation includes: (a) designing and setting goals while raising prior knowledge of the challenge, the context in which these two exist and the implications for the challenger, (b) metacognitive awareness supervision, (c) implementing control and actual regulation, and - (d) Reflection and feedback from the environment on coping (Pintrich, 2000 in Lichtinger, 2011b). Lichtinger (2011a) applied this model to develop a diagnostic tool to promote writing and to examine the influence of the learning environment on student motivation (Lichtinger, 2011b), but the research literature is rich in other examples of this use (see Lichtinger (2011a, b)).

TRAINING PROGRAM PRINCIPLES

The training program consists, in practice, of three main stages, which are divided into three successive lesson plans.

Promoting metacognitive awareness

The first study unit focuses on promoting metacognitive awareness among teachers, relying on the Strategy Evaluation Matrix (Schraw, 1998) (see an example of using such a matrix in Appendix A). The purpose of the study unit is to encourage future teachers to have conscious and deliberate thought processes of control over their actions and the situation in which they operate. The results of these processes are answers to three key questions:

1. **What is the strategy?** What are the different facets of this strategy, as is known from past experience or existing academic knowledge? In particular, what are the products known for using this strategy and the risks associated with this application?
2. **What is the strategy's implementation in the current context?** How, how and when to implement the strategy in the present context? This aspect pertains to the feasibility of implementing the strategy without wondering about its results and / or implications.
3. **Why use strategy in the present context?** This phase is the pre-application phase, in which the benefits and risks inherent in the implementation of the strategy in the context in question are considered.

It is important to point out that in everyday reality, these processes are performed at lightning speed, and choosing a particular mode of action is performed almost immediately. Against this background, the sole purpose of the unit is to encourage students not to act instinctively but to refine the control processes they run to make an informed decision.

Dealing with insults and developing discourse as a means of developing thinking

Similar to the rationale underlying the previous study unit, the purpose of this unit is to minimize instinctive action and promote thought processes, control, and high-order regulation. At the base of the study unit is the need for the teacher to receive curiosity, wonder, skepticism and daring, and not to take for granted the accepted conventions or characteristics of the participants' situation and behavior.

The study unit is transferred after a movie viewing assignment (Appendix B), which aims, on the one hand, to enable students to apply the content surveyed within the first study unit, and subsequently to confront them with the discontent associated with the teacher's role and teaching process and, as a result, also does not need to give up (Alfie, 2011).

In addition, the background of the conflicts in question also raises the issue of the teacher's coping with insults. The insult, in this context, is a psychophysiological process that has emotional aspects and is characterized by three automatic reactions: flight, assault, or freeze. These responses are automatic and instinctive and therefore conscious and relevant processing of the message underpinning this feeling is needed (Alfie, 2011).

By recognizing that learning is a process, students are invited to discuss the issues pertaining to the teacher's place, the nature of the knowledge they want to convey to the students and their character, and also the nature of the message and the degree to which it fits the student's level. In the center of the insights, two key insights are promoted: recognition of the importance of discourse for the development of thinking, and further adherence to an interactive form of discourse that emphasizes the types of questions, response time and guidance, and is the introduction to the third study unit.

Asking Questions

The insight that emerges from the second study unit recognizes the importance of discourse to advance thinking. As mentioned above, this discourse is assumed and directed by the teacher, hence the teacher must lead students to the discovery of "curiosity, wonder, skepticism and thoughtfulness" and the way to do so is through encouraging asking questions, and subsequently by appropriate formulation of questions.

The mere raising of questions for discussion and discourse, and then the attempt to answer them, holds a great potential for a higher quality and deeper understanding of phenomena and processes, first because it helps the student to make the subject relevant from an approach that is at the same time curious and critical. By formulating the question, the student "appropriates" the learning process and defines the focus of knowledge, making learning more meaningful. Raising the questions helps the student broaden the perspective through which he approaches the topic, and as such opens new directions and perspectives on the subject and creates stimulation and motivation for learning and in particular may provide information on students' prior knowledge of missing knowledge and interests.

It is important to see that by being able to ask the questions, the teacher legitimizes the existence of uncertainty in learning and the development of creative thinking, one of whose obvious benefits is the ability to study the subject from different perspectives and to understand the knowledge personally.

The study unit begins by acquiring the correct formulation of questions, and by adapting the wording of the question to the issue which it wishes to examine. Examples of the use of the appropriate formulation can be seen in Appendix C, and later Appendix D can be seen as measures to increase the quality of the formulation of the questions. The second stage concerns the formulation of questions from a higher level of thinking. One of the most successful practices for advancing this issue is through the formulation of questions about questions, such as "Are there any questions you shouldn't ask?" Or "Are there any questions we can't get an answer to?" (More examples are given in Appendix E).

The final phase of the study unit focuses on the link between the practice of questioning and the difficulties and problematic practices that exist often in the teacher's daily life. The goal is to flood teacher behavioral patterns and, accordingly, to analyze these patterns using the tools surveyed within the 3 study units. For example, teachers' tendency to focus on providing answers to questions rather than focusing on the formulation of the questions themselves is discussed, focusing on knowledge-oriented questions at the expense of relationships and processes, interpretation, criticism and

evaluation, or the escape from dealing with doubt and criticism by reducing the answers to questions. Right.

The emphasis in this discussion is on the use of stimuli that raise questions such as observation of surprising and unexpected phenomena, reading unfamiliar text that can be interpreted, etc. , Directing students to sources and databases and using reflective and feedback processes from the environment that encourage analytical thinking on the nature of the question, the quality of the answer and the insight of both regarding the contribution of the activity to understanding the topic and promoting thinking.

SUMMARY

Following Davidsco's (2020), which deepened its understanding of the importance and complexity of the concept of resilience to the functioning of teachers, this paper proposed the application of these insights as an array in the process of teaching student teaching. The rationale underpinning the process is the recognition that resilience is the result of an external attributional concept of conflict coping during teaching (Miller, 2003), which results in a preference for self-regulation over automatic or instinctive responses.

The training program based on this recognition rests on three principles: promoting metacognitive awareness, dealing with insults, and developing discourse as a means of thinking development and asking questions as a means of expanding and developing thinking.

Such a program enhances the professionalism, skill, and objectivity of teachers in dealing with conflicts. In line with this, it will make teachers more open to promoting innovation and experience in schools with the aim of improving the entire education system.

References

- Alfie, O. (2011). *Where will we take the insult?* Hebrew Psychology. <https://www.hebpsy.net/articles.asp?id=2541>
- Amit, A. (2014). Innovativeness in Israel's School System – Establishing a Central Innovativeness Body within the School System, Research No. 95. Jerusalem: Milken Institute. [HEB]
- Bandura, A. (1993). Perceived self-efficacy in cognitive development and functioning. *Educational Psychologist*, 28(2), 117-148.
- Bazew, A. & Neka, M. (2017). Interpersonal conflicts and styles of managing conflicts, among students at bahir dar university, Ethiopia. *Journal of Student Affairs in Africa*, 5(1), 27-39.
- Bridges. E, M. (1986). *The Incompetent Teacher: The Challenge and the Response*. London: The Falmer Press.
- Bridges. E, M. (1992). *The Incompetent Teacher: Managerial Response*. London: The Falmer Press.
- Butkevica, B., & Zobena, A. (2017). Teacher leaders as agents of innovation diffusion, *Rural Environment, Education, Personality, REEP*, 12(13), 56-62.

- Chong, S., & Low, E. L. (2009). Why I want to teach and how I feel about teaching—formation of teacher identity from pre-service to the beginning teacher phase. *Educational Research for Policy and Practice*, 8(1), 59-72.
- Cohen, L. M., Higgins, K. M., & Ambrose, D. (1999). Educators under Siege: The killing of the teaching profession. *The Educational Forum*, 63(2), 127–137.
- Conley, S.C., Bacharach, S.B., & Bauer, S. (1989). The school work environment and teacher career dissatisfaction. *Educational Administration Quarterly*, 25 (1), 58-81.
- Davidesco, M. (2020). *The relationship between new teachers' resilience and their ability to deal with conflicts* [Ph.D. Dissertation]. South-West University Neofit Rilski – Blagoevgrad.
- Dicke, T., Elling, J., Schmeck, A., & Leutner, D. (2015). Reducing reality shock: the effects of classroom management skills training on beginning teachers. *Teaching and Teacher Education*, 48(1), 1-12.
- Ehrhard, R. (2008). *Empowering Counseling: Theory and Practice*. Ramot publishing. [HEB]
- Fisherman, S. (2014). Professional Identity and Burnout among Pre-School, Elementary, and Post-Elementary School Teachers in Israel. *Journal of Curriculum and Teaching*, 4(1), p1.
- Friedman, I., & Kass, E. (2001). *Teacher's ability: the concept and its measurement*. Jerusalem: Suld Institution. (in Hebrew)
- Goksoy, S., & Argon, T. (2016). "Conflicts at schools and their impact on teachers, *Journal of Education and Training Studies*", 4(4), 197-205.
- Isaacson, A. (2016). *Resolving a teacher-student conflict: an intrinsic case study*. *Journal of education and learning*, 5(1), 65-77.
- Kess, E. (2000). Sense of professional competence of the teacher - reviewing literature findings in a three-dimensional division of the concept. *Flight and action*, 6, -73 104 (in Hebrew)
- Khalid, A., & Abu-Romi, A. (2016). School-based management: arab education system in israel, *Journal of Educational Administration*, 54(2), 191-208.
- Le Cornu, R. (2009). Building resilience in pre-service teachers. *Teaching and Teacher Education*, 25(5), 717-723.
- Lichtienger, E. (2011a). Self-Regulation in Writing: Developing a Diagnostic Tool for the Identification of Self-Regulation Processes and Motivation in Writing. *Issues in Special Education and Integration*, 61, 57–74.
- Lichtienger, E. (2011b). *The Influence of the Learning environment on Students' s-reeulation and Motivation*. Oranim College for teachers and education.
- Mansfield, C. F., Beltman, S., Price, A., & McConney, A. (2012). “Don’t sweat the small stuff:” Understanding teacher resilience at the chalkface. *Teaching and Teacher Education*, 28(3), 357-367.
- Martin, N. K., Sass, D. A., & Schmitt, T. A. (2012). Teacher efficacy in student engagement, instructional management, student stressors, and burnout: a theoretical model using in-class variables to predict teachers' intent-to-leave. *Teaching and Teacher Education*, 28(4), 546-559.

- Miller, A. (2003). Teachers, parents and classroom behaviour: A psychosocial approach. McGraw-Hill Education (UK).
- Moreno Jiménez, B., Rodríguez Muñoz, A., Garrosa Hernández, E., & Blanco Donoso, L. M. (2014). Development and validation of the Occupational Hardiness Questionnaire. *Psicothema*. Retrieved from <https://repositorio.uam.es/handle/10486/666538>
- Pearce, J., & Morrison, C. (2011). Teacher Identity and Early Career Resilience: Exploring the Links. *Australian Journal of Teacher Education*, 36(1), 48-59.
- Ross, S. W., Romer, N., & Horner, R. H. (2011). Teacher well-being and the implementation of schoolwide positive behavior interventions and supports. *Journal of Positive Behavior Interventions*, 1098300711413820.
- Santibaneza, L., Abreu-Lastra, R., & O'Donoghue, J. (2014). School based management effects: resources or governance change? evidence from Mexico, *Economics of Education Review*, 39(1), 97-109.
- Schwarzer, R., & Hallum, S. (2008). Perceived teacher self-efficacy as a predictor of job stress and burnout: Mediation analyses. *Applied Psychology*, 57(s1), 152-171.
- Shahmohammadi, N. (2014). "Conflict management among secondary school students", *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 159(1), 630- 635.
- Svejvig, P., & Andersen, P. (2015). Rethinking project management: a structured literature review with a critical look at the brave new world, *International Journal of Project Management*, 33(1), 278-290.
- Tait, M. (2008). Resilience as a contributor to novice teacher success, commitment, and retention. *Teacher Education Quarterly*, 35(4), 57-75.
- Tschannen-Moran, M., & Hoy, A. W. (2007). The differential antecedents of self-efficacy beliefs of novice and experienced teachers. *Teaching and teacher Education*, 23(6), 944-956.
- Tzidkiyahu, S., Fisherman, S., Eilam, N., & Havatzelet, R. (Eds.)(2008). Classroom Teaching, Theme Series (pp. 120-144). Tel Aviv: MOFET Institute [HEB]
- Van Droogenbroeck, F., Spruyt, B., & Vanroelen, C. (2014). Burnout among senior teachers: Investigating the role of workload and interpersonal relationships at work. *Teaching and Teacher Education*, 43, 99-109.
- Vidislavsky, M. (2016). Pedagogical Innovativeness: Significant Learning within a Caring Learners' Community, *Pedagogical Entrepreneurship and Innovativeness in Science and Technology Studies*, 39, pp. 5-15. [HEB]
- Volensky, A., & Friedman, I. (2003). Independent Management Schools: An International Perspective. Jerusalem: The Ministry of Education, The State of Israel. [HEB]
- Wenner, J. A., & Campbell, T. (2017). "The theoretical and empirical basis of teacher leadership: a review of the literature", *Review of Educational Research*, 87(1), 134-171.
- Winniger, A. (2017). Schools' Transition to Independent Management: Regularization and Organizational Aspects. Jerusalem: Research and Information Center of the Knesset. [HEB]
- Yariv, E. (2011). 'Deterioration in Teachers' Performance: Causes and Some Remedies,

World Journal of Education, 1(1), 81-91.

Yariv, E., & Gorev, D. (2018). Classroom Management. Tel Aviv: MOFET Institute. [HEB]

Schraw, G. (1998). Promoting general metacognitive awareness. *Instructional Science*, 26(1–2), 113–125.

APPENDICES

Appendix A

An example of a metacognitive conceptualized on the A Strategy Evaluation Matrix (Schraw, 1998)

Evaluation	monitoring	design
What is the nature of the mission?	Do I fully understand what I'm doing?	Did I achieve that goal?
What is my goal?	Does the goal make sense?	What did he do?
What kind of information and strategies do I need?	Am I achieving my goal?	What didn't work out?
How long and for what (and what) means will I need?	Should I make changes?	Will I act differently next time?

Appendix B

Watching the movie "Mona Lisa's Smile". The movie's synopsis:

The film's plot takes place in 1953 in the US after WWII. This is the beginning of the era of cultural and technological modernization and the establishment of the women's liberation movement. Catherine Ann Willis (Julia Roberts) graduates from UC Berkeley and is a liberal in her view, taking up a position as art teacher at the Wellesley College, a highly conservative college. Willis encounters an old-fashioned institution, which has old and primitive norms about the position of women in society and in general. While America is marching toward equality for women, Wellesley insists on adhering to lost values and continuing to dress women in the corset and teach them to be less ambitious and independent.

Willis is motivated to change and make a difference, taking on the task of educating the young generation girls of fiction, ambition and success and thus changing the course of her life and lives forever, as well as taking on the heads of the establishment.

Students are asked to watch a movie and then address two aspects that come up:

1. What metacognitive strategies are applied during the film in the context of language use, the type of coping chosen, how the conflict and context are understood, the emotions expressed, and the possible and concrete ways of action that the characters have taken in the film?
2. How is the film's resilience and ability expressed in the film?

Students are asked to rely on situations from the film and to apply the insights learned in the first study unit

Appendix C

Examples of the right wording practices:

- Why..?
- What are the reasons ..?
- What is the purpose and intention of?
- What would happen if ..?
- Suppose that .. different from what would happen?
- What if I knew that ...?
- What could be done ..?

Appendix D

Practices for raising the quality of the questionnaire:

- Using "Thinking Language" and "Content Language" (make "it" a "personal identity")
- Relationship between question word and question content
- peer review of the question about the degree of clarity
- Prediction and Relationship Questions
- Questions that need to be answered in a variety of ways / measures
- to ask again ... and again ... and again ... in different situations and contexts (experience)

Appendix E

Questions about questions (for example ...)

- Why is it important to ask questions?
- When do you ask questions?
- Are there any unanswered questions?
- Are there any questions that have a lot of answers?
- Is there a question I asked and didn't get an answer to?
- Are there any questions you shouldn't ask?

NATURE AND DIMENSIONS OF THE AGE CRISIS IN OLD AGE

Teodor Gergov

*South-West University "Neofit Rilski", Ivan Mihailov str., 66, Blagoevgrad, 2700,
Bulgaria*

ABSTRACT

Crises are an inevitable part of our lives. They can be encountered in each cycle of life as a natural transition to the next one, and the causes of the crisis can be specific. Crises have different forms, origin, appearance and duration, and they are the focus of the study of psychology. This paper examines the possible ways such a crisis can appear in old age, its conditioning factors, and the positive and negative ways to manage the crisis.

KEYWORDS: crisis, old age, ageing, causes of the crisis, manage the crisis

Psychological development in people follows the passing of quite long periods of qualitative and quantitative accumulations. These periods are characterized by the development of new mental formations and a relatively good mental stability. However, it has been noted that they are followed by crisis periods which are a logical transition to the next level of development and they have their specificity in different individuals and age groups. Different concepts for the crises exist but what is common for all of them is that the crisis is not considered a pathology but an essential part of a person's psychological formation and development.

The term "crisis" does not imply only a certain degree of anxiety. It has much more to it. Ages ago, people in China defined crisis as danger and opportunity. It literally means judgement in Greek, and not necessarily people's judgement but it mainly refers to a personality's judgement over his own decisions. As the development of any personality continues throughout his whole life, at a certain point, naturally, it clashes with his previous understanding, relationships, knowledge and experience. They begin to impede the personality's ability to make use of new opportunities. The established stereotypical patterns of behavior and activity show resistance and cause an internal struggle within the personality. This struggle is typically experienced as a crisis. The old models of understanding domineer the mind, they put pressure on it and, as usual, they come to the fore when the person is ready to show an activity of some kind. Meanwhile, development allows the personality to see things from a new perspective, to act in a different way, more adequately and with regard to the future to the conditions, and in this sense – more progressively. Which one of the two shall prevail? This dilemma is excruciatingly painful for the personality and triggers a number of thoughts and emotions.

As noted by Georgiev (2003), the methods for a personality to overcome the newly emerged crisis are two. The first method is to regain his mental balance as he continues to exist as before, thus suppressing what has already disturbed his psychological balance. This means to avoid and not to solve the crisis. Such a strategy dooms the personality to a slowdown in its development both in its personal aspect and in the appropriateness of its practical interactions with the surrounding people. It leads to failures and unpleasant experiences. Sooner or later life compels the personality to 'step up' in its social activity but only after he/she has experienced a number of inconveniences

and has missed possible chances. The bigger the slowdown over time is, the more painful it is. Failing to administer the personality crisis that has appeared under certain circumstances, delaying or just not solving it on time curses the personality to an unhappy future, a sense of unfulfillment, great suffering and misery.

Crises may not always be identified by the personality as caused by the internal clash between the old and the new, or the habitual and the useful, as a voice of the soul. Some are willing to look for reasons beyond themselves, to blame others for their conflict within, for example, their parents, bosses or their loved one. By doing this they want to avoid accepting responsibility, what they have to do themselves and what their thoughts and feelings tell them to do. Instead of distancing themselves from the self-imposing cliché answers to life problems and managing their own crisis, i.e. choosing to put order in their psychological world and to release what has grown in them, they instinctively choose the easy way out that, however, lacks perspective. In reality, any crisis at a certain time has its own unique nature and contents, and thus requires creative analysis and solution. Therefore, there are no ready-made solutions and such cannot exist. The crises of the young people differ in their nature and content from those of the old people. What is more, each personality has something of its own that makes it unique.

The second way for a personality to overcome a crisis is to change. This personality has to introduce some changes in himself, to make amendments to his life plans, activity and behavior, to reconsider and embark on his prospective future development. The ability to self-assess his psychological struggle, the crisis as a fully developed necessity to self-change as something good and important, something that is a must for any progress to be made, makes the personality look at himself and understand the meaning of the newly surged wave of thoughts and feelings. Understanding the potential opportunities that each crisis brings motivates the personality to consciously pay attention to the emergence of this crisis and to look for both the reasons for the occurrence of this psychological disbalance and the correct ways to restore it. This is a matter of common sense and ambition for self-awareness.

Suppressing the crisis may be defined as a passive method for overcoming it, whereas searching for and choosing an alternative can be understood as an active method for its solution. Each has its own characteristics and various reflections on the personality. At least several approaches can be used to overcome any psychological crisis. Each approach is effective to some degree and has either a positive or a negative effect. Which variant the personality is to choose depends on the type of analysis involved, the outcome of it and the final decision that it adopts. If the person is affected by his emotions, the outcome will most likely be negative.

The crisis does not appear suddenly. Instead, it has a preparatory stage during which one can obtain impressions and experience feelings, the personality gets new knowledge, personal experience, and the value system gets restructured. Each crisis that follows is rooted in the previous crises and depends on the ways used to solve them and the influences that they had on the person. Failures in marriages and in professional realization determine to a great degree the nature of the future crises and the exit from them.

Crises are of two types: age crises and situational crises. The former take place when, in the course of ontogenetic development, new needs confront with old habits and inclinations, whereas the latter result from conflicts that emerge in living conditions. For example, people in middle age are fully aware of their need of motor activity, of healthy eating, of following the biological rhythm of life as a condition for preservation and continuation of life, but the previous domineering ways of living intervene by creating an emotional resistance and preventing the person from changing his stereotypes. A crisis is situational when a personality's obvious needs from a regular previous preparation in the conditions of contemporary labour put the personality in the dilemma of accepting a worsely paid job where the person cannot learn or accept the challenges of the scientific and technological progress. There are many different situations that are a source of psychological conflicts that require correct and optimal decisions.

The complexity of crises, the large number of possible variants for dealing with them, and the difficulties for any personality to make the right choice mean that there is a demand for counseling psychology and psychological support. A personality needs to share his worries, anxieties and to receive support or to be assured in the need of some changes in order to get confidence in his actions, i.e. to become more self-aware by consulting other people. This is a need that isn't always answered. On many occasions a person is too shy to share what troubles him so as not to embarrass himself in front of his relatives or to keep his problems to himself. These problems disappear when he uses the help of a psychologist trained to provide reliable support.

Research has shown that age crises are of cyclical nature and reoccur approximately every seven, then later on in life every ten years. There are, of course, individual differences. In the past, age crises have been connected mainly with the physical changes in a person. Now the accent is shifted to the psychological factor as a leading factor that governs their origin and development, which expands the field of psychological research. But since crises disturb the balance between the person and his surroundings, the safety mechanisms used by it become not quite adequate to real-life conditions. Hence the personality becomes more vulnerable and is exposed to more stress. After the age crises, which can continue for several years, there comes a period of a relatively calm existence, of balanced interactions with the conditions of life. This dialectic is inherent in everything in nature. Everything in it, animate or inanimate, has this relative stability - potential opportunities for change and development. The big variable, the dynamics of the reality a person lives in, makes him change his interactions with his surroundings, it makes him change his behavior and activity and plan his activities more rationally (Georgiev, 2003).

Related to old age, what is mentioned above can be described as follows:

The first factor conditioning the appearance of a crisis can be the changes connected to the psychophysiological and cognitive functioning. In old age, psychomotor activity tends to deteriorate: the handwriting changes, gait becomes insecure and cautious, speech becomes quiet and not clear enough; hand tremors appear, and sometimes tremors affect the thighs and the head; fine and combined actions are affected as a result of impaired coordination. Scientists from the Kiev's gerontological institute examined the changes in the motor activity of elderly age people and found out that motor activity

disorders are present in 12% of the subjects at the age of 70 to 80, in 26.3 % of those in their 80s, and in 63% of those in their 90s. The most frequent occurrences administered are slower motor activity, poor mimics and gestures, increased rigidity, and decreased plasticity (Vizev, 1985).

The structural changes in the nervous system that appear with ageing lead to decrease of the input information due to the deterioration of its transmission, analysis and integration. On the whole, all senses lose their sharpness in old people – both the absolute threshold and the threshold for all senses increase (Lindenberger et al., 2001; Bartoshunk, Weiffenbach, 1990; Spitzer, 1988; Grace, Baucom, 2005). However, involution is more pronounced in the specialized sensory perception and less pronounced in the common sensory perception, the perception of pain being a far too common typical manifestation of old age. (Mavlov, Boyanova, 1996).

As age progresses, the parameters of attention deteriorate as well – the symptoms are worse concentration, instability and an increased level of distraction (Manikovski, Mintz, 1972). The decline of selective attention and recognition ability is typical of old age, too. It is assumed that this is due to the decreased efficiency of the visual and auditory systems, as well as due to the decreased motivation to successfully do tasks (Poon, 1985). The changes in the functions of the memory that occur with the progression of age are the most examined aspect of the problem of the effect of ageing on human cognition, probably because of the conception that these functions are affected the most (Grace, Baucom, 2005). The decrease of memory capacity is a function of a person's physical condition, intellectual development and education.

The social exclusion of the elderly person decreases his contacts and weakens a powerful stimulus to remember things from his life experience. What is more, the fading out of the dominant ideas of a person leads to a decrease of the interest to situations and experience that have been central to his mind at an earlier stage. New events that can generate interest and provoke attention and the ability to remember drastically decrease over the years (Goh, Park, 2009).

The deficiency in memory can affect thinking, just as memory is affected by logical thinking. This is how Petrov (1978) summarizes the results of the studies of the effects of ageing on thinking and intellect: when it comes to tasks for abstract thinking, including psychomotor tasks, quick understanding of information, solving new tasks, dimensional orientation and logical analysis, memory decay begins just after the 25th year of one's life and quickly accelerates once people are in their 60s, and especially after they are in their 70s, the tasks intended to test vocabulary skills, the information that has been accumulated and one's experience show a somewhat late and not strongly pronounced decay in the dimensions under examination, and sometimes they may even develop in old age.

It has been also established that during normal ageing, creative intelligence undergoes some degree of decay at the expense of the positive development of associative intelligence, which uses experience. Wisdom can be attributed to the latter. It is a cognitive capacity, underlied by the crystallised, culturally-governed intellect, connected with one's experience. Some authors perceive it as one of the great 'benefits' of old age (Staudingrer, Marsiske, Baltes, 1995).

According to Botwinck (1973), personal experience can sometimes lead to decreased flexibility and objectivity, and to excessive definitiveness of one's judgement. Elderly people's thinking is more associative than analytic. They would rather look for the answer of a specific task in their arsenal of ready-made decisions than be creative in the search of new ways. Once they have accepted an approach to solving the task, old people more often than not show a rigid tendency to stick to it, which leads to poorer execution, especially of tasks with increasing difficulty.

It is very important to note that many of these changes in old age are not the result of primary degeneration, connected with old age, but are the secondary effect of other harmful influences and diseases that have influenced the brain tissue, for example, atherosclerosis, high blood pressure, diabetes, chronic intoxication resulting from alcohol, chemicals, smoking, etc. Regardless of their origin, neuroanatomical, neurochemical and neurophysiological changes influence brain activity, and have a negative effect on sensory-cognitive processes, coordination, memory capacity and the emotional reactions of a person (Mavlov, Boyanova, 1996). However, it has been established that changes are very individual and are influenced by a number of factors such as: uncommon life events, sociocultural changes, various interventions, adaptive and preventative capacities of the individual (Martin, Zolig, 2009).

All this can initiate the crisis and to disturb the positive ego of the ageing person. It is believed that old age is a period characterized by deep reorganization and changes in the ego. L'Ecuyer (1990) summarises that, following the 60th anniversary, the ego constantly changes depending on the appearance of a large number of various new life situations. The changes that have taken place are differentiated in terms of the importance of the new situations and events. Schaie (1996) and Baltes (1993) also claim that the ego develops during the whole of one's life, and that during old age its development is not as related with the processes of ageing as it is with life events and with the changes in the financial status, health and social status, the field of communication, etc.

Retirement can be considered one such a radical life event. This is an event connected with shocks at different levels. Work is the main form of the social realization of a person, of his energy and creative ability. Its psychological and social functions are various – it defines the place of a person in the social structure, his social prestige and self-respect, his belonging to a group and his awareness of his usefulness. Work is considered an important factor for the psychological balance of the ageing person and it is a form of active life adaptation to the new realities and a necessary condition for physical and psychological health (Rheanna, 2005). For these reasons a significant number of people experience retirement as something painful. Among them are people who have not fulfilled their professional goals, and this has led to their underdeveloped work capacity and lack of satisfaction from work. They are agitated, worried and insecure. They are tormented by the thought that they are leaving the grand scene of live. On the one part, they understand that this is a natural process but, of the other, they become full of dark feelings and emotions that completely obsess their mind. Confusion of social roles takes place that is connected with a retarded adaptation. Anxiety and lack of self-confidence appear. As mentioned by Satir, it seems that their energy and attention are still directed towards the past, so there is little time left for the present. As a result, one may

start feeling that a person is enduring life instead of enjoying it. A sense of depression appears that is only amplified by the negative assumptions and fantasies of what life would be in the years of old age (Satir, 1997, p.325-326).

Activity reflects the functions of a person in the process of interaction with their surroundings. The psychological image of the person is formed in the process of this activity (Leontyev, 1965). S. Rubinstein points out that “the study of the psychological side of the activity is nothing but the study of the personality’s psychology while doing the activity” (Rubinstein, 1940). Activity is discussed as a crucial factor for psychological development and as a medium to influence the mind. The forms and ways of expressing oneself in an activity characterize personality (Ivanova, Kossev, 1976). Labour is a basic form of conscious and transformational activity. When people work, they influence the environment and, concurrently, they change their own nature. The practical interaction of a personality with their surroundings is an important condition to transform the external into internal. This is due to the fact that during an activity the external influences are interpreted by means of internal schemas. These internal schemas constitute the psychological characteristics of personality: individual qualities and skills, knowledge and competence levels, habits, orientation, life experience, etc. It’s generally accepted that labour has played a key role, in a phylogenetic aspect, in the formation and development of the human psyche. The beneficial influence of occupational activities on personality development and its ability to evoke positive psychological states is enormous (Trifonov, Evtimov, Nikolov, 1988).

Labour as a psychological process falls into the category of the conscious and focused activities, the practicing of which changes the psychological state of the laborer (Levitov, 1969). “A personality’s qualities are formed and developed namely during the occupational activity” (Trifonov, Evtimov, Nikolov, 1988). Labour is the main field of activity in life, a resource of social benefits and vital energy. N. Koleva (1988) points out that labour turns out to be a great factor, a main creative and forming power that controls the development, the mind and the consciousness of a person. Labour is among the main instruments for social accomplishment and for the fulfilment of a person’s energy and creative abilities. It boasts a number of social functions – it defines a person’s place in the social structure, his social prestige and the awareness of being useful. Related to the time-span of each individual’s life, this presupposes preservation of the key role of labour in all stages of the ontogenesis, including old age. Therefore, the orientation towards labour based on our values is a relatively stable personal disposition that defines the general orientation of social activity. To the old man, labour is a form of active adaptation to the new realities of life and a condition for physical and mental health (Пеана, 2005).

K. Alexandrova (2006) summarises some of the mistakes made by the relatives of the pensioner that may worsen his mental state and lead to a crisis:

1. Lavish celebrations and presents are often organised for people who retire, the would-be pensioners receive expressions of gratitude, praise and commemoration, but it is this very act of attention that, however well-meaning it may be, provokes the crisis. The reason is that, when the speeches go silent and the fanfares die down, the pensioner who feels like a hero suddenly finds himself alone.

2. People repeatedly remind the pensioner that he has plenty of time and there is no need to hurry. Even if a person is well-meaning, such a message is generally understood as a hint that this pensioner is not expected anywhere, in other words, that he is useless (isn't it true that we are in a hurry when we know that we are needed and people are waiting for us!).

3. When we show fake attention and interest. The more sensitive pensioners can detect insincerity in one's behavior and an attitude like this will only make them withdraw into themselves more.

4. The pensioner's wish to take up a favourite occupation of his is met with disapproval among his relatives. The arguments usually are age, the degree of danger of this occupation or its uselessness. All these things cause severe harm to an old person's mind.

A lot of tactfulness is needed to avoid the negative suggestions in this difficult transitory period. But there is still no guarantee that the ex-worker won't fall into the spiral of negative autosuggestions. Should this happen, the causes for the negative emotional states and negative thoughts shall be presumably internal. Negative autosuggestion can be extremely dangerous and it may lead to negative psychological disorders. Therefore, it has to be dealt with on time. (Alexandrova, 2006).

According to Manev, "retirement breaks down a complex unity of links, feelings, thoughts, aspirations that have worked together in the activity of a person not long ago. A dynamic stereotype is stopped, a vital dynamic unity disappears and it seems that the pensioner starts to live in an area without air. He involuntarily starts thinking that he has ended his life cycle" (Manev, 1982, p.7)

Retirement from active work usually coincides with the onset of early old age. R. Dragneva (1990) describes early old age as a period of long states of stress and crises, connected with the constant change of the life cycle and, therefore, of the way of life and of life perspectives. If the situations of conflicts and stress encountered so far have been dealt with comparatively easy and quickly, now it is about a whole new qualitative shift and a change in all aspects of the psychological nature and the external environment of a person. The dialectics of life attributes to early old age a transitory, complex and contradictory period. To understand this transition and to be able to undergo it means to become aware of the processes that take place in personality as a whole. As there is this completely new life event, and there are changes in a person's attitude to life, world understanding, emotionally-intellectual and value-motivational aspects of life, antagonism appears between the new and the old understanding of life. Combining these two otherwise very incompatible states in a personality can either facilitate or impede adaptation to the new life conditions.

R. Dragneva (1990) defines the following ratio between old and new attitudes to life and their influence on how prepared a person is to begin the period of old age:

1. Predominance of the old viewpoints, goals and needs in life. The new ones are still immature or the person doesn't understand them yet. In this case individuals try to continue accomplishing their old goals by not allowing for any preconditions, goals and attitudes required for the new life cycle to get in their path. They typically demonstrate the following attitudes: infantile wisdom of the old age; stubborn search for recognition,

fame and leadership; family crises that are often solved with a divorce; moralizing intrusion in the life of young people, suicide intentions, etc.

2. Eclectic combination of elements of 'the old' and 'the new'. In this case individuals do not always estimate their abilities as they should. They wallow in between extreme criticism and extreme optimism. The poles of individualism and collectivism impede the understanding of the new changes and the concentration on them. Conflicts and critical situations often appear in the family and at work.

3. 'The new' is dominant in a person and he is ready to accept and fulfil it. The old stereotypes can be amended, and experience can be used to strengthen the new ones. This is typical of the persons who have reached the peak of their development during their mature period and are mentally prepared to start a new period in their ontogenesis. This process will be optimal when the person has rich individual and social experience, sober self-evaluation and proper self-perception.

Family is another key factor for the appearance of the crisis during this period. Many definitions of the category family have been proposed, ranging from the simple 'main cell of society' to some general and ideologically loaded terms. The common thing for all of them is that the family unit is seen as a free union of personalities that can interact among themselves on the basis of their personal wishes and needs. Therefore, the family should not be seen as a static institution but as a dynamic environment subjected to the influence of various influences and stimuli, something that allows the individuals to develop within the particular community (Lee, 2010). It is generally accepted that the family is an interdependent unit - the intrapsychological organisation of each family member is part of the psychosocial structure of the family itself, and the structure of the family always has the intrapsychological organisation of its individual members (Todorova, 1988). The family has an incredibly well developed ability to adapt not only to the changes in society but also to those changes that take place within the family members. For this reason the relationships within the family are considered one of the most long-lasting human relationships (Ilieva, 1980).

Theories for family roles and their swapping are used to explain the dynamics of family relationships. The most common hypothesis is the one that these roles are the link between the interpersonal and the sociocultural, and that the personality has the potential ability to form them (Dragneva, 1990). On the one hand, this mediator function explains how by using family roles some very personal traits are shown in family communication, and, on the other, it explains how the family environment generates personal differences. Role is usually considered a component of the Self-concept and a crucial determinant of family relationships (Dragneva, 1990). Z. Yankova researches the situations in the family which lead to family issues and conflicts by considering the theories of role swapping, and she points out that the understanding of social roles has a key role for the description and analysis of interpersonal relationships (Yankova, 1979).

Very important for dialogic communication are the cultural level of development, the ideas, the ideals, the sociocultural values and the moral system of each family member. These factors contribute to the formation of stereotypical I-concepts, roles, patterns and habits. It is generally accepted that these roles become one whole with the personality, they become an indivisible part of it and they modify its whole nature (Dragneva, 1990).

They become an internal regulator of behaviour that works within the personality. In the family, the personality plays his roles in view of the circumstances and it tries to come out of the situation as clean as possible. As R. Dragneva (1990) claims, The crucial factors to improve family relationships are improving the understanding of family roles, understanding behaviour stereotypes and moral.

As people grow old, family life and the relationships connected with it gain increasingly more affective importance for the person. Ageing increases the bond between spouses and the importance of family roles increases at the expense of bonds outside the family. The high importance of the family in terms of emotions becomes very noticeable during dramatic situations like the loss of a family member or accommodation in a nursing home. In such events the old person often experiences an emotional collapse. The death of a spouse has complex effects ranging from financial difficulties to loneliness and feelings of being expendable. (Craig, Pham, 2006; Brandon, Flury, 2009; Havighurst, 1972).

Widowing is considered a factor that can potentially accelerate social disadaptation and the occurrence of serious somatic and psychological diseases. K. Alexandrova (2006, p. 276) describes the crisis caused by the loss of a long-loved spouse in the following way: “When the beloved is gone... then life becomes extremely difficult. You have been with this person for the most part of your waking life, your energy levels are so interconnected as if a soul lives in two bodies. You have inhabited one and the same room, you have been breathing one and the same air and you have become one whole. And it seems that one part of the whole is gone forever. What is left for the other is suffering. No reasonable arguments can persuade the widowed spouse, now feeling as if he was severed in two, crippled and half-dead, that this was a natural outcome...”

The unity of emotions and feelings is at the core of good mutual understanding and harmony not only of dyadic (spousal) relationships but also of those spouses with children and grandchildren. Contact with the future generations is a necessary condition to successfully adapt to the new situation when the circle of social interactions shrinks dramatically. As parents age, they start to depend more and more on their children and they also reduce their contacts outside their family. To the majority of them, the family is a fundamental value, the focus of their interests and the most important aspect of their activity. By helping younger people, they attribute meaning to their lives and avoid the typical of old age fear of loneliness and the depressing feeling that they are no longer needed in the environment where they have spent the bigger part of their lives (Kyuranov, 1987). In a home full of children and grandchildren, the old person still has something to give. As a matter of fact, this person now starts a very interesting and fruitful period of his life – the period of reevaluation of everything that has been experienced and of passing down the gains of experience to those who emerged from his roots. He stays away from bad thoughts in the company of his children and grandchildren because he is constantly surrounded by reemerging life (Dinkova, 1976). Ageing people with a full family status (spouses, children, or grandchildren) usually have a higher degree of self-respect compared with that of loners who feel insecure and worried about their future (Terry, 2006). Nothing warms the heart of an old person as much as the fact that he is surrounded by healthy, well-educated and industrious children and grandchildren.

However, the relationship between old people and their inheritors is not always as it should be. If there is not enough understanding between the generations, this could worsen the microclimate and make the living of the elderly more difficult. Significant changes can be observed in the family structure that noticeably influence the condition and functioning of the elderly person. The power within the family and the authority of the old generation have become limited, the traditional family ties between the generations have been weakened. The patriarchal feeling of awe paid to the elderly people has been disposed of, and it is not always replaced with a true, deep love and respect. Sometimes the feelings toward them are measured with a material equivalent and are addressed to the person who provides more financial support to the young people. Tufan (2010) perceives one of the main conflicts between the generations in the concentration of material possessions in the old generation at the expense of the young generations that become more and more educated. As mentioned by Spasovska (1980) on this issue, it is often when young people start to exploit their old parents in a predatory fashion from the presumption that they have already had their glory days and the time has come for a change of roles. This can lead to the exhaustion of these selfless and loving helpers and they can become very depressed until the end of their days.

The conflicts between parents and their children with families have various expression during each individual stage of ageing. As this process develops, the psychological signs of old age and the heavy depressive states that are so typical of it start to become increasingly more visible (Chiang et al., 2010). The ageing person can experience psychological disadaptation due to the reversal of roles. The child who was fragile in the past has unnoticeably become an independent person, a financially and socially more significant family member whereas the parent has become more dependent and helpless. The psychotraumatic effects of 'the reversal of roles' in the family are best expressed during the period of early old age. The feelings of being robbed, of weakness and inferiority can sometimes lead to a compensatory hyperactivity and displays of despotism (Petrov, 1978). In such cases old age is exhibited with its most negative features: increased irritability; discontent; an endless complaining because of everything that does not fit in the old system of values and beliefs; biting remarks, etc.

A. Brown (1974) very exhaustively examines the reasons for conflicts between the generations. They are most often caused by the fight for power in the family, by the lack of tactfulness, restraint, responsibility and tolerance in the conditions of a frustrating, dynamic routine. The main cause of this can be searched for in factors like deformations in upbringing, incompatibility of characters, discrepancies in the opinions, defending one's own self-concept, imperfect adaptation, bad personal example, etc. Regardless of its genesis, conflict and crisis situations have a deforming effect on communication on the family, and the family is the main core of communication in the early old age that is more influential than that of friends, relatives and neighbours. These deformations can have various expression, for example, inadequate attitudes, lack of sober judgement for specific events (overestimations or underestimations), lying, egocentricity, detachment, utilitarianism, etc. According to Brown (1974), old people do not abandon their children even when they are disappointed by their relationships with them. They prefer relationships ridden with conflicts to lack of engagement with their children. When they

have to choose between total lack of contacts and unsatisfying contacts, they choose the latter.

B. Porshnev (1986) states that the presence of certain self-regulating mechanisms of stereotypical role behavior in the ageing person facilitate his self-balancing in the course of communication with people and in very important for the person situations. Such self-balancing can be easier to achieve in a family unaffected by any conflicts. States of stress and crisis at this age can have a stronger and longer negative effect on personality, they more often lead to wrong decisions when solving family problems and complex life issues. They often come together with symptomatic states like increased criticism, apathy, aggression, euphoria, depression, fear, anxiety, alcohol abuse and even suicide intentions.

However, the dimensions of the crisis at this age often depend not on the natural processes of ageing and old age but on their subjective reevaluated value. Old people frequently become the subject of prejudice and discrimination (ageism). Two main tendencies are possible for the ageism to show. The first is related to the stereotyping of the image of the old person and results in negative thoughts, feelings and actions directed at the elderly people. People typically use foul language when talking with them, and they also belittle their achievements. Stereotypes are often constructed on the basis of inaccurate information and hearsay. They are a generalized image of the social class as a whole and can be so strong that they may ignore some categorical facts about what is already known. This forms a subconscious emotional reaction against the elderly people which can sometimes result in disgust and a wish to free from their company. Stereotypical generalizations deprive the individual from his right to be perceived of as a unique person who has positive and negative sides. Myths and stereotypes about old age are very resistant in society. They are often the result of imperfect understanding of the process of ageing and emotional impulsiveness (Laidlaw et al, 2007). The other tendency of the way the ageism shows itself has a practical expression and includes discrimination practices and institutional politics against old people. They are often ignored at the job market, perceived of as incompetent, exhausted and incapable. Even when they are hired, they are usually hired to do low-paid work that requires little qualifications.

The cumulative effect of prejudices and discrimination against old people results in negative tendencies related to their mind and behavior. These tendencies are well pronounced when it comes to motivation, psychological well-being, goal-setting, self-concept, and emotions. Old age is assessed and experienced through the prism of the domineering social prejudices. Their tendentiousness and bigotry often become the basis to form an erroneous strategy and attitude to oneself and to a person's social circle. Many of the old people interiorize these stereotypes and lower their own self-esteem. They are afraid not to confirm the negative stereotypes about them with their behavior. Their self-concept in most cases prevents them from real opportunities and determines their negative psychological development in the future. Moreover, some of them can even start to make their own stereotypes, only to multiply the effect of current stereotypes.

Research done by Gergov and Asenova (2012) shows the domineering prejudices aimed at the elderly people and the reaction that they evoke in them. The prejudices are projected onto several main aspects – health, appearance, psychological state, social status and financial state. Considering their health condition and appearance, old people are

generally perceived as sick, weak, exhausted, tired, ruined, and senile. As expected, the elderly's comments of the results are not unanimously the same. Considering their health and appearance, the larger part of the respondents (80,6%) agree that the losses in these categories are bigger and more visible both for society and for themselves. The illnesses and the physiological changes that inevitably have an effect on their appearance are peacefully accepted, most likely regarded as inevitable and typical of old age. In this sense, stereotyping the old person does not induce reactions in the recipients. The majority of them claim that they consider the processes of involution as something natural and inevitable and they are not much affected by someone else's opinion. Of course, there are completely different opinions. Some of the respondents, predominantly women, say they cannot and do not want to get used to an elderly woman's appearance. It seems that their self-concept that has been constructed with years conflicts with their present self-concept. This concept underlies negative psychological states that are updated every time there is new information about the present self-concept. In this sense each cliché, each hint, or even a joke aimed at someone's age, generates strong emotions and high levels of psychological distress.

Regarding the psychological state and the perception of old people as fossilized, rigid and suffering from dementia, there is some protectionism and disagreement with the characteristics obtained from the research. The majority of the respondents (83.3%) believe that they are psychologically preserved and they can still give and receive something. Despite allowing for the presence of some cognitive deficits, they think that most of their personal characteristics are unaffected. The claim that they have preserved their abilities is one of the frequent arguments in favour of this. Some of the respondents who are still active drivers say that many times they have been victims of humiliation and discrimination on the road. These situations induced anxiety in them and led to the lowering of their self-esteem. There is consensus on the influence of the discrimination practices when a person is looking for a job. A large number of the respondents have been making attempts to start some work following their retirement but they have often received derogatory, if not rude attitudes to them. In this sense Petrova (2008) makes a point that the assessment of the capability of the elderly people is strongly influenced by the stereotypes that describe them as slower and less adaptive. What is misleading here is that chronological age itself is a valid predictor of coping with the tasks at work. Research shows that when the elderly people hear the stereotypes about their supposed incompetence and uselessness, the parameters of their abilities and their memory decrease drastically. Some features of the character are the result of the negative perception of the elderly as intellectually degraded and helpless people (Fonseca, Gonsalves, Martin, 2009).

The lack of support for work activity is another interesting tendency which can be shown even by the children and relatives of some of the respondents. Once his needs to work and intentions to work are considered unneeded and doomed to failure, the elderly person starts to become unhappy and skeptic for his future role in life. Even when a person is in his old age, he continues to see himself as an active person and this accounts for the integrity of his personality. Should he stop believing in himself, should he stop being active in this world, in theory he stops existing. Work (socially or family organized) provides vital support for the personality after his retirement. "In the unfavourable

conditions of idleness and apathy, one can develop some unpleasant features of his character such as conservatism, overestimation of the past, a tendency to lecture people, complaining, egocentricity, mistrust, and touchiness” (Granovska, 1989, p. 305).

Considering the possibility for such psychological deformation to occur, the old person should knowingly direct their efforts to preserve flexibility of their spirits and to overcome the rigidity of people’s opinions and actions. Seemingly, these opinions may have led to the attempts for scams that the respondents have experienced. They believe that it was only their preserved mind, the increased watchfulness and sober judgement of the situation that helped them not become victims. The fact that they can manage such situations is some sort of a catalyst of negative stereotypes and a source of psychological support. The positive impressions and opinions of people also influence on the mind positively. As mentioned by Georgiev (2003), the ageing person live with the conviction that it is preserved, active and expects people to acknowledge this.

To some degree this explains the fact that the generalisations about the social-economic status of the elderly who are thought of as isolated, poor and lonely are perceived most emotionally. A large percentage (75%) of the respondents openly admit to be poor and lonely but what induces a feeling of sadness in them is the mentioning of this by other people. It is connected with many fears and worries about the future. Some people believe they are the cause of their present state. Others blame politicians, their children, their ex-partners, etc. The expression “They led us to these conditions” is often used, and each person attributes his own sense and meaning to the pronoun “they”. The politics of the country, the small sums of the pensions, the prices of medicines, the quality of healthcare, and all that puts the elderly people at a disadvantage are regarded as insulting. The prejudice towards the elderly has its negative effect and in many ways it makes pointless any expressions of activity in the process of socialization, and this prejudice also limits any future plans. This demotivating influence is extremely dangerous and it adds to the social exclusion of a person.

The crisis in this period can have an existential character. Old age is also the time of an overall assessment of one’s life. If we accept the concept of E. Erikson, if a person has lived his life to the fullest, if he is satisfied with his achievements to the present day, he reaches a sense of tranquility and completeness, an integrity of his personality. On the contrary, when a person perceives his life as a series of mistakes and unfulfilled opportunities, he cannot reach ego integration and lapses into a crisis, into despair and loneliness. Research done by Gergov and Mavrodiev (2013) postulates that loneliness is a frequent companion in the elderly people’s lives, and it becomes more prominent with the progression of age. It is not only a lack of ability to communicate with friends and relatives but it is also “a condition of being forgotten and disinterested”. Loneliness is after all a subjective experience and it is most often experienced as a destructive form of self-awareness in the society. Researchers of this phenomenon claim that loners are emotionally capsulated, stressed and often times helpless. They feel abandoned, forgotten and redundant. As they perceive of themselves as such, they only increase their suffering and loneliness. Systemic loneliness shapes a person as a numb sceptic and turns him into a renunciation of the social requirements. “Long term loneliness leads to deep depression, melancholy, reclusiveness, bitterness, if not aggressiveness”. In the elderly, these

conditions lead to social isolation and passiveness, lack of a sense of security, and even fear of the inevitable. Loneliness is the result of the depressing feeling that a person is no longer needed neither by society, nor by the family”. The depressing effect of loneliness is a scourge for the mind of the ageing person.

As a person ages, his life perspective changes. The bigger part of one’s path has been covered, and now there is a smaller one. The person understands that life cannot be lived again and that he can’t get anything more from it. Time is running out and the lethal outcome approaches. Death is usually seen as absolute loneliness and the more visible it is, the stronger loneliness is. A person starts living with his memories (Gergov, 2012).

It is obvious that the deficiencies in old age and the established stereotypical ways of thinking and behavior resist and create an internal struggle in the person. This is experienced as a crisis. Several approaches rather than one can be used to tackle it. Each is effective to a different degree and has either a positive or a negative influence. Which approach the person will choose depends on the type of analysis, his judgment, decisions and the nature of his qualities and experiences. Naturally, psychologists can have a role here as well. They can contribute to the study, understanding and resolving of psychological and behavioral problems of the elderly people. Psychological support can be enhanced to clarify the nature of the crises and to increase one’s self-confidence. More work can be done to provide a person with greater spiritual support so that the elderly can manage the negative psychological tendencies more easily.

References

- Александрова, К. (2006). Сезоните на нашите кризи. Издателство Изток – Запад, София.
- Визев, С. (1985). Стареене, старост, дълголетие. Издателство Медицина и физкултура, София.
- Георгиев, Л. (2003). Психология на възрастните. Унив. изд. „Неофит Рилски”, Благоевград.
- Гергов, Т. (2012). Нагласите относно смъртта в третата възраст. Приложната психология и социална практика, с. 607-618, Унив. изд. "Черноризец Храбър", Варна.
- Грановска, Р. (1989). Елементи на практическата психология. Издателство Наука и изкуство, София.
- Динкова, М. (1976). Съвременното българско семейство. Издателство на Отечествения фронт, София.
- Драгнева, Р. (1990). Стереотипи на общуване в семейството. Издателство на Отечествения фронт, София.
- Илиева, Н. (1980). За семейните отношения. Издателство на отечествения фронт, София.
- Колева, Н. (1988). Трудоспособността на човека. Издателство Медицина и физкултура, София.
- Кюранов, Ч. (1987). Днешното българско семейство. Издателство Наука и изкуство, София.

- Мавлов, Л., Боянова, В. (1996). *Анатомия и физиология на човека*. Издателство Венимекс, София.
- Манев, А. (1982). *Някои психологически въпроси на старостта*. Издателство Медицина и физкултура, София.
- Маньковский, Н. Б., Минц, А. Я. (1972). *Старение и нервная система. Очерки клинической нейрогеронтологии*. Издателство Медицина, Москва.
- Петров, И. (1978). *Стареене на психиката*. Издателство Научни обзори, София.
- Петрова, Д. (2008). *Ейджизмът същност, обяснителни модели и ефекти*. Българско списание по психология, брой 1-4; Сборник научни доклади V-ти Национален конгрес по психология, София.
- Поршнев, Б. (1986). *Социальная психология и история. Вопросы психологии 1*, Москва.
- Реана, А. (2005). *Психология человека от рождения до смерти*. Издателство Олма-прес, Москва.
- Сатир, В. (1997). *Новото човекотворчество*. Издателство Отворено общество, София.
- Спасовска, Л. (1980). *Семейството*. Издателство Партиздат, София.
- Янкова, З. (1979). *Городская семья*. Издателство Наука, Москва.
- Baltes, P. (1993). *The aging mind: Potential and limits*. *Gerontologist*, 5, p. 580-594.
- Bartoshunk, L., Weiffenbach, J. (1990). *Chemical senses and aging*. In *Handbook of the biology of aging*. Academic Press, San Diego, p. 429-444.
- Botwinick, J. (1973). *Aging and behavior*. Springer, New York.
- Brandon, B., Flury, E. (2009). *Aging With Choice: Coping with a changing marketplace. Long-Term Living: For the Continuing Care Professional*, Vol. 58 Issue 1, p. 14-18.
- Brown, A. (1974). *Satisfaying relationships for the elderly and their patterns of disengagements*. *Gerontologist* 3.
- Chiang, K., Chu, H., Chang, H. (2010). *The effects of reminiscence therapy on psychological well-being, depression, and loneliness among the institutionalized aged*. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, Vol. 25, Issue 4, p. 380-388.
- Craig, E., Pham, H. (2006). *Consultation–liaison psychiatry services to nursing homes*. *Australasian Psychiatry*, Vol. 14, Issue 1, p. 46-48.
- Fonseca, A., Gonsalves, D., Martin, I. (2009). *Changing Attitudes towards Ageing and the Aged amongst Psychology Students*. *European Journal of Education*, Vol. 44, 3, Part II.
- Gergov, T., Asenova, I. (2006). *Ageism and Negative Mental Tendencies in the Third Age*, *Psychological Thought*, Vol. 5(1), 69-74.
- Goh, J., Park, D. (2009). *Neuroplasticity and cognitive aging: The scaffolding theory of aging and cognition*. *Neurology & Neuroscience*, Vol. 27, Issue 5, p. 391-403.
- Havighurst, R. (1972). *The sociology and demography of the aged population*. *Psychiatrie der Gegenwart*, p. 952-976.
- Ivanova Z, Kossev, I. (1976). *Personality and profession*. BAS Publishing House, Bulgaria.

- Laidlaw et al. (2007). The attitudes to ageing questionnaire (AAQ): development and psychometric properties. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, Vol. 22, Issue 4, p. 367-379.
- Lecuyer, R. (1990). Reorganisation et développement du concept de soi chez les personnes âgées de 60 à 100 ans. – *Les cahiers Internationaux de Psychologie Sociale* 7-8, p.119-139.
- Lee, C., (2010). Families Matter: Psychology of the Family and the Family of Psychology. *Canadian Psychology*, Vol. 51, 1, p. 1-8.
- Leontyev AN (1965) Problems of the development of the mind. МЫСЛЬ Publishing House, Moscow.
- Levitov HE (1969) Psychology of labor. Publishing Public Education, Sofia, Bulgaria.
- Lindenberger, U., Scherer, H., Baltes, P. (2001). The strong connection between sensory and cognitive performance in old age: Not due to sensory acuity reductions operating during cognitive assessment. *Psychol Aging*, 16(2), p. 196-205.
- Martin, M., Zollig, J. (2009). Cognitive plasticity and training: Key issues at the intersection of behavioral and neurophysiological research. *Restorative Neurology and Neuroscience*, 27, p. 371–373.
- Poon, L. (1985). Differences in human memory with aging: Nature causes and clinical implications. In *Handbook of the psychology of aging*, New York.
- Rubinstein SL (1940) Foundations of general psychology. Moscow, Russia.
- Schaie, K. (1996). *Adult intellectual development: The Seattle Longitudinal Study*. New York: Cambridge University Press.
- Spitzer, M. (1988). Taste acuity in institutionalized and noninstitutionalized Elderly men. *Journal of Gerontology*, 43, p.71-74.
- Staudinger, M., Marsiske, M., Baltes, P. (1995). Resilience and reserve capacity in later adulthood: Potentials and limits of development across the life span. *Developmental psychopathology: Vol. 2. Risk, disorder, and adaptation*. John Wiley & Sons, New York, p. 801-848.
- Terry, P. (2006). Terrors of growing old. *Therapy Today*. Vol. 17 Issue 3, p. 8-11.
- Trifonov. T., Evtimov. S., Nikolov. B. (1988) Psychology of labor. Blagoevgrad, Bulgaria.
- Tufan, I. (2010). Institutional Authority and Traces of Intergenerational Conflict. *Educational Gerontology*, 36, p. 676–686.

ПОДГОТОВКА И РАЗВИТИЕ НА СПЕЦИАЛИСТИТЕ ПРИ УПРАВЛЕНИЕТО НА ДИСТАНЦИОННОТО ОБУЧЕНИЕ

Панделия Панделиев

*Отдел Комуникационно и техническо обслужване
ЮЗУ Неофит Рилски, Благоевград*

PREPARATION AND DEVELOPMENT OF SPECIALISTS IN MANAGING DISTANCE EDUCATION

ABSTRACT

The paper focuses on the aspects of selecting and developing staff for setting up and running flexible learning programmes in traditional universities. The term flexible learning includes all aspects distance, open resource based or mixed of them mode of learning.

KEY WORDS: personnel and development, traditional higher education, distance education.

При разработване и внедряване на гъвкави учебни програми винаги се отделя специално внимание на подбора и развитието на подходящ персонал в университетите. Той включва мениджъри, преподаватели, администратори и допълнително подкрепящ личен състав. Поради широкия обхват на дистанционното обучение и неизбежното включване на бизнеса и индустрията в програмите за развитие може да се включат външни хора. Новите методи на работа изискват допълнителни умения за сътрудничество и работа в екип.

Първо се фокусира на ключови проблеми в процеса на развитие. Изследват се конвенционалните роли от една страна и ролите на гъвкавото обучение от друга. След това те се свързват с културата на организацията. На тази база се идентифицират нуждите от развитие на обучаващия екип.

В традиционните университети без съмнение има лаборатории и компютърни центрове. Тяхната употреба е нормално свързана с фиксирани часове и точно определен график. При гъвкавата ситуация употребата им по желание или по учебна програма е организирана от преподавателя.

Важен ресурс в обучителната институция е библиотеката. Библиотекарят може да предложи широко обхватна подкрепа много ефикасно, спестявайки време и енергия. По същия начин техници от лабораториите и демонстратори от компютърните центрове предават формални и неформални съвети, упътвания и пряка информация.

При традиционното образование в продължение на дълго време ключовите роли са били на преподавателя и водещите упражненията.

При институциите с гъвкаво обучение горните две роли се подчиняват на следващите нови:

- Мениджър;
- Съветник;
- Ментор;

- Фасилитатор;
- Администратор.

Позицията преподавател традиционно дълго време се оформя като учител експерт, професор по всички видове познание и като магистър на предмета в цялата си комплексност. В новите условия, ефективно планирана и изнесена лекция трябва да включва следните елементи: грабващо вниманието начало, предизвикателно и забавно представяне на основните положения, редовно обобщаване на ключовите позиции и рационално и с принос заключение.

Задължително се правят паузи за размисъл и собствено пречупване на проблемите. Движенията на лектора, чувството за хумор, добре подготвени визуализации и използването на различни стилове на изразяване придават тежест и голям интерес сред обучаваните. Съдържанието е насочено към залата, непретрупана и семпла информация, адекватно време за въпроси за изясняване са задължителни.

Позицията водещ упражненията е особено важна при практическото решаване на задачата, свързано с работни инструменти и екипировка. Ролята на водещия включва следните етапи:

- анализ на задачата;
- поставяне на учебните цели;
- подготовка на водещия упражненията – етапи на учене, подходящи материали и помощни средства и екипировка;
- подготовка на обучавания – въведение, проверка на минал опит, улеснения и правилно позициониране;
- изпълнение – цялата задача, стъпка по стъпка, научаване на умения, елементи на безопасност и ключови точки;
- практика – обучаваният изпълнява стъпките, поправят се грешките, задават се подходящи въпроси, има окуражаване, проверка на разбирането и изпрактикуване на цялата задача;
- следващ етап – даване време за ускоряване и постигане на перфектност, допълнително упражняване, ако е необходимо.

В рамките на културата на гъвките програми упражнението остава основен инструмент, но то е повече насочено към обучавания, отколкото в миналото. С увеличаване броя на лаборатории, семинарни зали, технологични центрове, компютърни центрове и библиотеки се появява спонтанна нужда от упражняване.

По този начин трябва да се планират упражненията, така че да има наблюдение и обратна връзка за постигането на компетентен стандарт.

Фасилитацията или подпомагането е процес, при който преподавателят дава възможност на другите да направят своите заключения и да постигат собствените си цели. При гъвкото обучение се изисква по-скоро подкрепа, отколкото дидактични инструкции. По този начин преподавателите, които се приспособяват в ролята на фасилитатори, могат да влияят на процеса на обучение, създавайки голям

обхват от образователни методи. Те използват назначения, проекти, самоподпомагащи се групи, практически упражнения, обмен и др. Някои работодатели създават отворени центрове, където персоналът може да се обучава под ръководството на специалисти. Така че подпомагането става твърде разпространено в средата на дистанционното обучение.

Ролята на фасилитатора се идентифицира в следните задачи:

- помощ при интерпретация на информацията в материалите;
- какво да се прави след приключване на курса;
- реализиране на семинари;
- помощ лице в лице;
- водене на срещи на обучаваните;
- представяне на учебен материал.

На другите роли задачите се формират като:

Мениджър:

Прави назначенията и проектите, оценка на обратната връзка, подбор на подходящи материали, асистирание по телефона, писане и адаптиране на материали и учене студентите как да използват системите.

Съветник:

Оказване помощ преди започване, оказване помощ при избор на подходящ курс, оказване помощ при трудности в обучението и помощ при външен натиск и искания.

Ментор:

Съветване при усвояване на учебни умения, съветване по време на срещи, съветване при правилно разполагане на материалите, съветване какви други ресурси да се използват и асистирание при кариерното изпълнение.

Администратор:

Насрочване на учебни сесии, помощ при разпространение на курсовете, предаване на учебни програми, пазене на общите записи и програмиране достъпа до други ресурси.

Гъвките институции изискват гъвкав персонал. Голяма част от тях са взели положителното решение към по-плоска организационна структура, за да се подпомогне хоризонталната комуникация и по-голямата ефективност при междуинституционалните роли. Плоската структура води до нов хибриден персонал, работещ във всички подкрепящи области: отчасти преподавател, отчасти администратор и отчасти мениджър. Включването за тази цел персонал в планирането и вземане на решение е необходимо за осигуряване на собственост при трудния процес на промени, които са неизбежни.

Съществува широк обхват от нови имена за видовете дейности, които преливат от една в друга. Даже на по-високи нива съществуват длъжности като директор по обучителни стратегии, директор финанси и ресурси, директор маркетинг и развитие.

При големите образователни институции много трудно се дефинира организационната структура, защото има твърде много вътрешно свързани

съставки. Персоналът издига бариери за да предпази своята философия. Ръководителите си заравят главите в пясъка за да не променят техните роли. При стратегическите решения в преследване на гъвкавото обучение, организациите трябва да намерят начин да се справят и да овладеят промяната. Необходим е период на преход, през който хората да оставят старите пътища и да търсят нови. Ръководството трябва да подкрепи образователната организация да посрещне новите очаквания. Практиката показва, че оцеляват тези, които са най-гъвкави.

Основна част при въвеждането и управлението на гъвкавото обучение са програмите за развитието на персонала. Те трябва така да са изготвени така, че да идентифицират нуждите. Дейностите по обучение трябва да са резултат от анализа на придобивани знания, развитие на умения, промяна на нагласи. Дефинирането на всяко от тях е сложна и предизвикателна задача.

При планирането на дейностите по развитие на персонала трябва да се изпълнят основни задачи като:

- консултации за разходите;
- съгласие по задачите за стандартите при изпълнение;
- осигуряване хора, пари, пространство, материали и съоръжения;
- одобряване на методите за оценка;
- оценка на програмите за развитие;
- интервюта с хората, които ще се развиват;
- одобрение на плановете за развитие и бюджетите;
- подготовка и предлагане на плановете за развитие на групи и индивидуални участници;
- осигуряване на необходимите данни за сглобяване на плановете за развитие, програмите и бюджетите;
- разработване на справочни данни за бъдещо оценяване.

За внедряване на развитието на персонала се разработва специална стратегия. Съществуват редица опции, като всички са различни от миналото. За да бъдат успешни, персоналът трябва изцяло да смени философията си.

Гъвкавият учебен подход е най-подходящ за приспособяване. Той осигурява изключително мощно влияние чрез компетенциите за обучение и развитие. Компетенцията се дефинира като възможност за изпълнение на задача според даден стандарт. Тя е действие, поведение или изход, който човек е способен да демонстрира.

Компетенцията трябва:

- да бъде свързана с действително ставащото на работното място;
- да бъде дейност с изход;
- да може да се демонстрира;
- да може да се наблюдава, да може да се оценява, да е смислена за лектори и обучавани;
- да може да се прехвърля в различни ситуации.

Даже да изберете подход за гъвкаво обучение с базирана на компетенции система за развитие на персонала, твърде възможно е да не постигнете това, от което се нуждаете. Нещо повече, гъвкавата обучителна стратегия има нужда от традиционните начини на обучение.

При най-конвенционалните дейности традиционното обучение на персонала се извършва с даден обхват от алтернативни пътища: индивидуално както при дистанционното обучение, специално конструирани от външни институции за да отговорят на нуждите на групата, учебните комплекти се подготвят от ментори от университета или от други от различни места, използват се дипломи и сертификати за покриване широк обхват от умения и знания, необходими на персонала за започване на нова кариера, консултиране, упражнения и инструкции са също част от тези алтернативни пътища.

Една стъпка различна от тази на образователната институция е всеки индивид да поеме пълна отговорност за управление на собственото учение. Това изисква умения, които не всеки притежава. В този случай обучаваният трябва да се включи в дейности в помощ при ученето. Тези хора трябва да работят много за придобиване на самоуправленски умения.

Въпросните умения могат да се обобщят като самооценка, изготвяне на целите и търсене на възможности за подготовка.

Стартова позиция за определяне на нуждите на обучаваните е тяхната способност да оценят текущото си ниво и възможност за изпълнение. Много ще им помогне ясното описание на работата, съгласието с работните цели и конструктивната обратна връзка.

Ако студентът извърши самостоятелна оценка на нуждите на работата, това ще покаже неговите учебни нужди. Но незадоволителната учебна нужда може да има обратен ефект върху изпълнението. Новата информация трябва да бъде свързана с работните методи, организационната система и процедурите или просто с вътрешна връзка с колегите. Хората могат да участват в изработването и да планират някои от тези нужди. Самите обучавани са в най-добра позиция да осъзнаят собствените нужди. Те сами трябва да изготвят учебните цели. Те могат да ги дискутират и съгласуват със своите мениджъри.

За да се справят със собствените науки ефективно, обучаваните трябва да договарят собствените образователни възможности. Те включват: обучение, насочено към квалификация, присъствие на курсове извън работата, работа в специални екипи по проекти, присъствие на конференции и семинари като представители на образователната институция, посещения в местни компании и доставчици и четене по-специално на персонал и развитие.

Широк обхват умения са необходими за участие в организационна промяна, позволяваща процъфтяване на гъвкави образователни програми в културата на традиционното висше образование.

Развитието на персонала включва ключовите роли на мениджъра, съветника, ментора и в по-голяма степен на фасилитатора и администратора в новите условия на дистанционното обучение.

Литература

Simmonds, Tony. Personnel and Development; London, Pitman Publishing, 1995.

Apostolov, Georgi. Impact and Sustainability of Life Long Learning Projects; Blagoevgrad, South-West University, 2008.

Betty Collis, Jeff Moonen. Flexible Learning in Digital World: Experience and Expectations; New York, Routledge, 2008.

OPPORTUNITIES TO INCREASE THE MOTIVATION OF HEALTH PROFESSIONALS THROUGH TRAINING

Tsvetelina Mihaylova^a, Evgeni Ivanov^a, Desislava Todorova^b

^a Department of Medical Pedagogy, Faculty of Public Health, Medical University - Sofia, Sofia 1000, Bulgaria

^b Department of Preventive Medicine, Faculty of Public Health, Medical University - Sofia, Sofia 1000, Bulgaria

ABSTRACT

To improve the health care of the population of each country the World Health Organization recommends sufficient assurance with well-educated and trained, adequately motivated and managed health professionals. The research presented in this article is part of the project "Influence of ethical aspect in motivation of medical professionals for realization in Republic of Bulgaria", financed by the Council of Medical Science of Medical University – Sofia, GRANT-2019, Contract No.D-97/23.04.2019. Purpose: increasing motivation through research on practical approaches for training of health professionals on the psychological and ethical aspects of their professional activities. Conclusions: Emotional abilities can also be mastered and developed, as well as intellectual abilities. This can purposefully begin as part of the training process of health professionals and last a lifetime. Different methods can be used such as role-play modeling, discussions, tests for the examination of certain personality qualities, etc.

KEYWORDS: health care, training, motivation, ethical aspects, work

Introduction

To improve the health care of the population of each country, WHO (World Health Organization) stresses the need for sufficient provision of well-educated and trained, sufficiently motivated and managed health professionals.

The motivation and satisfaction of the individual from the work are an expression of the individual's attitude to the outside world and his/her participation in the activities of the organization (medical institution). For organizational behaviour and organizational culture, there are significant differences between abilities and intelligence, how you interact with the world (such as an introvert or extrovert); needs, especially the need to achieve goals; motivations, especially motivation to work in a particular organization.

The Aim - The aim is to increase the motivation by exploring practical approaches to training health professionals about the psychological and ethical aspects of their professional activities

Tasks - First - studying personality characteristics influencing the performance of professional activity in medicine and Second - studying of pedagogical approaches to increase the motivation suitable for lifelong learning.

Materials And Methods

The research methods used are content analysis, transduction, and deduction of available scientific literature. Common scientific principles for the study of social phenomena and processes are used as a methodological framework.

Study Results

In recent years, many sociologists and psychologists have examined various organizational models to explain how the results of therapeutic and preventative activities can be improved by optimizing the organizational environment.

Extensive research proves that the approach to increase motivation through rewards and punishments, characteristic and effective for the 20th century, is ineffective in the present conditions [Михайлова, Цв., 2014; Best Ed., 2018].

Motivation is the driving force behind all human actions. Proper staff motivation is very important and necessary because the quantity and quality of healthcare services provided by healthcare organizations are the results of the behaviour of their members. The motivation of medical staff has many aspects - social, professional and economic. There are many ways to motivate healthcare professionals to decide to stay in their jobs and work well enough. [Balkanska, P., N. Georgiev, S. Mladenova, Tsv. Mihaylova, 2017]

A large-scale study of the link between professional realization and emotional intelligence found that “A high level of emotional intelligence is the strongest factor for good performance and explains 58% of success in all professions.” [Bradberry T., J. Greaves, 2009]

The abilities and competencies of the individual are central to the behaviour of the individual in the organization. Also important are the values and attitudes that expose themselves in the individual's attitude to the work, to the organization and its role in it. Communication, self-perception, and perception of other people are the mechanisms by which one accepts oneself and others, the information they receive and direct to them. [Иванов, И., 2003]

Psychologically, competence is seen as a collection of knowledge and skills that are developed through training. In many countries, is accepted the need for constant functioning psychological help. Every 300 people in large organizations have one psychology or ethics specialist. They take care to optimize the psychological compatibility of the staff, since their selection, introduce them into the process of organizational culture, stylizing interpersonal relationships and leading them to a positive attitude even when leaving the organization. Applying psychotherapy sessions, relaxation usually achieves emotional motivation. [Сотирова, Д., 2007]

Each person has a different degree of development of emotional abilities. The extrovert-introvert scale is widely used in human resources management in three main directions: when hiring suitable employees, in determining the workplace and work tasks, and in motivating people. [Михайлова, Цв., 2014] The possibility of change in personality characteristics over the years should also be taken into account, which is defined as the dynamics of individual differences. Most people learn to manage their moods. Emotional intelligence is characterized by skills for:

- managing emotions: the ability to control emotions and control mental health is important; motivation: control of emotions is consistent with the pursuit of some goal;
- recognizing other people's emotions:

- relationship control: the ability to control other people's emotions is important, which is also related to the so-called: social competence or incompetence of the individual.

One of the ways to manage emotional-volitional behaviour is to create and increase emotional literacy and to achieve emotional intelligence. Several tests have been developed to assess emotional intelligence. Assessing the level of emotional literacy, one's own and others increases the effectiveness of communication and provides the manager with a means to manage the human factor's behaviour in the healthcare organization. [Иванова Сн., 2017]

For the medical profession and especially for its ethical aspects, the ability to understand other people is especially important. This is defined as interpersonal (social) intelligence. The ability to differentiate between your own feelings and deal with them by adapting your behaviour to those feelings. In behaviour, these qualities are specified in the following *skills*:

- ability to organize groups, coordinate common human efforts in one common direction;
- personal contacts, interest in maintaining and continuing relationships and friendships;
- reaching some common and acceptable solutions, application of mediation skills; overcoming other people's feelings, motives and concerns and creating a sense of connection in communicating with them.

It is now accepted that emotional abilities can also be acquired and developed, as well as intellectual abilities. This can intentionally start as part of the health specialists training process and last a lifetime. Different approaches can be used for this purpose. [Иванов, Е., Ал. Воденичарова, Ив. Милушев, 2015]

There are 5 groups of traditional pedagogical methods. Each group has advantages and disadvantages that must be considered according to the scientific field, the particular discipline and the purpose of use. [Иванов, И., 2006]

I-st group of methods - exposure of the material from the teacher

- Lecture, Explanation. These methods have many advantages, but they have a central role for the teacher, which makes the learning process mostly one-way.

II-nd group of methods - a strategy questions (Socratic dialogue)

The basic idea is through the questions that one person sets (this is not always the teacher) to help others alone to reach a statement.

Types of questions:

- Convergent - follow logic and consistency;
- Divergent - creative, creative.

Advantages:

- Both sites are actively involved in the learning process;
- Assist in personal development;
- A sense of tolerance develops.

Disadvantages:

- Requires more time;
- There is a danger that knowledge will not be acquired if the necessary conclusions are not drawn.

Group III Methods - Conversation (Debate) and Discussion

- Conversation - A method of teaching in which the teacher talks to students in order to learn new material or to confirm, summarize, systematize. It can only be used if students have a certain amount of knowledge.
- Discussion - a method that requires the students' prior preparation to exchange views and opinions on a topic.

Advantages:

- Stimulate active thinking, learn Knowledge, Skills and Abilities, but also ways of doing things;
- Learn the way you can learn;
- There are educational effects (tolerance, respect for different opinions, group responsibility).

Disadvantages:

- It takes a very long time;
- Sometimes difficulties to realize a discussion of certain specific types of material.

Group IV methods - rational work with a book or textbook.

- Enabling independent cognitive activity and active independent mental work;

Advantages:

- Creating rational ways to work with the book, such as a meaningful grouping of texts; logical scheme of the material, consideration of the phenomena from different points of view.

Disadvantages:

- Prompts to remember the text accurately without understanding the meaning; knowledge is obtained promptly, and there is no desire to seek the truth on its own.

V-th group of methods - examination of reality

- Variations: monitoring; investigate documents, etc., [Бижков, Г., В. Краевски, 2007; Славин, Р., 2004]

Given the shortage of staff in healthcare in Bulgaria, it is essential to pay attention and evaluate the importance of each student, their knowledge, ethics and opinion. Therefore, teaching methods, which include questions about individual reflection, group discussion and role-play, are of great practical importance, developing skills for analysis, self-expression, and teamwork. [Иванов, Е., 2014]

Given the specifics of healthcare work in this study, we would like to pay more attention to some methods that may be more widely used as part of a lifelong learning strategy.

Given the fact that health care is working with people - colleagues, patients and very often in an emotionally charged environment - pain, suffering, conflicts, ethical issues, the ability to understand the emotions and perspective of the other is important. A review of our available literature shows that different approaches can be used to develop emotional intelligence and interpersonal intelligence. Processes in social systems (including healthcare) can be tested by the methods of the mock-modelling. They are reduced to repeated reproduction of the phenomena in the modulated system. At the heart of this method is an imitation that reflects the actual relationships and dependencies of the system [Коралюва, П., 2016]. One of the areas of imitation modelling that is increasingly used is game modelling. It is based on business management games (role-playing games). They represent the creation of models of situations that reproduce the decision-making processes and the interaction between the participants in the management system. In healthcare, this approach can be used in the training process and in practice to improve the psychological climate in work teams by modelling different situations of manager-employee, colleague-colleague, medical-patient relations. In many of these relationships, there are psychosocial risks that lead to stress and burnout syndrome (occupational exhaustion syndrome) and affect the motivation of healthcare professionals.

This approach of Simulation Modelling - RPGs, is included during training in medical schools, but in the future may expand its application and be used in postgraduate training of health staff for greater deployment of psychological approaches in health management. [Попов, Т., П. Балканска, Е. Иванов, 2015]

Other important elements of the training and formation of medical specialists are discussions through which both stimulate self-expression and listening skills and teamwork, which is important for successful professional realization. [Горанова-Спасова, Р. Н., Цв. С. Михайлова., 2016]

At present, discussions on ethical and clinical cases are included in the seminars during training in various medical disciplines at the universities in Bulgaria.

There are several types of diagnostics used in theory and practice. Pedagogical diagnostics, also called achievement diagnostics, aims at establishing mainly the results of the educational work carried out.

The choice of one or the other method of examination and assessment of knowledge depends on the purpose of the training and reflects the originality of the purpose and content of the activity for which it is intended.

In recent decades, there has been an increasing effort to increase the objectivity of control and evaluation and to achieve the ability to measure the achievements of those evaluated. Written examination overcomes some of the disadvantages of oral testing and assessment. The written examination has several varieties: written presentation on a particular topic, essayistic interpretation of a topic, tests in different variants. Recently, the test system has become more and more important in the education system, and control and self-control are important for the result. The essence of the test method of testing is that the subject is asked to solve a certain issue or problem. *The test* is a method of checking (and evaluating) the knowledge of specific knowledge and/or skills through a set of open and/or closed questions. There are different types of tests, but when

discovering the results of a learning activity, they are mostly applied so-called - didactic tests (achievement tests).

A didactic test is a tool by which the results of the answers to the questions and the performance of the tasks included in it can be judged on the level of the students' acquired knowledge, skills, and competences, their psychophysiological and personal characteristics. The didactic tests are designed in such a way as to provide evidence of what has been learned about the learning objectives. Their advantages are in significantly reducing test time; the same conditions and the same criteria for the subjects. All this increases the objectivity of the evaluation.

There are several variants of tests to examine knowledge of varying degrees that can be used depending on the training needs of the particular discipline. The test for assessment and examination of knowledge and skills can be successfully applied both for current control and for incoming and outgoing diagnostics at the level of preparation of the student in the subject. [Бижков, Г., В. Краевски, 2007; Славин, Р., 2004]

Given that management and healthcare staff work in an environment filled with various stressors and at the same time, due to the responsible nature of work - protecting health and human life, a high level of professionalism is required, it is important to use training approaches to train stress and memory resilience. [Mihaylova, Tsv., A. Kehayov, S. Velikov., 2016]

Scientists Amy Smith, Ayanna Thomas [Smith A. M., V. A. Floerke, A. K. Thomas, 2016] compared training tests to the most common way of learning: reading and re-reading material. People who studied when doing tests remembered over 50 percent more than those who just read the material. Learning by doing tests in which one has to retrieve information over and over again has a strong effect on retention in long-term memory and has great advantages in stressful situations. This can be applied to any individual who needs to extract complex information in an important situation. The recommendation of the study is the teachers to use more training tests, so even at high levels of stress, people can be effective.

An innovative tool that helps to achieve the emotional resilience of the individual in stressful situations and promotes self-understanding is art therapy. It enters the training of health professionals and can be used as an individual and group method. From the perspective of the individual, the various methods of art therapy create an environment for achieving relief from insurmountable emotions, conflict resolution and problems. [Голдман Д., 2011] From the perspective of healthcare managers, this is a method of reducing work-related stress by building an understanding with the team (team building) and increasing job satisfaction, which is a motivating factor. [Mihaylova Tsv, Dimitrov Ts, Todorova D., 2018]

Discussion

For healthcare, by fostering a culture of innovation as an organizational model is of strategic importance. By focusing on new methods to improve training and working conditions, health professionals are helped to work in a way that demonstrates the best of their abilities and supports them not only to work but also to achieve success and live a better life in the Republic of Bulgaria.

Conclusions:

1. The intellectual capacity can be acquired and developed as well as the intellectual capacity.

2 Teaching and testing methods are of great importance for the final and long-term learning outcomes.

3. Combined methods, including role-playing, topic discussions, training tests, etc., can be used for the training of health professionals as part of a lifelong learning strategy.

There are opportunities to increase the motivation of health professionals through training. This process should begin at the initial training of students at medical universities and continue in different forms. Lifelong learning is considered a critical factor for a successful career, which is one of the motivating factors which depends on the individual and by management. The Health Manager is responsible for the implementation of the professional capacity of doctors and healthcare professionals, for their professional development and prospects, which can contribute to limit the departure of medical professionals working abroad.

References

- Balkanska, P., N. Georgiev, S. Mladenova, Tsv. Mihaylova. Psychological Perspective for Professional Development of the Health Manager. – In: From European to National Health Policy. 1st International Conference on Public Health, 9-10 October, 2017, Sofia, organized by Faculty of Public Health, MU – Sofia.
- Best Ed. Understanding EU Decision-Making, EIPA, Springer, 2018, pp.136
- Bradberry T., J. Greaves, Emotional Intelligence 2.0. 2009. <https://www.forbes.com/sites/travisbradberry/2014/01/09/emotional-intelligence/>
- Mihaylova Tsv, Dimitrov Ts, Todorova D. The Team Building In Collectives As Preventive And Therapeutic Activity In Acute And Chronic Stress. J Of Imab. 2018 Apr-Jun;24(2):1988-1990. Doi: 10.5272/Jimab.2018242.1988.
- Mihaylova, Tsv., A. Kehayov, S. Velikov. Opportunities for education and professional development of medical specialists in Bulgaria. – In: Journal of Educational and Instructional Studies in the World, vol. 6, June 2016, Special Issue 1, pp. 70-76.
- Smith A. M., V. A. Floerke, A. K. Thomas. Retrieval practice protects memory against acute stress. Article (PDF Available) in Science 354(6315):1046-1048 · November 2016. DOI: 10.1126/science.aah5067
- Бижков, Г., В. Краевски. Методология и методи на педагогическите изследвания. София, Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2007.
- Голдман Д., Емоционална интелигентност, С., 2011, изд. Изток-Запад
- Горанова-Спасова, Р. Н., Цв. С. Михайлова. Формирование этического мышления у медицинских специалистов через анализ этических казусов в поликультурном контексте. – В: Вестник по педагогике и психологии Южной Сибири, 2016, №3, с. 18-24.
- Иванов, Е. За ефективността на педагогическото общуване в учебния процес при студенти бакалаври от специалност „медицинска сестра“. – В: XXXIV

- научно-технологична сесия „Контакт 2014“, ИНГА, София, 30 окт. 2014 г. София, 2014, с. 244-249.
- Иванов, Е., Ал. Воденичарова, Ив. Милушев. Эффективность педагогического общения в процессе обучения студентов-бакалавров. – В: Международна научна школа „Парадигма“, Лято 2015. Том 5. Медицина. Варна, 2015, с. 128-133.
- Иванов, И. Организационно поведение. – В: Основи на мениджмънта. Пловдив, Макрос, 2003, с. 62.
- Иванов, И. Педагогическа диагностика. Шумен, Унив. изд. Еп. Константин Преславски, 2006.
- Иванова Сн. ЕМОЦИОНАЛНА ИНТЕЛИГЕНТНОСТ И УПРАВЛЕНИЕ ПОВЕДЕНИЕТО НА ЧОВОКА Eastern Academic Journal Issue 4, December, 2017 pp. 17-32. <https://www.e-acadjournal.org/pdf/article-17-4-3.pdf>
- Коралова, П., „Делови игри в управлението и бизнес решения“, учебно ръководство, Печатница на ВТУ „Тодор Каблешков“, гр. София, 2016 г.
- Михайлова, Цв. Мотивирането като управленски процес при специалистите по здравни грижи. – В: Здравна политика и мениджмънт, XIV, 2014, бр. 4, с. 6-9.
- Михайлова, Цв. Управление на човешките ресурси – функции и дейности на мениджъра специалист по здравни грижи. – В: Здравна политика и мениджмънт, XIV, 2014, бр. 3, с. 6-10.
- Попов, Т., П. Балканска, Е. Иванов. Последипломное обучение на Кафедре медицинской педагогики при Факультете общественного здравоохранения Медицинского университета Софии. – В: Психолого-педагогические технологии в условиях инновационных процессов в медицине и образовании. Новосибирск, 2015, с. 157-159.
- Славин, Р. Педагогическа психология. София, 2004.
- Сотирова, Д. Организационно поведение и култура. В. Търново, Фабер, 2007, с. 117-175.

The research presented in this article is part of the project "Influence of ethical aspect in motivation of medical professionals for realization in Republic of Bulgaria", financed by the Council of Medical Science of Medical University – Sofia, GRANT-2019, Contract No.D-97/23.04.2019.

ФИАСКОТО НА „БЪРЗИТЕ ХАПКИ“

Иво Николов

Югозападен Университет „Неофит Рилски“

„Факултет по изкуствата“

Катедра „Телевизионно, театрално и киноизкуство“

РЕЗЮМЕ

Представен е случаят със спирането на стрийминг платформата „Quibi“, която бе изцяло ориентирана към мобилните устройства. Набраните средства и подкрепата от технологични гиганти, кино студиа и известни личности не успя да компенсират грешките в стратегията и влиянието на изненадващата епидемия върху тях.

THE FIASCO OF „QUICK BITE“

Ivo Nikolov

South-West University "Neofit Rilski", Faculty of Arts

Department of Television, Theater and Cinema Art

ABSTRACT

The case of the shutdown of the "Quibi" streaming platform, which was entirely oriented to mobile devices. The funds raised and the support of technology giants, film studios and celebrities failed to compensate for the mistakes in strategy and the impact of the surprising epidemic on them.

KEYWORDS: shutdown , "Quibi", streaming platform, mobile devices, mistakes in strategy

Декември 2020 г. превърна първата изцяло мобилна стрийминг платформа „Quibi“ {Official site, 2020} в част от големите технически провали на 2020 г. {Cheng, R., 2020}, защото тя обяви фалит само седем месеца след старта през април. Основна причина за взетото решение може да се търси в грешни стратегически елементи за развитието на иновативната идея, докато наложената в Северна Америка изолация засили тяхното негативно въздействие и не позволи да бъдат отстранени навреме. Нищо не предвещаваше подобен край на иначе интересното хрумване, в което бяха вложени 1,75 милиарда долара, бе рекламирано ударно месеци преди началото и бяха заложени особеностите на мобилните телефони и таблети в програмата – създаване на скъпо и привлекателно съдържание с продължителност от до 10 минути.

Името на фирмата „Quibi“ се ражда след смесването на първите букви от английските „quick bites“ – на български „бързи хапки“ {Solsman, J., 2020}. Това съчетание от две думи реално описва концепцията ѝ – съдържание от „бързи хапки“, които се гледат на мобилни устройства в ограничено свободно време (докато се пътува, по време на обедна почивка). Позитивните им страни са свързани със завършеност на драматургията и липса на досадно спиране по средата, за да се догледа в друго време. Начело застават хора със съществен управленски опит. Основател е Джефри Каценберг (Jeffrey Katzenberg), който от 1984 до 1994 г. е

ръководител на филмовото подразделение на „Disney“ и е съосновател на „Dreamworks Animation“. За изпълнителен директор е привлечена Мег Уитман (Meg Whitman), която е работила като вицепрезидент по стратегическото планиране в „Disney“, президент и изпълнителен директор на „Hewlett-Packard“ и „eBay“. Идеята на новата стрийминг платформа е хубава и в нея има хляб – инвестира се в кратки и скъпи сериали, реалита и шоу програми, които се предават към свалено приложение за мобилни устройства: телефони и таблети. Излъчването започва на 8 април в САЩ и Канада, като амбицията е да се покрива целият свят. „Quibi“ не е представена на борсите, поради което оперира със събраните 1,75 милиарда долара от инвеститори. Тя има подкрепата на големите холивудски филмови студиа, технологични гиганти като „Google“ и китайския „Alibaba“, финансовата JPMorgan и ред други брандове. От мобилната стрийминг платформа залагат на звездни имена за актьори и продуценти като Леброн Джеймс, Дуейн Джонсън – Скалата, Рийз Уидърспун, Идрис Елба, Лиъм Хемсуърт, Дженифър Лопес. Впечатляващи са и режисьорите, които работят по различни серии за бранда - Стивън Спилбърг, Гилермо дел Торо, Ридли Скот... Целта е всеки ден да има по много нови и вълнуващи неща. Залага се на атрактивни и привлекателни сериали, реалита, шоута, документални проекти, които да гарантират абонати и растеж на услугата. В „Най-опасната игра“ героят на Лиъм Хемсуърт е неизлечимо болен и приема да участва в смъртоносна игра, за да гарантира финансово бременината си съпруга. Партнера му носителят на „Оскар“ Кристоф Валц. За друг сериал, „Да оцелееш“, е привлечена звездата от „Игра на тронове“ Софи Търнър, чиято героиня Джейн иска да сложи край на живота, но променя желанието си след като се оказва една от двамата оцелели в самолетна катастрофа. Той е базиран върху романа на Алекс Морел със същото име. Предаване за катастрофи и автомобили пък се крие под заглавието „Елба в Блок“ {Brown, Tr., 2020}. В него актьорът Идрис Елба и автомобилният пилот Кен Блок избират различни предизвикателства с автомобили, за да проверят кой е по-добрият на трасето.

От технологична гледна точка приложението е така проектирано, че зрителите да гледат картина на цял екран, без да има значение дали устройството е хоризонтално или вертикално. Използвани са специфичните особености и предимства на мобилните телефони и таблети при създаването на конкретно съдържание. В игралния сериал „Wireless“ например при хоризонтално положение на устройството зрителят наблюдава какво се случва и как персонажите действат като в киносалон, но при вертикално завъртане се появява визуалната и текстова информация, на която реагира самият герой от сериала - клипове, чатове, поща, видеоразговори с приятели, майка му и т.н. {“Wireless: Behind The Scene”, 2020}. Всичките тези елементи разнообразяват, допълват и правят новата услуга привлекателна/уникална. Но това бе в началото.

Малко изненадващо дойде съобщението за край на „Quibi“ през октомври 2020 г., като основателите ѝ оставиха приложението да работи до около 1 декември 2020 г. Първоначално Каценберг отказва да повярва, че затварянето на хората къщи ще повлияе въобще на бранда. По-късно изтъкна тази причина за основна, тъй като в домовете телевизорът и големите екрани нямат алтернатива. После

призна, че може би е имало и слаби моменти в самата стратегия за развитие с концентрирането на съдържание само към мобилните устройства, но най-вероятно е комбинация от двете и никога няма да се разбере кое е натежало {Solsman, J., 2020}.

Изнесената информация подсказва за друга гледна точка към спирането на услугата. Акцентът при нея пада върху управленски грешки, докато пандемията може да се посочи като катализатор за тяхното бързо отражение върху действителността и ликвидиране възможността част от тях да се коригират адекватно. Това трудно може да бъде свързано с хора, имащи огромен опит в сферата на развлеченията и управлението, но... Идеята зад платформата е силна и най-вероятно в бъдещето ще се появи нов играч с подобна концепция, въпреки че сега анализатори приемат начинанието за рисковано в оптимални условия. Случилото се с „Quibi” е важен урок как малки слабости в стратегията могат да сринат цялото начинание. Първата от тях е ограничението съдържанието при днешните условия да е предназначено само за мобилни телефони – нещо, което и самите „бързи хапки“ промениха в движение след април. Все още не е дошло времето, когато хардуерно телевизия, компютър, шофиране, програмиране, охрана и т.н. ще бъдат събрани в едно единствено устройство. От тази гледна точка Каценберг и Уитман са изпреварили времето.

Много съществена друга слабост на мобилната стрийминг платформа е свързана с абонамента. Налични са два плана - 4,99 долара (с реклами от две минути и половина на час) и 7,99 (без реклами) {Brown, Tr., 2020}. Обявените суми са прекалено големи за подобна иновация в настоящето, въпреки че за регистриралите се преди 6 април тестовият безплатен период бе 90 дни, след това – две седмици. По този показател „Quibi” обаче се изправя като съдържание в директна конкуренция с безплатния пакет с реклами на „You tube“, където дори се представят трейлъри на разработените визуални проекти. От друга мобилната стрийминг платформа влиза в ценовия клас на гигантите „Netflix“ и „Дисни +“, с тяхното огромно съдържание и възможност да се гледа на различни устройства. Допълнителен минус за закрития вече играч е фактът, че той няма пълни авторски права върху създаваните програми поради договорености със студиата. А се изисква голяма майсторство постоянно, ежедневно да задържаш интерес с драматургия до 10 минути и да създаваш нови и нови, и нови епизоди.

Заклучение

Заради натрупването на грешни елементи в стратегията и управлението на „Quibi”, мобилната стрийминг платформа падна първа жертва на обсъжданото отдавна развитие в бранша, когато потребителите ще трябва да избират кой абонамент да плащат поради многото играчи на пазара и невъзможността да се гледа всичко. Разбира се, при не малко индивиди ще е налично и желанието за оптимизиране на семейния бюджет. Пандемията със спада в средствата и блокирането на жителите на Северна Америка вкъщи само фокусира вниманието върху тези елементи и не позволи на директорите да ги отстранят.

Литература

Official site “Quibi” (Last Update: October 2020) <https://quibi.com/>

Brown, Tracy Brown – “*What is Quibi? What to know about the company shaking up streaming*” (Last Update: 24 December 2020) - <https://www.latimes.com/entertainment-arts/tv/story/2020-03-06/quibi-shows-movies-price-launch-date>

“Wireless: Behind The Scene” - (Last Update: 24 December 2020) <https://www.youtube.com/watch?v=a7DEWszvBK0&t=1s>

Cheng, Roger Cheng – “*Quibi, Twitter hack and misinformation: The biggest tech fails of 2020*” (Last Update: 24 December 2020) - <https://www.cnet.com/news/quibi-twitter-hack-and-misinformation-the-biggest-tech-fails-of-2020/>

Solsman, Joan E. Solsman – “*Quibi: What is it, why did it fail and what comes next*” (Last Update: 24 December 2020) - <https://www.cnet.com/news/quibi-shutting-down-what-is-shows-golden-arm-stock-meg-whitman-jeffrey-katzenberg/>

CREATIVE PROGRAMMING IN ARTS

Tatiana Stoitchkova

National Academy of Arts, Sofia 1000, Bulgaria

ВЪПРОСИ НА ТВОРЧЕСКОТО ПРОГРАМИРАНЕ В ИЗКУСТВОТА

Татяна Стоичкова

Национална художествена академия, София 1000, България

ABSTRACT

This paper explores different direction in arts programming, and uses it as a framework to compare different aspects regarding product development and the creation and production in arts organizations. In addition to identifying areas of interactions between internal and environmental factors, the research exposes observations in the arts sector and working ideas of professionals. We also argue that dialogue among different visual, performing and other arts fields and practitioners provides an opportunity to understand the current climate in arts programming.

KEYWORDS: programming, arts, arts organization, repertoire, plan

Филхармонията трябва не само да представя шедьоврите на класическата музика, но трябва да ги представя и във възможно най-доброто изпълнение, с възможно най-добрите изпълнители и от собствената ни страна, и от света. Затова сме се постарали да поканим от различните области на музикалното изкуство изпълнителите, които са емблематични за различни произведения, за различни стилове.

Найден Тодоров, директор на Софийската филхармония

Арторганизациите редовно преосмислят своята творческа политика и програмиране, за да са убедени, че още отговарят на обществените потребности. Темата е сериозна и към нея се подхожда чрез планиране, изготвяне на основната програма, репертоар и изложбена политика. Въпросите за начините на обмисляне и вземане на решения, определяне на съдържанието и художествената насоченост на изложбата, на музикалната програма са от изключително важно значение. В изкуствата продуктът е специфичен, по дефиниция уникален, тръгва се от неговите особености и се взема предвид спецификата на самото визуално, сценично, музикално изкуство. Когато се планират репертоарът и изложбената програма, при разработката на творчески продукт се разгледат важни въпроси, свързани с:

определяне съдържанието и художествената насоченост на изложбата, на музикалната програма; търсене на възможности за привличане на нови и млади музиканти, или известни певци и автори, доказали се режисьори и художници и не на последно място, обществените групи, които ще гледат изложбата, представлението.

В процеса на програмиране по подходящ начин се съчетават творчески елементи с наблюдения и анализи на тенденциите в средата и пазара. Всъщност съществени са и двете страни. В началото, най-важният елемент е планирането, от който зависи в максимална степен каква ще е реализацията на изложбата и на репертоара. Пламен Карталов, директор на Софийската опера посочва: „Дългосрочното планиране на едно ръководство е основната задача във визията, мениджмънта и маркетинга. Това е свързано с няколко важни стратегически задачи. Да задържим нивото на нашите вокални ресурси такова, че то да бъде надградено и продължено с нови имена, с нови артисти, които ще откриваме и създаваме в нашата лаборатория'. (Планове и спомени, „Култура“, януари 2019: 67)

Процесите на планиране, проучване, наблюдение изискват непрекъснатост в репертоарната и изложбената дейност. Всъщност вземането на решения се съпровожда от ред питання и се характеризира с висока степен на несигурност. На етап планиране се вземат под внимание **както вътрешни, така и външни изисквания**, понеже влиянието на среда не е нито еднопосочно, нито безконфликтно. **С плана** се дава възможност да се преодолеят чисто импулсивни решения, очертава се една обща рамка, в която се осъществява цялостна дейност, тръгваща от идеята и по-нататък реализираща се в серия от последователни стъпки. В първоначалния етап се правят предвиждания за това, какъв би бил интересът към новото произведение. Залага се на съвкупност от възможни аналитични средства, с помощта на които се предвижда какво ще е търсенето през сезона, както и сегашно и бъдещо развитие. **Планът** се разработва съобразно наличните ресурси, например, творчески капитал и възможности на състава - актьори, режисьори, сценографи, музиканти и т.н.. Задължително се анализира и конкретната ситуация, вземат се под внимание фактори от рода на : Първо, динамика в развитието на определен вид изкуство – визуално, сценично; музикално; Второ, обхват на продукта; Трето, време, необходимо за развитието и въвеждането на нов продукт, програма, репертоар; Четвърто, способността, усилието да се поема риск; Пето, жизнен цикъл на творческите продукти, жизнен цикъл на арторганизацията; Шесто, възможни времеви, персонални и финансови разходи.

В основата си всеки отделен компонент от плана се оценява съобразно изработени и установени цели, критерии, детайли, за да придобие той накрая цялостност и видимост и по-нататък да послужи за своего рода червената нишка в работата. В процеса на планиране се търси и информация за тенденциите в средата и интересуващата се публика. Провеждат се буквално множество проучвания, за да се определят съществуващите тенденции, да се набележат и използват възможностите и да бъде оценен съществуващият потенциал. Съвременните арторганизации обикновено предоставят разнообразие от произведения. Художествената продукция на театъра обема разностранно предлагане – от

строгата класика до съвременни, български и чуждоезични пиеси и автори; предлага различни жанрове и матинетата. Успоредно се поставят спектакли, обърнати към сегменти публика от най-различни възрасти; програми с познавателен характер за детска и младежка публика, съпътстващи изложби, концерти, литературни четения на поезия, драма. Репертоарният план на Софийската опера за 2019 година, по думите на нейния директор, е значително разширен с непознати оперни заглавия, класика, но и мюзикъли, за които са спечелени артисти от драматичния театър, оперетата, мюзикъла, попмузиката; правят се майсторски класове в операта, включват се детски програми от рода на „Музикална азбука“ и „Пътни знаци“ (Планове и спомени, „Култура“, януари 2019: 67–70).

Творческият продукт може да се разглежда в съвкупността от различни равнища. Разсъждава се по посока на онези, които се определят за сърцевинни продукти, и онези, които ще бъдат съпътстващи и допълващи. Концепцията за концентричните кръгове на продукта е с много варианти, като един от най-опростените е следният: Най-вътрешният кръг се отнася до сърцевинния продукт. Изложбата, било тя временна или постоянна, е на първи план в галерията например, но сърцевинният продукт би могъл да бъде всяка отделна творба, всеки отделен експонат или отделен автор, но и цялата колекция, различни сбирки, регулярни или специални, както и цялостната музейна програма за годината. Ролята на колекцията като сърцевинен продукт може да бъде илюстрирана с казаното от Аделина Филева във връзка с музейната политика на Софийската градска художествена галерия. „Колекцията е в постоянно обръщение и непрестанно се подлага на преосмисляне. Нещо повече, самият акт на правене на тези изложби обогатява колекцията, прецизира и осъвременява погледа към включените в нея имена. На практика музейната колекция не е мъртъв организъм. Тя се актуализира във времето, като се развива и надгражда. И по-важното – изпълва се с нови интерпретации. Обогатява се и с нови постъпления. В процеса на обмисляне и конструиране на тези изложби е напълно естествено да търсим и да откриваме нови имена. Впоследствие с възможността за откупки тези художници стават част от фонда на СГХГ. Важно е още веднъж да се подчертае, че изложбите не се мислят сами по себе си, а като част от цялостна стратегия“ (Аделина Филева, вестник на СГХГ, 2010).

В следващия концентричен кръг се вписва съпътстващо предлагане от рода на екскурзовод, магазин, каталози, репродукции, образователни брошури, филми, информиращи за историята и мястото на творбата в определения контекст, биографии, изявления на художници, лекции. В зависимост от типа музей или галерия съобразно провежданата политика, образователните програми за деца от началните училища и младите публики, летните детски школи могат да бъдат както сърцевинни, така и съпътстващи продукти. Тук се нареждат и експозиционният дизайн, магазин, кафене. Към най-външния кръг могат да бъдат допълнени - достъпът до залата, средата около музея, зоната за паркиране и др., които се определят за периферните равнища на продукта. Всъщност дефиницията обхваща и всичко онова, което музеят и/или галерията притежават, от отделната изложба, автор, колекция до екскурзовода и организиранията събития и до периферните

такива. От тази гледна точка, особено в областта на маркетинга има цялостен пакет в музейното предлагане, концентричните кръгове обвързват всички равнища на множество продукти заедно, което означава също така, че връзката между тях е многопосочна. Продуктното предлагане се разширява с каталог on-line с участия в инициативата „*Нощ на музеите*“ или с организиране на кафене, магазин, библиотека.

Много арторганизации се стремят да разширяват предлагането с цел да е разнолико по възможност и да спечелят различна публика, което може да бъде илюстрирано с примери от дейността на стотиците читалища у нас. Читалище „Никола Йонков Вапцаров - 1886“, Благоевград предлага – хор Ален Мак, КМО Пирински звуци, Градски детски хор, ДФ Джумайчета, литературен клуб Огнище, литературно студио Ритъм, Фолклорна група, Мажоретен състав, Клуб Карат, Библиотека. Участва във фестивални събития, организира концерти и конкурси, развива сътрудничества с творци и културни институции.

Когато се планира програма, се вземат под внимание и ползите за публиката, които могат да бъдат свързани с естетическо преживяване, социален контакт и престиж. Усилията се насочват към обстоятелството, че не може да се направи абсолютно всичко за всички, затова трябва да се избере някого, за когото творческите продукт и програма ще имат различна притегателна сила и ще се свържат характерните признаци за ползата (Klein, 2001). На всеки вид продукт съответства ползата от страна на посетителя, зрителя или купувача и се прилагат съответстващите стратегии за това. Всеки художествен или друг сходен продукт се позиционира и обещава по отношение на възможно интересуващите се или действително интересуващите се някаква полза. Последната включва преживяванията на посетителя, докато разглежда изложбата. Колкото по-значима е една изложба, например със статута на световна известност, толкова по-висока може да бъде възприеманата стойност. Продуктът може да бъде разглеждан като цяло в единство от посочените равнища плюс ползите от културното участие и рецепция. Същевременно прозаични неща от рода на лошо отопление през зимата, липса на вентилация, недобро осветление, лош вид на сградата, липса на информация в етикетите към експонатите – всичкото това непременно оказва отрицателно влияние както върху възприеманата стойност и естетическото преживяване, така и върху арторганизацията в цялост. Подчертавайки концентричните кръгове, Котлър и Андреасен определят три равнища на продукта – първо, същина на продукта с основна изгода, второ, осезаемост на продукта, отнасяща се до характеристики, качество, дизайн, опаковка, име на марката и трето, допълнителни придобивки, свързани с доставка, инсталиране, гаранции и обслужване (Котлър и Андреасън, 2005: 450–451).

Както има голяма пъстрота, ветрило от продукти, така има и голямо разнообразие от услуги, защото рядко се среща продукт или услуга в чист вид и, защото почти всички продукти включват някакъв вид услуга и съответно почти всички услуги включват определен вид продукти. Услугите често се нуждаят от продукти, за да осигурят самите услуги, като за театралната постановка това са необходимите декори, други елементи от сценографията, музикалното

представление се нуждае от инструменти, партитури и пр. Продуктите често включват услуга преди, по време или след купуването или самата рецепция. Преди продажбата на билет за представление посетителят може да пожелае да се информира и да се консултира относно предстоящата пиеса, режисьора, участващите музиканти. Често пъти творческите продукти се предлагат под формата на персонални услуги, както посочва Бригит Мандел (Мандел, 2007: 180).

Докато картината, книгата, дискът се определят за творчески продукт, то независимо дали са тясно специализирани, или с по-широко предназначение, концертът, представлението, фестивалът имат характеристиките на събития и се дефинират като вид услуга. Според Котлър и Андреасен услугата е всяко полезно действие, което някой може да предостави на друг човек или организация и което не води до придобиването на собственост (Котлър, Андреасен, 2005: 457–458). Услугите притежават аспекти от рода на неосезаемост, неделимост от производителя, променливост в характеристиките, нетрайност и са в силна зависимост от страна на възприемащия. (Котлър, Андреасен, 2005: 456). Концертът, спектакълът, танцът са публични. Уникалните им характеристики са свързани с процеса на живото изпълнение, с неповторимото „тук и сега“, с пряко общуване между артисти, музиканти и публика, със симултанния контакт в една зала, където всички са събрани на едно място по едно и също време. Всеки спектакъл, всеки концерт се прави, за да се изпълнят и преживеят в момента, защото са неосезаеми, което прави изживяването особено ценно. Именно „тук и сега“ на концерта и изпълнението определя ценността в процеса на рецепция, която обаче може да си остане неуловима. Неосезаемостта се свързва с естеството на възприемането и въздействието от срещата с изкуството и не би могла да се сбъдне без дейното съучастие на самата публиката. По време на концерт или представление естетическото преживяване е неделимо от артистите, музикантите, както и те са неделими от възприятието и съпричастието на публиката. Става дума и за сътворчество.

Преди посещението на изложбата съществува риск, невинаги може да се разбере какви ще са чувствата в края на концерта или изложбата, трудно се определя и оценява преди самото посещение. Понякога очакванията могат да са прекалено големи и да се стигне до разочарование, което невинаги може да се прецени. Предварителната информация за гастролиращия музикант или препоръки от сигурни източници, публикувана рецензия или критика в медиите или специализирани издания, референция от приятел или лице, на което се доверяваме в преценката, са от съществено значение.

Различни причини оказват влияние върху цялостната политика и вътрешните съображения при определяне на репертоарните и експозиционните програми. Освен специфичността на самото изкуство, значение имат структурата и големината на организацията, видовете формации от рода на репертоарни организации, платформи на независим театър, живи изкуства, артистични центрове; частни структури, дружества и сдружения. Анализирайки тези въпроси, изследователите често обсъждат и условията в актуалната обстановка, отнасяща се до това каква е подкрепата на местната общност за изкуството и условията на

културна политика. Ограниченията в програмирането идват често заради липсата на финансова сигурност и намаляване на бюджетите. Това е причината библиотеките и музеите у нас да нямат възможност да комплектуват каталозите си с нови издания, както и да попълват фондовете си с нови художествени творби. Иво Горчев, директор на ОДТ–Перник, посочва, че особено труден е въпросът с финансирането на извънстоличните театри и дори когато театърът е на 100% общинска издръжка, финансите за творчески продукт се свеждат до две постановки годишно. (Списание „Театър“, 7–9/ 2017 година.)

Изискват се достатъчно много усилия и работа по посока на планирането и последвалата реализация. Започва се с изготвяне на конкретен план, тръгва се от съдържанието, понякога и от ентузиазма, че ще се постави нещо ново – изложба или нов автор. В театъра съществен е моментът с репертоара, когато се обсъждат въпроси във връзка с продуциране на нова пиеса, и относно това какви са колебанията по отношение на избора. В областта на експозициите планът изисква да се мисли по посока дали ще се представят познати и/или непознати художници, от кои епохи; как ще се продуцират новите изложби, дали темата ще е актуална, дали ще предизвика по-сериозен обществен интерес. Другото се отнася до времевите и финансовите параметри на самото изпълнение. Под термина „програмиране“ се разбира изборът, който се прави относно всичко, което арторганизацията ще представи от визуалните, музикалните и сценичните произведения в техните връзки и взаимозависимости. Не става дума за механичен сбор от експонати, изложби и жанрове; а вземане под внимание на множество компоненти и проблеми – творческа политика, която се провежда, и другите елементи, отговарящи и съобразени с условията в организацията и конкретното място и време. Основният въпрос е за връзката между обновяване на програмата, творчески твоето, стиловите виждания и критерии, от една страна, и очакванията, че публиката ще се заинтригува от предлаганото и ще бъде отзивчива същевременно, от друга. В действителност при избора и вземането на решения се калкулира ножицата между високите естетически изисквания и интереса на по-широката публика. Понякога програмирането следва своя инерционна логика, когато подборът се прави не толкова върху нови неща, колкото върху кръг от известни и признати имена; теми, най-често жанрово и исторически вече утвърдени и се набляга повече на традицията в съдържанието и естетиката. Връзката между познатото и непознатото, между търсенето на новото, претенцията за новост, от една страна, и завръщането към рутината, повторението, към вече станалото широко известно, неизменно присъства в процеса на програмиране и по всяка вероятност изминава различен път. Често едната част се свързва със стандартен репертоар, с устойчиви и в много голяма степен традиционни схеми, но в крайна сметка всичко е в зависимост от вида арторганизация и артформите, както и поради ориентацията към по-касови и популярни имена, т.нар. „мечките“ в театъра, например.

Един от начините театърът, музеят, операта да бъдат устойчиви е, когато въвеждат нови програми и услуги. Същевременно как новото произведение ще се интегрира с наличната цялостна програма и общата рамка. Уравновесява се между

нови заглавия спрямо съществуващата продукция; класически и съвременни автори и пр.. На реално практическо ниво отговорностите и правомощията при вземането на решенията се падат на ръководството. Изготвянето на конкретни репертоар, артпрограма тръгва от идеята. Тя може да дойде от различни посоки, от определени естетически вкусове, от самите художници и артисти, от конкуренцията. Когато се предлага ново произведение или се планират интересни нови и непознати творби; и/или когато се канят автори и изпълнители се поставя за задачата, как те биха се наместили спрямо останалите.

Независимо дали става въпрос за ново заглавие, за поставяне на нова пиеса, представяне на нов автор, всъщност всяко нововъведение започва отнякъде и възможностите за него са много. Откъде идват иновациите в програмирането? Идеите могат да дойдат от преки коментари с колеги, от самите творци, от проучванията на средата, както и от публиката. Бакши и Тросби разискват иновациите в областта на артформите и посочват, че те се отнасят до въвеждането и развитието на нов продукт на пазара, такъв, какъвто не е имало досега. Освен непознати и неизпълнявани преди това творби, иновациите са с много широк диапазон, докосвайки се до развитието на нови начини на презентиране и разпространение, неизвестни образователни и информационни програми, както и служат за обновяване портфолиото на самия продукт (Бакши, Тросби, 2005: 195).

Въвеждането и развитието на нов продукт, нова инсценировка, ново издание, такива, каквито не е имало досега, са свързани с известен риск. Очакванията са и че публиката няма да е безразлична към онова, което вдъхновява и ентузиазира самите художници и куратори. При тези обстоятелства, човек се насочва към изложбата както въз основа на собствения си опит, така и на допълнителни сведения от приятели, от художествена критика, от медийно отразяване и въз основа на доверието си в артинституцията. Относно това колко трудно е да се приеме новото и неизвестното в музикалния живот у нас, пише Екатерина Дочева, и разкрива невъзможностите „публиката да се води към непознатото“, посочвайки, как „десетки творби и оперни заглавия, композиторски имена остава напълно непознати в българския контекст“, защото в крайна сметка публиката познава и търси утвърдения, мелодичен и известен репертоар. В статията си „В очакване на катастрофата“ стига до нерадостното заключение, че : „репертоарът придоби тъжен, монотонен облик, толкова предвидим, че с много малко изключения музикалният живот не само в София, но и в страната заприлича на огромна латерна, която набива в ушите на хората все едно и също. Все едно и също и все по-популярно, лесно, леко, забавно, неангажиращо съзнанието. Но всъщност доминирането на популярния репертоар в никакъв случай не е българска тенденция (Дочева, 2018). Един такъв коментар касае и общия музикален живот у нас. За проблемите се изказват диригенти и директори на симфонии и оркестри. С раждането на програма, творчески продукт, събитие, се обмислят всички възможни обстоятелствата. В интервю Емил Табаков коментира ситуацията и посочва, че „у нас се правят оперни постановки, без да има защо. Крайно време е бедна държава като нашата да прави най-напред концертни изпълнения. Така правеше Караян: първо пуска на пазара СД на една опера и ако има интерес, прави постановката. У

нас всичко е наопаки: първо се правят декори, костюми и след това се разбира, че нито има кой да го изпее, нито кой да го изсвири“ (Емил Табаков).

Основните насоки в продуктната политика се определят от всички онези, които имат професионалното задължение и професионалната отговорност да изберат един или друг автор, да проектират едно или друго произведение, вземайки решения в процес на обсъждания - директор, художествен съвет, диригент, куратор и пр.. Следните думи на Леон Даниел очертават една картина на художествения съвет. „Добрият художествен съвет е капка вода, в която се отразява целият „океан“ на театъра – приливите и отливите му, бурите, противоречивите подводни течения... Океанът „диша“ чрез тях – и театърът също. Тук се избират пиеси, разпределят се роли, а това значи – дават се „оценки“ , решават се „съдби“ на художници. А заедно с това и преди всичко – съдбата на целия „организъм“. (Леон Даниел, 1975: 52)

Изложбата започва живота си по различен начин. Реализацията на художествени задачи в процеса на изработване на експозиционната или фестивалната програма налага претегляне на всевъзможни критерии за това, как ще бъде направен изборът и кое ще натежи най-вече. Дали експозицията ще се структурира по направления, по периоди или по автори? Програмирането означава да се определи цел и включва стремежа към тази цел. Често подборът е труден, защото се дебатираат разнопосочни аспекти – от строго класически репертоар до съвременно изкуство, например; или се мисли по посока на въвеждане на специални проекти с образователни мотиви. В процеса на обсъждания се вземат под внимание всички тези многопосочни аспекти и вземащите решения са добре ориентирани в хода на тенденциите и актуалната ситуация на художествената продукция.

Трябва да се отбележи, че основна роля в подбора играят и съществуващите институции за легитимиране, т.е. артистичната и критическата гилдия, академиите, които утвърждават общоприетите процеси и критерии за оценка и които не идват на празно място. Изграденият опит с изготвянето на програмни стратегии, с връзките и взаимодействията с обкръжаващата среда; за това, какви програми ще се планират и реализират и с каква насоченост; по какъв начин ще се интегрират различните аспекти зависят от ролята на артистичната гилдия и академиите. Решенията за визуалния, сценичния или музикалния продукт почиват на експертните познания на професионалната среда, на естетически критерии и виждания, но се вземат под внимание и пазарни критерии, отнасящи се до увеличаване на публиката и честотата на посещенията. Как ще има съотнесяне между артистичните и естетическите виждания за качеството на художествената продукция и увеличаването на посещаемостта, възможно ли е постигане на баланс? Между отзивите на критиката и оценките на професионалната гилдия, от една страна, и потребностите на касата, от друга, са възможни радикални разминавания. Естествено, рискът е двустранен и за онези, които са направили прогноза за програмата, и за онези, които ще я гледат. Тоест, трябва да има усещането и яснотата какво се случва и в двете посоки, което означава своевременно анализиране на ситуацията, преразглеждане и набелязване на съответстващи мерки. Част от трудностите в процеса на програмиране и вземане на решенията могат да

бъдат обяснени с неадекватен анализ или с възможни неочаквани и неблагоприятни обстоятелства. Когато се разсъждава по посока на изборите при програмирането на театрални и музикални директори, следните примери очертават трудностите, пред които са изправени представителите на творческата гилдия:

„Работим като репертоарен театър с двайсет заглавия на драматичните сцени и тринайсет на куклената. Спектаклите се играят с години и това е хубаво.“ (Анастас Попдимитров, директор на Драматично-кукления театър във Враца, сп. „Театър“, 7–9/ 2004)

„Този сезон даваме път на младото поколение режисьори, които да осъществят своя прочит в премиерните ни заглавия – опера, балет, мюзикъл, опера за деца.“ (Пламен Карталов, директор на Софийската опера, 2019)

Плановете за новия сезон направихме, търсейки баланс между популярни и непознати творби, между съвременни и стари. Ще започна с новите гости – солисти и диригенти. Имаме богата палитра от нови имена. Ще продължим и с изпълняването и записването на творби от български композитори – както от класиците, така и нови пиеси.“, а само поръчаната и вече готова симфонична поема на Ценко Минкин. Мисля, че всеки сезон можем да си позволяваме да поръчваме поне по едно ново произведение на съвременен български композитор, което да изпълним и запишем. Така се прави в цял свят. (Марк Кадин, главен диригент на Симфоничния оркестър на Българското национално радио, 2019)

Не планираме много премиери. Нашите заглавия изискват много пищност и ако натрупаме много премиери само за да сменим репертоара, това ще доведе до изхабяване на заглавията. Ние сме репертоарен театър.“ (Марияна Арсенова, директор на ДМБЦ „Стефан Македонски“, 2019) 1/

Скъсиха се репетициите, смалиха се времевите пространства за чиста лаборатория - ателиета, за Малки сезони, за срещи и дискусии. В узаконения хаос на програмиране в българския театър все по-трудно удържахме да следваме творческия импулс; да следваме процеса на създаване; да откриваме метаезика и образа на всяка от идеите си. (Маргарита Младенова, режисьор и основател заедно с Иван Добчев, на Театрална работилница „Сфумато“, в-к „Култура“ бр. 19, 24 май 2019)

В условията на пандемията Ковид-19 творческото програмиране в изкуствата и културният живот изцяло се промениха. Със сигурност много планове отпадат, други се провалят, защото се подготвят много напред и със сигурност ще бъде още по-трудно да се планира в близко бъдеще. Във връзка със ситуацията диригентът Пламен Джуров отбелязва, че : "Големият проблем не е в карантината, която изкарахме. За мен страшният проблем е, че не можем да планираме. При нас се планира всичко с една година напред и правиш планове, които могат да бъдат обречени на 100% неуспех. Губиш вяра! Обезкуражаващо е това нещо". (<https://bnr.bg/post/101348502/plamen-djurov-obezkurajavashto-e-che-nlanirani-koncerti-mogat-da-badat-obrecheni-na-100-neuspeh>). (свалено 29.9.2020).

Точно сега, след затваряне на киносалони, театри и концертни зали и поради невъзможността изкуство да се представя пред жива публика, става ясно, колко важно е да се развият дигиталните форми и комуникации. Започнаха да се задават

въпроси как ще функционира дигиталното при програмирането, какви иновации са нужни в процеса на работа. Оказа се, че утвърдени световни арторганизации – Берлинска филхармония, Метрополитън опера и много други, имат добре изготвени абонаменти и сайтове за насърчаване на директна комуникация с публиката, притежават качествени онлайн платформи и видеоархиви, които използват. Новата ситуация доведе до засилване на стрийминг за излъчване на книги в поток, стрийминг на аудиокниги, отворен достъп; появиха се дигитални срещи с творци и артисти, споделяне в социалните мрежи на линкове и сайтове с музейни и театрални програми. Комбинацията от случващите се тенденции отваря възможности за иновативност в програмирането по отношение на нови творчески издания, хибридни форми и нови начини на разпространение и възприемане. Основно за такива решения е и пренасочване на фокуса и към технологиите в начина на работа.

Литература:

- Бакши, Х., Тросби, Д. (2005). Култура на иновативността в: Идеи в мениджмънта и политиките за култура. София: Св. Климент Охридски.
- Годишен отчет на Софийската градска художествена галерия, (2010) <https://issuu.com/mariaart/docs/sghg2010>
- Даниел, Л. (1975). Пътешествие в театъра. София, Народна младеж.
- Дочева, Е. (2018). В очакване на катастрофата, в. Култура, бр. 7. 23 февруари 2018 г.
- Котлър, Ф., Андреасен, А. (2005). Стратегически маркетинг за нестопанските организации, София: Класика и стил,.
- Мандел, Б. (2008). Да градим мостове. Включването на нови социални групи в изкуството и в културния живот. Бъдещи предизвикателства към мениджърите в културата във: Възможности за творците. Културният и артмениджмънт пред социалните предизвикателства, Оксфорд Брукс университет.
- Списание „Театър“, 7–9/ 2017 година
- Naagoort, G. (2001). Art Management. Entrepreneurial Style. Eburon, Utrecht School of the Arts.
- Klein, A. (2001). Kulturmarketing. Das Marketingkonzept für Kulturbetriebe, Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH&Co.KG